

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**XVIII. YÜZYILIN İLK VE SON ÇEYREĞİNDE ÇANKIRI
(ŞER'İYYE SİCİLLERİNE DAYALI BİR KARŞILAŞTIRMA
DENEMESİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

İsmail YILDIZ

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Emine ERDOĞAN

Ankara-2008

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**XVIII. YÜZYILIN İLK VE SON ÇEYREĞİNDE ÇANKIRI
(ŞER'İYYE SİCİLLERİNE DAYALI BİR KARŞILAŞTIRMA
DENEMESİ)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan

İsmail YILDIZ

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Emine ERDOĞAN

Ankara-2008

ONAY

İsmail YILDIZ tarafından hazırlanan [XVIII. yüzyılın İlk ve Son Çeyreğinde Çankırı (Şer'iyye Sicillerine Dayalı Bir Karşılaştırma Denemesi)], başlıklı bu çalışma [19.11.2008] tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından [Tarih Anabilim Dalı/ Yeniçağ Tarihi] dalında [Yüksek Lisans] Tezi olarak kabul edilmiştir.

.....

Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN (Başkan)

.....

Doç. Dr. Tufan GÜNDÜZ

.....

Yrd. Doç. Dr. Emine ERDOĞAN (Danışman)

ÖNSÖZ

Bugün Anadolu'nun birçok şehri, eski tarihini anlatacak değerlerini kaybetmiştir. Çankırı ise her şeye rağmen geçmişi anlatabilecek birçok değere sahip çıkarak yaşatmaya çalışmaktadır. Özellikle imaret olarak isimlendirdiğimiz Sultam Süleyman Camisi'nin çevresi hala gerek mimari yapısı ile gerekse kurulan pazarları ile geçmişin özelliklerini sergilemektedir. Çalışmamıza konu olan şer'iyye sicilleri geçmişteki bu yaşamın izlerini günümüze taşıyabilecek en önemli kaynaktır. Çalışmamıza konu olan iki defter 18 yüzyılın ilk ve son çeyreğini içermektedir. Amacımız bu iki defteri inceleyerek Çankırı tarihine katkı sağlamaktır.

Son dönemlerde Çankırı kent tarihi konusunda dikkate değer birçok inceleme ve araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Bu sayede geçmişte önemli bir ticari kavşak ve soft üretim merkezi olan Çankırı'nın tarihi aydınlanmaya başlamıştır.

Yaptığımız bu çalışma, Çankırı'ya ait olan şer'iyye sicillerinden iki tanesinin incelenmesinden oluşmaktadır. Bu iki defter 18. yy'a ait olup aralarında 47 yıl 8 ay bulunmaktadır. Çalışmanın esas noktası bu iki tarih ve iki defter arasında meydana gelen şekil farklılıkları ile Çankırı'nın idari taksimatı, idarecileri, iktisadi hayatında ve sosyal müesseselerinde meydana gelen değişiklikleri karşılaştırmalı olarak incelemektir.

Çalışmalarım süresince bana zaman ayıran, konu analizlerinde farklı bakış açıları gösteren değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Emine ERDOĞAN hocama teşekkür ederim

İsmail YILDIZ

2008

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	ii
KISALTMALAR CETVELİ	v
TABLO VE GRAFİKLER CETVELİ	vi

GİRİŞ

I. Çalışmanın Konusu, Amacı Ve Çalışmada Takip Edilen Yöntemler.....	1
II. Şer'iyye sicillerinin Kaynak Değeri Üzerine Genel Bir Değerlendirme	5
III. Çankırı Şer'iyye Sicilleri Ve Çankırı İle İlgili Yapılmış Olan Çalışmalar.....	13

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇANKIRI'NIN COĞRAFİ KONUMU VE TARİHİ

I. Coğrafi Konum	16
II. Çankırı Tarihi	19
A. "Çankırı" Adının Menşei	19
B. Türk Hakimiyetine Kadar Çankırı	20
C. Türk Hakimiyetinde Çankırı.....	25
1. Osmanlı Devleti'ne kadar Çankırı.....	25
2. Osmanlı Devleti hakimiyetinde Çankırı.....	31

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN İDARİ TAKSİMATI'NDA ÇANKIRI'NIN YERİ, İDARİ YAPISI VE SOSYAL MÜESSESELERİ

I. Genel Hatlarıyla Osmanlı Devleti'nin İdari Taksimatı.....	35
--	----

II. Osmanlı İdari Taksimatında Çankırı Sancağı'nın Yeri.....	37
III. Çankırı Sancağı'nın İdari Yapısı.....	41
A. Çankırı'nın Kaza ve Nahiyeleleri.....	41
B. Çankırı'ya Bağlı Köyler.....	43
C. Çankırı'nın Mahalleleleri.....	49
IV. Çankırı'nın Vakıfları.....	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN TAŞRA TEŞKİLATI VE ÇANKIRI'DA GÖREVLİ İDARECİLER

I. Ehli Örf.....	59
A. Vali.....	59
B. Mutasarrıf.....	64
C. Mültezim.....	66
D. Ayan.....	69
E. Yeniçeri Serdarı.....	71
F. Dizdar.....	74
II. Ulema.....	75
A. Kadı.....	75
B. Nakibü'l-Eşraf.....	81

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

8 VE 17 NUMARALI ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE KARŞILAŞTIRMALI NARH ANALİZİ

I. Narh Uygulaması.....	84
II. Çankırı'da Narhların Karşılaştırılması.....	87

BEŞİNCİ BÖLÜM
8 VE 17 NUMARALI ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE KARŞILAŞTIRMALI
BELGLERİN MUHTEVİYATI

I. Fermanlar.....	101
A. Arzuhal üzere yazılan fermanlar.....	105
B. Fermanların konu dağılımı	107
II. Beratlar.....	110
A. Beratların konu dağılımı	113
III. Buyruldu.....	106
A. Buyrulduların konu dağılımı	117
IV. Diğer Belgeler.....	108
A. Diğer belgelerin konu dağılımı	123
 SONUÇ.....	 125
KAYNAKÇA.....	127
Özet.....	132
Abstract.....	133

SİMGELER VE KISATMALAR DİZİMİ

A.g.e	: Adı geçen eser
A.g.m	:Adı geçen makale
A.g.t	:Adı geçen tez
A.g.mad	:Adı geçen madde
Bkz	:Bakınız
C	:Cilt
ÇŞS	:Çankırı şer'iyye sicilleri
Çev	:Çevirmen
Ed	:Editör
H	:Hicri takvim
İA	:İslam Ansiklopedisi
Kıy.	:Kıyye
Meb.	:Meblağ
M	:Miladi takvim
No	:Numara
Par.	:Para
S	:Sayı
s	:Sayfa
TDVİA	:Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Vb	:Ve benzeri
Yay	:Yayın

TABLO VE GRAFİKLER CETVELİ

GİRİŞ

Tablo. I: Milli Kütüphanede Bulunan Çankırı'ya Ait Şer'iyye Sicilleri Ve Tarihleri

I. BÖLÜM

Tablo. I XVIII. Yüzyılda Çankırı Kazaları

II BÖLÜM

Tablo I: Muhtelif Dönemlerde Anadolu Eyaleti

Tablo.II:Çankırı Kazaları

Tablo.III:Çankırı'ya Bağlı Köy İsimleri

Tablo.IV:Karacaviran Ve Karyeleri

Tablo.V: Çankırı'nın Mahalleleri

Tablo.VI: 8 Numaralı Şer'iyye Sicilinde Geçen Vakıflar

Tablo.VII: 8 Numaralı Şer'iyye Sicilinde Geçen Cami Ve Mescitler

Tablo.VIII: 17 Numaralı Şer'iyye Sicilinde Geçen Vakıflar

Tablo.IX: 17 Numaralı Şer'iyye Sicilinde Geçen Cami Ve Mescitler

III. BÖLÜM

Tablo.I: Anadolu Eyaletinde Görev Yapan Valiler (8 Numaralı Şer'iyye Sicilindeki)

Tablo.II: Anadolu Eyaletinde Görev Yapan Valiler (17 Numaralı Şer'iyye Sicili)

Tablo.III: Çankırı'da Görev Yapan Mutasarrıfları (8 Numaralı Şer'iyye Sicili)

Tablo.IV: Çankırı'da Görev Yapan Mutasarrıfları (17 Numaralı Şer'iyye Sicili)

Tablo.V: Çankırı'da Görev Yapan Mütesellimler (8 Numaralı Şer'iyye Sicili)

Tablo.VI: Çankırı'da Görev Yapan Mütesellimler (17 Numaralı Şer'iyye Sicili)

Tablo.VII: Çankırı'da Görev Yapan Ayanlar (8 Numaralı Şer'iyye Sicili)

Tablo.VIII: Çankırı'da Görev Yapan Ayanlar (17 Numaralı Şer'iyye Sicili)

Tablo.IX: Çankırı'da Görev Yapan Yeniçeri Serdarları (8 Numaralı Şer'iyye Sicili)

Tablo.X: Çankırı'da Görev Yapan Yeniçeri Serdarları (17 Numaralı Şer'iyye Sicili)

Tablo.XI: Çankırı'da Görev Yapan Dizdarlar (8 Numaralı Şer'iyye Sicili)

Tablo.XII: Çankırı'da Görev Yapan Dizdarları (17 Numaralı Şer'iyye Sicili)

Tablo.XIII Çankırı'da Görev Yapan Kadılar (8 Numaralı Şer'iyye Sicili)

Tablo.XIV: Çankırı'da Görev Yapan Kadılar (17 Numaralı Şer'iyye Sicili)

Tablo.XV: Çankırı'da Görev Yapan Nakibü'l-Eşraflar (8 Numaralı Şer'iyye Sicili)

Tablo.XVI: Çankırı'da Görev Yapan Nakibü'l-Eşraflar (17 Numaralı Şer'iyye Sicili)

IV. BÖLÜM

Tablo I: 8 Numaralı Şer'iyye Sicilleri Ekmek Narhı

Tablo II: 17 Numaralı Şer'iyye Sicilleri Ekmek Narhı

Tablo III: Ekmekçilere Verilen Narhın Mukayesesi

Tablo IV: 8 Numaralı Şer'iyye Sicilleri Kasap Narhı

Tablo V: 17 Numaralı Şer'iyye Sicilleri Kasap Narhıdır

Tablo VI: Hayvansal Gıdaların Narhının Değerlendirilmesi

Tablo VII: 8 Numaralı Helva Narhı

Tablo VIII: 17 Numaralı Şer'iyye Sicilleri Helva Narhı

Tablo IX: 8 Numaralı Şer'iyye Sicilleri Bakkal Narhı

Tablo X: 17 Numaralı Şer'iyye Sicilleri Bakkal Narhı

Tablo XI: 8 Numaralı Şer'iyye Sicilleri Mum Narhı

Tablo XII: 17 Numaralı Şer'iyye Sicilleri Mum Narhı

V. BÖLÜM

Tablo:I: 8 Numaralı Şer'iyye Sicili Defteri Arzuhale göre

Tablo:II: 17 Numaralı Şer'iyye Sicili Defteri Arzuhale göre

Tablo: III: 8 Numaralı Şer'iyye Sicili Defterine Göre Fermanların Konu Dağılımı

Tablo: IV: 17 Numaralı Şer'iyye Sicili Defterine Göre Fermanların Konu Dağılımı

Tablo: V: 8 Numaralı Şer'iyye Sicili Defterine Göre Beratların Konu Dağılımı

Tablo: VI: 17 Numaralı Şer'iyye Sicili Defterine Göre Beratların Konu Dağılımı

Tablo: VII: 8 Numaralı Şer'iyye Sicili Defterine Göre Buyruldukların Konu Dağılımı

Tablo: VIII: 17 Numaralı Şer'iyye Sicili Defterine Göre Buyruldukların Konu Dağılımı

Tablo: IX: 8 Numaralı Şer'iyye Sicili Defterine Göre Diğer Belgelerin Konu Dağılımı

Tablo: X: 17 Numaralı Şer'iyye Sicili Defterine Göre Diğer Belgelerin Konu Dağılımı

GİRİŞ

I. ÇALIŞMANIN AMACI, KAPSAMI VE ÇALIŞMADA TAKİP EDİLEN YÖNTEM

Yerel tarih araştırmacılığının günden güne geliştiği bu dönemde şer'iyye sicilleri elimizdeki en kıymetli kaynaklardır. Çalışmamızın, iki şer'iyye sicili defterinin mukayeseli incelemesidir. Bu incelemeyi yaparken çalışmayı şer'iyye sicillerinin tarihleri ile sınırlı tutacağız. Diğer bir sınırlamamız mekan sınırlamasıdır. Şer'iyye sicilini incelerken belirleyeceğimiz ve kadının sorumlu olduğu alan, bizim çalışmamızın mekan sınırı olacaktır.

Çalışmamızın kapsamı sadece 8 ile 17. defterlerle sınırlıdır. Bu iki defterin dışında başka arşiv kaynağı çalışmaya dahil edilmemiştir. Çankırı hakkında yapılan ve arşiv kaynaklarına dayanan Ahmet KANKAL Hocanın Tapu Tahrir Defterlerine Göre “16. Yüzyılda Çankırı Sancağı” (basılmamış doktora tezi) ile Ahmet ELİBOL Hocanın “Yakın Çağ Başlarından Tanzimata Kadar Çankırı, (1789-1839)” (basılmamış doktora tezi) çalışmalarından istifade edilmiştir. Ayrıca konu ilgili olan makale ve kitaplardan yararlanılmıştır.

Çalışma tarih olarak da sınırlandırılmıştır. İncelediğimiz 8 numaralı şer'iyye sicili defteri H. Gurre Safer 1141¹ (25 Aralık 1728) tarihinden başlayıp H. 7 Muharrem 1152² (16 Nisan 1739) tarihinde bitmektedir. Defterin başlangıcı ile bitişi arasında süre 21 gün 3 ay 10 yıl vardır. Bu tarihler arasında defterde toplam 281 adet belge kayıtlıdır. Diğer 17 numaralı şer'iyye sicili defteri ise H. 23 Rebi'ül ahir 1196³ (7 Nisan 1782) tarihinden başlayıp H. 29 Safer 1201⁴ (21 Aralık 1786) tarihine kadar sürmektedir. Defterin başladığı tarih ile bitiş tarihi arasında toplam 14 gün 8 ay 4 yıl vardır. Bu defterde ise toplam 318 adet belge vardır.

¹ Çankırı Şer'iyye Sicili 8. numaralı şer'iyye sicili / 3 numaralı belgesi

² Bu süreyi belirlerken incelediğimiz 8 numaralı şer'iyye sicilinin son tarihi ile 17 numaralı şer'iyye sicili defterinin ilk tarihi alınmıştır. Ve 7gün 8 ay 47 yıllık bir zaman farkı ortaya çıkmıştır. Hesaplam yapılırken miladi takvime çevrilerek yapılmıştır. Bkz, ÇŞS, 8/281

³ ÇŞS, 17/4

⁴ ÇŞS, 17/316

8 numaralı şer'iyye sicili defterinin tarihi sıralamasında birçok yanlışlıklar mevcuttur. Normalde tarihi bir sıralama takip eden şer'iyye sicili 186, 187, 188, 189 numaralı belgelere kadar düzenli olarak gelmektedir. Bu belgelerde 1143 yılının son ayları olan Şevval, Zilka'de ve Zilhicce geçmektedir. 190 numaralı belge normal olarak muharrem ile başlamaktadır. 190 ile 206 numaralı belgelerden fermanlarda çıkış tarihi 1143 yılına aittir. 211 ve 212 numaralı belgeler 1144 yılının Safer ayı ile devam ederken tarih kesintiye uğrayıp tekrar 1143 yılının Şevvaline dönmektedir. 212 ile 228 numaralı belgeler 1143 yılına aittir. Buradan anlaşılacağı üzere belgelerin tarihinde geri dönüş görülmektedir. Bundan sonra gelen 229 numaralı belge 1147 Zilhicce ayına geçmektedir. Hemen akabindeki 230 numaralı belge ise Ramazan 1151 yılına atlayarak devam etmektedir. Bu aralardaki tarihler hakkında defterimizde belge mevcut değildir. 8 numaralı şer'iyye sicili içindeki belgelerin çoğunluğu 1143 yılına ait belgelerdir.

Çalışmada konu olan defterlerimizden Çankırı'ya bağlı olan köyler ile Karacaviran'ın sekiz köyünün ismi ayrıntılı olarak yazılmıştır. Kadının görevleri arasına giren avarız vergisi, imdad-ı hazriyye ve maktu'u vergilerin toplanmasında belirttiği ayrıntılı yerleşim birimleri buralardan müteşekkildir. Muhtemelen kaza-i sınırda bu şekildedir. Çankırı'nın kazaları hakkında şer'iyye sicili defterlerinde adli mevzular ile alakalı herhangi bir kayıt mevcut değildir. Ayrıca belgeleri okurken Tosya, Kalecik, Keskin⁵, Bucura, Koçhisar⁶ kadılikları ile Karıpazarı⁷ naipliğinden bahsedilmektedir. Muhtemelen diğer ilçelerde de kadılık veya naiplik mevcuttu. Bu durum, bizim ilçeler hakkında bilgi toplamamızı engellemektedir. Dolayısıyla yaptığımız çalışma sadece bu kaza-i sınırla alakalı olacaktır.

Defterlerde İdareciler ile halk arasında mali meseleler ile asayiş bozucu olaylardan sıklıkla bahsedilmektedir. Ayrıca yeniçeri askerinin ildeki görevleri esnasındaki oluşabilecek problemler ile yeniçeri askerine dahil olan

⁵ ÇŞS, 8/182

⁶ ÇŞS, 8/193, 206

⁷ ÇŞS, 8/206

usulsüz askerler hakkında da ferman emir, mektuplara ve arzuhallere rastlıyoruz.⁸

8 numaralı şer'iyye sicili defterinde Şark, Revan, Seferlerinden bahsedilmektedir. Şark ve Revan seferlerine giderken Çankırı'dan istenen avarız vergileri ile yük taşıma hayvanları hakkında çok sayıda ferman emir ve buyrulduklar bulunmaktadır. Ayrıca eşkıyalık hareketleri ile ilgili birçok mevzu şer'iyye sicili defterine kaydedilmiştir⁹.

Çalışmamızın ilk etabında şer'iyye sicili defterini okumaya çalıştık. Belgeleri çözümlerken içerisinde geçen yönetici isimlerini, vakıf eserlerini, camileri, narh fiyatlarını ve Çankırı'nın idari birimlerinin isimlerini ayrı ayrı çıkardık. Çözümlerken tasniflediğimiz diğer bir nokta belgelerin çeşitlerine göre özellikleri oldu. Böylece iki defter arasında belgelerde şekil bakımından ne gibi değişikliklerin olduğunu ortaya koyduk. Belgelerin mukayesesinde en çok dikkat çeken tarihlerinin yazılışları oldu. Belgeler arasındaki fark çalışmada ayrıntılı olarak verilmiştir.

Defterler arası yerleşim merkezleri tespit edilmiş yerleşim merkezlerinin farklılıkları ortaya konmuştur. Tasniflemede öncelikle her iki defterde de ortak olan yerleşim yerleri yazıldı. Daha sonra bunlar arasındaki farklar belirlendi. Önce Çankırı'nın kazaları karşılaştırıldı. Çankırı'ya bağlı köylerin isimleri çıkarılıp bunlar da mukayese edildi. Köylerin karşılaştırmasında kazalar bağlı köylerin isimleri belgelerde yoktu. Sadece Çankırı'ya bağlı köylerin isimleri belgelerde geçmekte idi. Bu nedenle sadece Çankırı'ya bağlı köylerin isimlerini karşılaştırabildik. Çankırı mahallelerinin karşılaştırması da çalışmanın içerisinde yer almaktadır.

Çankırı'da bulunan vakıflar, camiler gibi sosyal tesisler hakkında da aynı usul üzere bir çalışma yaptık. Karşılaştırma yaparken Çankırı'yı konu alan doktora çalışmalardaki bilgiler kullanıldı. Çünkü defterimizin iki adet olması çalışmamızı tarihi süre ve içerik bakımından da sınırlamıştır.

⁸ Yeniçeri sayımı ile oluşabilecek aşayış bozucu olayları hakkında gönderilen ferman ile sadrazam ve Yeniçeri Ağası mektupları kayıtlıdır. Bkz. ÇŞS, 17/7173,74,75

⁹ ÇŞS, 8/117, 118,123, 124 141, 142

Dolayısıyla bazı vakıf ve cami isimlerinin defterlerimizde yer almaması muhtemeldir.

Şer'iyye sicillerinde belgeler kadı tarafından kaydedilirken belgelerin tarihi sıralamaya dikkat edilmiş, ferman berat emir veya diğer belgeler olarak ayrılmamış, tarihi sıralama dikkate alınarak belge çeşitleri karışık olarak verilmiştir. Fakat narh kayıtları yazılırken farklı bir usul takip edilmiştir. Aynı sayfada verilen narhlar defterin genel tarih akışının dışında ayrı bir tarih ile kaydedilmiştir. Genellikle defterin ilk sayfası ile son sayfası narh uygulama fiyatlarına ayrılmıştır. Narhları gösteren kayıtlar defterdeki tarihi sırasının dışında tamamen bağımsız kendi içerisinde bir sıralamaya tabi tutulmuştur.

Çalışmada karşılaştığımız güçlüklerin başında belgeleri çözümleme gelmektedir. Belgelerde kırık rik'a yazı stili kullanılmıştır. Bazı belgelerin gerek yazısının karışık olması gerekse silinmiş veya yıpranmış olması belgeyi çözümlememizi zorlaştırmıştır. Özellikle 8. şer'iyye sicili defterinin bazı bölümlerinin yıpranmış olması okumakta güçlük çekmemize sebep olmuştur. Diğer bir zorluk ise genellikle belgelerin başındaki kısa bilgide belge türü hakkında bilgi verilmekte iken 8. şer'iyye sicilinde bu usul terk edilmiş olduğu gibi bazı belgelerde kısa bilgi verilmekten vazgeçilmiştir.

Karşılaştığımız diğer bir sorun belgelerin numaralandırılması olmuştur. Belgeler üzerine (tarihin tam olarak tespit edemedik) başkaları tarafından numaralama yapılmış olmasıdır. Bu numaralar bugün kullandığımız rakamlarla yapılmıştır. Problem ise bu numaralama esnasında bazı belgelerin atlanmış olmasıdır. Belgeler üzerindeki orijinal numaralamaya dokunmadık, arada kalan belgeleri bir önceki belge numarasına ek yaparak yeni numara verdik. Çalışmamda zaman zaman (8/37-1) şeklinde dipnotlar olacaktır. Bu ibare 8 numaralı şer'iyye sicili 37 numaralı belgeden sonra gelen numarası konulmayan ilk belge anlamındadır.

II. ŞER'İYYE SİCİLLERİNİN KAYNAK DEĞERİ ÜZERİNE GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Adalet duygusu insanlığın var oluşundan beri sağlanmaya çalışılmıştır. Toplumlarda her zaman güçlü ve zayıf insanlar olmuştur. Güçlülere karşı zayıfların haklarını korumak ve savunmak için güçlü bir teşkilata ihtiyaç duyulmuştur. Devlet ve devletin bir vazifesi olan adaleti sağlamak için kurulan mahkemeler, aslında bu ihtiyacın bir mahsulüdür.

Osmanlı Devleti'nin diğer Türk devletleri dikkate alındığında daha fazla hüküm sürdüğü aşikârdır. Bu durumun temelinde müesseselerin olduğu muhakkaktır. Bu müesseseler, kendisinden önceki Müslüman ve Türk devletleri tarafından kurulmuş olan müesseselerin bir devamı olup onların zaman içinde daha da gelişmiş şekillerinden ibarettir.

Bir İslâm devleti olması sebebiyle Osmanlı hukukunun ana kaynağını “şer’i hukuk” teşkil etmektedir. Bunun yanında varlığını devam ettiren bir diğer hukuk da “örfi hukuk”tur. Osmanlı hukuk sisteminin bu iki temel üzerine kurulduğu, uygulamalara bakıldığında açıkça ortaya çıkmaktadır. Şer’i hukukun bilinmesi ve bu hukukun nasıl uygulanması gerektiği açısından Osmanlı ilmiye teşkilatının kuruluşu önemlidir. Bu teşkilat içerisinde yetişen, şer’i çok iyi bilen ve adaletin temininde padişaha yardımcı olanlara “kadı” denilmektedir. Kadılık müessesesi Osmanlı Devleti’nde devlete ait bir meslek kolu olarak gelişmiş, sosyal ve siyasi hayatta büyük bir yere sahip olmuştur. Uygulamalara bakıldığında kadıların sadece şer’i hukuka ait karar vermedikleri, bunun yanında örfi konularda da hüküm ve uygulamalarının bulunduğu, görev yaptıkları bölge ve mahallin yerleşmiş olan adet ve gelenekleri doğrultusunda davranarak anlaşmazlıkları çözdükleri anlaşılmaktadır.¹⁰

Kadıların verdikleri i’lam, hüccet vb vesikaların aynen geçirildikleri deftere şer’iyye sicili denir. Tanzimat’tan evvel kadılar bulundukları yerin aynı zamanda idari işleri ile de meşgul oldukları için hükümet merkezinden

¹⁰ Ahmet Kankal, İbrahim Özcoşar, Hüseyin H. Güneş, vd, **183 Nolu Mardin Şer’iyye Sicili Belge Özetleri Ve Mardin**, Ed: Ahmet Kankal, İstanbul, Mardin İhtisas Kütüphaneleri Yay. 2006, s.1-2

kendilerine gönderilen ferman hüküm gibi belgeleri de şer'iyye sicillerine kaydetmekte idiler.¹¹

Sicil, sözlükte okumak, kaydetmek, karar vermek demektir. Terim manası olarak sicil, insanlarla ilgili bütün hukuki olayları, kadıların verdikleri karar suretlerini, hüccetleri ve yargıyı ilgilendiren çeşitli yazılı kayıtları ihtiva eden defterler demektir. Bu defter için şer'iyye sicili veya kadı defterleri terimleri de kullanılmaktadır.¹²

Osmanlı Devleti, İslam hukukunu, hukuk sistemi olarak kabul etmiştir. Devletin en önemli yargı organı olan şer'i mahkemeler, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla tarihe karışmıştır. Fakat bu mahkemelerde kadılar tarafından yazılan şer'iyye sicilleri devletin muhtelif devirlerdeki hukuki, iktisadi, dini, askeri ve idari müesseseleri hakkında bize çok değerli tarihi belgeler bırakmıştır. Bu belgeler dil, din renk farkı gözetmeden bütün insanlarla ilgili olayları ve bu olayları ilgilendiren mahkeme kararlarını ve idari düzenlemeleri ihtiva etmektedir. Bu siciller, XV. yy'ın yarısından başlayarak XX. yy'ın ilk çeyreğine kadar uzun bir zaman dilimini içine alır. En azından 472 yıllık Türk tarihini, iktisadını, siyasi, sosyal ve hukukunu yakından ilgilendirir. Eski Hristiyan tarihlerine temel teşkil eden kilise kayıtları ve Çinlilerin sülale tarihleri demek olan Şu'lar ne derece önemliyse, bizim eski mahkemelerimizin kararlarını ihtiva eden "şer'iyye sicilleri" onlardan çok daha önemlidir. Ayrıca birkaç kat daha güvenilirdir. Çünkü olaylar günü gününe kaydedilirdi. XV. ila XX. yy.lar arasındaki Türk kültür ve tarihine ait verilecek bilgiler ve hükümler şer'iyye sicilleri tetkik edilmeden eksik kalacaktır. Zira mahkeme kayıtları genellikle her devirde ve günümüzde ait olduğu devletin kültürünü ve tarihini yakından ilgilendirir.¹³

Osmanlı Devleti'nde kadılar tarafından tutulan bu siciller, boyu uzun eni dar defter şeklindeydi. Şer'iyye sicili defterlerinin nasıl tutulacağı konusunda belirlenmiş kalıplar olurdu ki buna, Şakk-ı şer' usulü ile tahrir

¹¹ Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, C. III, İstanbul, MEB yay, 1993, s. 210

¹² Ahmet Akgündüz, Heyet; **Şer'iyye Sicilleri**, C.I, İstanbul, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, 1989, s.11

¹³ Akgündüz, a.g.e, s.11

denirdi. Bu kalıplarla ilgili metinler değerli âlimler tarafından numunelik olarak kaleme alınmıştır. Kadılar tuttukları kayıtlarda bu numuneleri dikkate alırlardı.¹⁴

Şer'iyye siciller konuları itibariyle muhtelif şekillerde tutulmuştur. Bazı şer'iyye sicili defterlerinin tamamı tereke, evamir, vekâlet gibi mevzulara ayrılmıştır. Şer'iyye sicili defterlerinin bir kısmı ikiye ayrılıp, bir tarafına evlenme-boşanma, alacak-verecek, alım-satım, nafaka, vakıf, hibe, cürüm cinayet, şahitlik gibi mahalli olaylar, diğer tarafına ise merkezden gelen ferman, berat, buyruldu vb belgeler kaydedilmiştir. Merkezden gelen belgelerin tutulduğu kısma "sicili mahfuz" denirdi. Tarihi sıraya göre tutulan şer'iyye sicili defterleri de mevcuttu. Tarihi sıra dikkate alındığı için konular karışık olarak kaydedilmiştir.¹⁵

Şer'i mahkemelerin bakacağı işlerin sınırları kesin olarak çizilmemiştir. Dolayısıyla şer'i mahkemeler ve kadı şer'i hukuk sahasına giren her mevzu ile ilgilenmiş. Sorumlu oldukları veya icra ettikleri her mevzu'u şer'iyye sicilleri'ne kaydetmişlerdir. Bu kayıtlar dikkate alınarak konularına göre şer'iyye sicilleri'ni beş başlıkta inceleyebiliriz.¹⁶

1, Bakmış olduğu ticari, medeni ve cürüm cinayet gibi davaların kayıtları.

2, Bu gün noterlerin yaptığı; vasiyetlerin düzenlenmesi, vakfiyelerin tanzimi ve nezareti, her türlü sözleşme ve senetlerin tescili vb işlerin tutulduğu kayıtlar.

3, Örfi kanun ve hükümlerin uygulayıcısı olarak; devlet maliyesine ait işler, devlet ile şahıslar arasındaki her türlü taahhüt ve iltizam işlerinin düzenlenmesi ve düzgün işlemesinin takibi, vergi mükelleflerinin tayin ve tespiti ve vergilerin düzenli toplanması, yasaknamelerin uygulanmasına dair kayıtlar.

4, Başta hükümdar olmak üzere her derecedeki büyük ve küçük makamlardan beylerbeylerine, sancakbeylerine, kadılara, müftülere,

¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, Ankara, TTK. Yay, 1988, s.117

¹⁵ Kankal,, a.g.e., s.7

¹⁶ Halil İnalcık, "Mahkeme" mad., **İA**, C.VII, s. 150; Kankal, a.g.e, s.6-7

mütesellimlere, dizdarlara, defterdarlara, müderrislere, mütevellilere, voyvodalara, eminlere, altı bölük yerlerine, ayan-ı vilayet ve iş erlerine hitaben yazılan ferman, berat, divan tezkeresi, mektup, gibi resmi mahiyetteki emir ve yazı suretleri. Bunlardan başka ifta makamlarından alınan bazı fetva suretleri ile tayin emirlerine ve vazifeye mübaşeret kayıtları.

5, Yangın, sel, fırtına, zelzele, don, kar, dolu hadiselerine dair gelişigüzel yazılmış münferit notlara, kadı ve naiblerin azil veya nakil hallerinde ihtisaslarını anlatan orijinal şiirlere ve ramazan aynının başladığına dair kayıtlara rastlamak mümkündür.¹⁷

Şer'iyye sicillerin genel tarihimiz için önemli bir kaynaktır. Kadıların devlet merkeziyle yaptıkları resmi yazışmalar, halkın şikâyet ve dilekleri, mahalli idarelere ait hukuki düzenlemeler ve en önemlisi ait olduğu devrin sosyal ve iktisadi hayatını yansıtan mahkeme kararlarını ihtiva eden siciller muhakkak incelenmelidir. Bu kayıtlar incelenmeden Osmanlı Devleti'nin idari, siyasi ve sosyal tarihini aydınlatmak pek mümkün değildir.¹⁸

Siciller her konuda tarihe temel kaynak teşkil etmekle beraber özellikle şu konularda başvurulacak tek kaynaktır: Şehir tarihleri ve yurdun muhtelif bölgelerindeki mahalli hayata ait ilmi araştırmalar için birinci derecede kaynak, şer'iyye sicilleridir. Siciller sadece Türkiye sınırları içinde yer alan toprakları değil, Osmanlı Devleti'nden ayrılan ve bugün sınırlarımız dışındaki toprakların, milletlerin ve devletlerin de tarihine kaynaktır. Gerçekten yıllarca Osmanlı idaresinde kalan Bosna'nın hakiki tarihinin yazılması ancak fertlerle fertler, fertlerle devlet arasındaki önemli olayların günü gününe kaydedildiği sicillerin incelenmesi ile mümkündür.¹⁹ Kadıların tuttuğu kayıtlar genel tarih kadar şehir tarihçiliği için de önemli bir kaynaktır. Bölge asayişinin temini hususu da beylerbeyi ve sancakbeyi ile birlikte kadıya aitti. Emniyet kuvvetlerince yakalanan şakiler kadıya getirilir ve kadı tarafından hüküm verilerek gereği icra olunurdu. Kadı sicilleri bu tip vukuatı da muhtevi

¹⁷ Medine-i Kengri kazasına tabi' Dut ağaç Karyesinde Mislü Mehmet bin Şaban namı kimesne meclis-i şer'iyye gelip Perşembe günü ramazan hilalini gördüm ve Cum'a günü Ramazanı şerif ibtida günüdür. Bu minval üzere şehadet ederim dedikte şahidi Değim Karyesinde Osman bin Hasan namı kimesnedir. Bkz. ÇŞS 8/100

¹⁸ Kankal, a.g.e., s.3

¹⁹ Akgündüz, a.g.e., s.15

bulunmaktadır. Kadılar bugünkü belediye hizmetlerini de ifa etmişler, bu görevleri gereği narhların tespiti-tanzimi ve bunların sık sık kontrolü, esnafın teftişi, ihtikârın ve istifçiliğin önlenmesi hususunda önemli vazifeleri yerine getirmişlerdir.²⁰ Esnaf loncalarının başındaki kethüda esnaf örgütünün başı olduğu gibi, bir devlet görevlisi özelliği de vardır. Kethüda seçimi için, ustalar kethüda adayı ile birlikte kadının huzuruna çıkarlar ve bu şahsın kethüda olarak seçildiğini şifahen beyan ederler. Kethüda adayı da esnaf işlerini hakkaniyetle yürüteceğini beyan ettikten sonra tayin hüccet olarak şer'iyye sicilleri'ne düşülür.²¹ Kadı veya naip, bazen suiistimali görülen sancakbeyi veya diğer bir kadı veyahut başka bir devlet adamı hakkında tahkikata memur edilmişlerdir. Kadılar, arazi ve emlak alım-satım işleriyle de meşgul olurlar ve bu nevi muameleleri sicillere kaydederlerdi. Merkezden yazılan fermanlar, hatt-ı hümayunlar, beratlar ve yasaklar da doğrudan doğruya kadılara bildirilirdi. Kadılar hem bunların gereğini yerine getirir, hem de birer suretini sicile kaydederlerdi.²²

Osmanlı Devleti'nde taşrada görev yapan görevliler hakkında da en sağlıklı bilgiyi şer'iyye sicillerinde mevcuttur. Çünkü şer'iyye sicillerinde bu kişilerin isim, unvan, görev ve görev yerleri hakkında bilgiler kayıtlıdır.²³ Ayrıca görevli olan kimselerin görevleri esnasında uygulamalarındaki yanlışlıklar, hatalar veya keyfiyet üzere yapılan haksızlıklar şikayet konusu olduğu için kişi hakkında yapılacak çalışmalar konusunda şer'iyye sicilleri önemli birer kaynaktır.²⁴

Hukuk tarihimiz hakkında çelişkili görüşler ancak sicillerin tetkikiyle sona erebilir. Osmanlı Devleti, Şer-i Şerif dediği İslam hukukunu ne kadar uygulamış, padişahların ve ulû'l-emr denilen devlet adamlarının yasama

²⁰ Rebi'ul evvel 1150 yılı Çankırı ekmekçilerine verilen Narh fiyatları. Buğday Ekmeği 1 tanesi 100 gram 1 kuruş, Has Ekmek 1 tanesi 65 gram 1,5 kuruş, Yağlı Ekmek 1 tanesi 60gram 1 kuruş, Uzun Ekmek 1 tanesi 80 gram 1 kuruş, bkzÇŞS, 8/273

²¹ Mehmet Genç, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Ve Ekonemi**, İstanbul, Ötüken yay, 2005, s.296

²² Kankal, a.g.e., s.3-4

²³ Sofya Seraskeri İsmail Ağa'nın Kütahya Valisi olarak tayini bkz., ÇŞS 17/112 Anadolu Kazaskeri Abdullah efendi. Bkz ÇŞS, 8/158, Çankırı Mutasarrıfı Vezir Süleyman Paşa, bkz, ÇŞS,8/158, vb.

²⁴ Çankırı Mutesellimi Mustafa ağanın görevini layıkı ile yapmadığı için görevinden alınıp yerine Nurettin ağanın tayini hakkında buyruldu. Bkz, ÇŞS 8/67,68

yetkilerinin sınırı, Kur'an ve sünnette kesin bir şekilde zikredilmeyen içtihat ile zamanın ulû'l-emrine bırakılan örfi hukukun uygulama alanları bütün açıklığıyla ortaya çıkacaktır.

Şahsın hukuku ile ilgili kararlardan, Osmanlı hukukunda gerçek ve tüzel kişilerin bilindiğinin ehliyet, gaiplik, şahsi haklar vb. konulara dair şer'i hükümlerin aynen uygulandığını görmekteyiz. Ameliyat olacak şahsın ameliyat edecek doktora vücut bütünlüğü üzerindeki haklarından dolayı izin verdiğini ve bununda kadı önünde şer'iyye sicillerine geçtiğini görüyoruz.²⁵

Aile hukuk açısından, Türk aile yapısının nişanlanma, nikah, evlenme ve benzeri olayların nasıl işlendiğini, tamamen erkeğe ait sanılan boşanma hakkının kadın tarafından nasıl kullanıldığını, şiddetli geçimsizlikten dolayı kadına boşama hakkının verildiğini, karı-kocanın mal ayrılığı rejimi, mehir olarak hangi eşyaların verildiğini şer'iyye sicillerinden öğrenebiliyoruz.²⁶ Aile hukukunun tanzim ve takipçisi de kadılardı. Nikâhlar çoğunlukla kadı veya naib huzurunda kıyılır veya bunların verdikleri izinnamelemlerle imamlar tarafından bu hizmet yerine getirilirdi.²⁷

Miras hukukuna ilişkin şer'i emirlerin tamamen uygulandığını görüyoruz. Yine İslâm hukukunun mirasa taalluk eden ferâiz meseleleri de kadılar tarafından neticelendirilirdi. Daha doğrusu miras hukukunda yegâne merci kadı veya naib idi. Vefat etmiş bir kimsenin mallarını hiçbir haksızlığa mahal vermeden, vereseler arasında taksim etmek kadıların en mühim vazifelerindendi. Bu durum sadece Müslümanlarla da sınırlı kalmazdı, şayet gayrimüslimler tarafından müracaat varsa onların miras işleri de kadılar tarafından görülürdü. Bu nevi muameleler de sicillere işlenirdi. Ailenin refah seviyesini, kullandıkları eşyalarını, fertlerin sahip olduğu mal varlığını

²⁵ Kankal,, a.g.e, s.13

²⁶ Evlenme öncesi kadın tarafının şahit tayini ve belirlenen mihirde Şer'iyye Sicilleri'ne geçmektedir. Örnek; izdivaç nikahı Hüseyin ile mevacihen Mustafa hazır olup mezbur Fatıma bintü Ömer tarafından vekil-i şer'i olan İbrahim ağa ve Mehmet şahitler huzurunda bi-şehadet Hatip oğlu Ali ile Mustafa ve kazancı oğlu İbrahim, Elhac Mehmet şahadetleriyle mezbur Hüseyin huzurunda mezbur Fatıma bintü Ömer 111 kuruş mihri tesmiye olup balcı oğlu Hüseyin'e nikah olmuştur. bkz, ÇŞS, 17/43

²⁷ Kankal,, a.g.e, s,3

sicillerden öğreniyoruz. Gayr-i Müslim tebaanın ne ile uğraştığını, hangi bölgede çoğunlukta olduklarını şer'iyye sicillerinden öğrenebiliriz.²⁸

Eşya, borçlar ve ticaret hukukuna dair kararlar iç içedir. Nazari planda “muamelat” adı altında toplandığı gibi uygulamada da bunları birbirinden ayırmak mümkün değildir. Eşya hukuku ile ilgili kararlardan mülkiyet hakkının, din dil ırk ayrımı gözetmeksizin bütün fertlerle belli şartlar altından tanındığını şer'iyye sicilleri'nden anlıyoruz. Vakıf paraları dışında borçlar hukukunun uygulanışında akit şartlarının faizde dahil birçok çeşidini görüyoruz. Ticaret hukukunun özellikle şirket hukukunun satım devir iflas vb. yönleri işe ilgili birçok kayıtlara rastlıyoruz.²⁹

Ceza hukukunu suç ve cezaları açısından üç ana gruba ayırarak inceleyebiliriz. Birincisi İffete iftira, hırsızlık, yol kesme, zina, içki içme, suç ve cezalardır. Suçları ispat edildiğinde devlet bu cezaları tatbik etmiştir. İkincisi, Şahsa karşı işlenen cürümlerdir. Bunlar hakkındaki şer'i hüküm olan kısas, diyet ve diğer şer'i tazminatların uygulanmıştır. Üçüncüsü, zikredilenlerin dışında kalanlardır ki İslam ve Osmanlı hukukunda bunlara ta'zir ve siyaset cezaları denir. Bu cezaların takdiri hakime ve ulul-emre bırakılmıştır. Osmanlı hukuk sistemini anlamak için bu sicillerin tetkik edilmesi zaruridir. İçki içme ve iffete iftira suçu dışında zikredilen cezaların Gayr-ı Müslimler hakkında da uygulandığını görüyoruz.³⁰

Askeri ve siyasi bakımlardan şer'iyye sicillerinin ehemmiyetleri ön plânda yer alır. Bunlar, menzillerin kurulması, mir-i develerin iaşeleri, savaş için mühim olan barut ve sair levazımın yollanması, yiyecek maddelerinin satın alınarak yola çıkarılması, sefer vukuunda muhasebeleri sonradan görülmek kaydıyla mukataa bedellerinin tahsil olunarak ve keselenerek hazine-i hümayuna gönderilmesi, tımarlı sipahilerin ve sancakbeylerinin maiyet kullarıyla birlikte, belirli günlerde ve belirtilen yerde toplanmaları gibi hususlarda ve herhangi bir sefer hakkında daha savaş başlamadan önce, merkezden eyaletlere yazılan emirler “sevkü'l-ceyş” bakımından son derece

²⁸ Kankal,, a.g.e, s.3

²⁹ Akgündüz,a.g.e, s.14

³⁰ Kankal,, a.g.e, s.14-15

önemlidirler.³¹ Gerek bu emirler ve gerekse mahkemelerce alınan kararlara dair bu defterlerdeki kayıtlar, seferler hakkında müverrihlerce verilen malumatı bazen çürüttüğü gibi bazen de teyit ederler. Bu itibarla harp tarihi bakımından bu vesikaların incelenmesi ihmal edilemez.³²

Şer'iyye sicilleri eski idari teşkilatımızın birçok ünitelerini aydınlatır. Özellikle kaza, sancak, eyalet taksimatı, beylerbeylik, sancak beyliği, kethüdalık ve voyvodalık gibi idari, kadılık, naiblik, muhızrlık gibi teşkilatların idari yapısını ve işleyişini sicillerden anlamak mümkündür.³³

Tımarların kimlere ve ne suretle tevcih edildiğine dair beratlar ile bu tımarların kadılar huzurunda ve arttırma yolu ile mültezimlere verilmelerine dair kayıtlar tutulmuştur.³⁴ Bunları dışında tutan Vakıflara ait emlak ve akarların da aynı şekilde kiraya verilmelerine, bilhassa şer'i kanunnamelere göre alınacak vergilerin çeşit ve oranlarına dair kayıtlara sicillerde rastlamaktayız. Bu kayıtlar Osmanlı Devleti'nin mali, zirai, askeri durumlarını içeren bilgilerini rakamlarla ortaya koyarak Osmanlı Devleti'nin iç teşkilatını incelememize imkânı vermektedir.³⁵

Bu defterlerde rastladığımız narh kayıtları, esnaf teftişine dair kısa fakat çok açık kayıtlar, lonca teşkilatı görevlileri olan yiğitbaşlıların esnaf kethüdalarının (şeyhler) tayin ve azilleri şehir ticari hayatı hakkında bilgi verir. Bilhassa yerli sınınin korunmasına, ticaret eşyasının muayyen ölçülere tabi tutulmasına ve sık sık kontrol edilmelerine dair kayıtlar iktisat ve ticaret tarihimiz için çok önemli kaynaklardır.³⁶

Dava konularıyla eski şer'iyye mahkemelerinin faaliyetlerini ve İslâm hukukunun tatbikattaki usul ve kaidelerini bize olduğu gibi aksettiren sicil Kayıtlarının, bir hukukçuyu dahi ilgilendirecek ehemmiyette oldukları inkâr

³¹ Anadolu ve Rumeli'de bulunan Alaybeylerinin toplanma konusunda kadılara gönderilen ferman, bkz, ÇŞS 17/70; yine aynı konuda Anadolu Valisi Abdi Paşanın Çankırı'da bulunan Tımarlı sipahilerin derhal alay beyi emrinde toplanmaları ve mazeretli olanların ise geride kalmamak şartı ile iki ay içerisinde yetişmeli hakkında buyruldu, bkz, ÇŞS, 17/71

³² Kankal,, a.g.e, s.8

³³ Akgündüz, a.g.e, s.20

³⁴ Medine-i kengride bulunan Memlahane'nin kantar ve mukataalarının Cemaziyel ahirin uhdesinden senei mezburun Cemaziyel evlin'in gaibine kadar kantarcı Abdullah'a verilmesi hakkında senet, bkz, ÇŞS 17/129

³⁵ Kankal, a.g.e, s.9

³⁶ Akgündüz, a.g.e, s.21

edilemez. Çok kısa olmalarına rağmen bu kayıtlar dava ve mahkeme usullerini, davacıların iddialarını, karşı tarafın redd ve ikrarlarını, redd hallerinde sübut şekillerini ve nihayet kadıların şer'i kararlarını tanıtımları itibariyle dikkat çekicidir.³⁷

Bugün birçoklarının adları değişmiş, bazıları iktisaden gelişmiş veya gerilemiş ve yahut da büsbütün terk edilmiş olmalarına rağmen eskiden meskûn olan veya olmayan yerleri aydınlatmaları itibariyle kasaba, köy, mahalle, semt, çiftlik, mezra, hususiyle aşiret ve cemaat adlarını ihtiva eden resmi kayıtlar iskân tarihimiz için paha biçilmez vesikalardır.³⁸

III. ÇANKIRI ŞER'İYYE SİCİLLERİ VE BU KONUDA YAPILAN ÇALIŞMALAR

Osmanlı Devleti'ne bağlandığı dönemden itibaren Anadolu Eyaleti sınırları içerisinde kalan Çankırı 1861 yılında İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesinden sonra Kastamonu Vilayetine bağlı bir liva haline geldi.³⁹ İdari yapı nizamnameler ile değişmiş olsa bile şer'iyye sicilleri'nin tutulmasına devam edildi. Osmanlı Devleti tarihi için çok önemli kaynak özelliği taşıyan şer'iyye sicilleri'nin büyük çoğunluğu bugün Milli Kütüphanede korunmaktadır. Burada Çankırı'ya ait toplam 76 adet defter mevcuttur.

Tablo. I: Milli Kütüphanede Bulunan Çankırı'ya Ait Şer'iyye Sicilleri Ve Tarihleri

DEF. NO	TARİH	DEF. NO	TARİH
1	1063-1065 (1058)	39	1282-1288
2	169-1077	40	1282-1288
3	1091-1092	41	1287-1290
4	1105-1106	42	1287-1291
5	1109-1110	43	1287-1301
6	1120-1127	44	1296-1300

³⁷ Kankal, a.g.e, s.10

³⁸ Çankırı'ya ait değişen köy isimleri için, bkz. Elibol, a.g.t, s.29-43

³⁹ M. Çetin Varlık, "Anadolu Eyaleti" mad. TDVİA, C.III, s.143

7	1141-1142	45	1291-1293 (1301)
8	1141-1152	46	1291-1293
9	1143-1145	47	1290-1293
10	1145-1147	48	1291-1294
11	1148-1151 (1139-1140-1143)	49	1291-1295
12	1153-1154	50	1291-1295
13	1154-1157	51	1293-1296
14	1161-1166	52	1293-1296
15	1178-1183	53	1293-1296
16	1187-1190	54	1294-1296
17	1196-1201	55	1294-1318
18	1207-1216	56	1295-1299
19	1210-1214	57	1295-1302
20	1214-1219	58	1296-1299
21	1218-1229	59	1296-1300
22	1218-1223	60	1297-1303
23	1232-1235	61	1303-1310
24	1233-1242	62	1300-1318
25	1245-1248	63	1302-1311
26	1245-1249	64	1310-1310
27	1257-1258	65	1311-1317
28	1268-1276	66	1313-1318
29	1272-1276	67	1315-1318
30	1276-1276	68	1317-1318
31	1276-1279	69	1318-1321
32	1276-1280	70	1321-1322
33	1276-1281	71	1321-1323
34	1276-1290	72	Boş
35	1279-1282	73	1324-1326
36	1280-1282	74	1326-1328
37	1281-1282	75	1326-1330
38	1282-1287	76	1328-1330

Çankırı'ya ait olan şer'iyye sicilleri ebatları 14x39,16x40 arasında değişmektedir. Bu ebatlar, şer'iyye sicilleri genel ebatlarına uymaktadır.⁴⁰

Bu defterler H.1058 (M.1642) yılı ile H. 1330 (M.1914) yılları arasında içermektedir. Yıl olarak Birinci Dünya Savaşının başlangıç yıllarına denk gelen tarihten sonra şer'iyye sicilleri kayıtlarına rastlanmamaktadır.⁴¹ Muhtemelen bu dönemden sonra şer'iyye sicilleri kayıtları tutulmamış olabileceği gibi tutulmuş olan kayıtların kaybolma ihtimali de vardır.

Çankırı şer'iyye sicilleri hakkında iki çalışma mevcuttur. Bu iki çalışmayı da Ahmet Elibol yapmıştır. Bunlardan biri Yüksek Lisans tezi olan “Şer'iyye sicillerine Göre 19. yüzyıl Başlarında Çankırı'da İdari ve Sosyal Durum” diğeri ise “Yakın Çağ Başlarından Tanzimata Kadar Çankırı, (1789-1839)” olan doktora tezidir. Arşiv kaynaklarına dayanan diğer eserler Ahmet Kankal'ın, “Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Çankırı Sancağı” ve Ömer Türkoğlu'nun “Kastamonu Vilayeti Salnamelerinde Çankırı Sancağı (1869-1903)” ile “Çankırı 1891-1892 Kengri Belediye Kalemine Mahsus Yevmiye Defteri 1307” eserlerdir. Dr. Rıfki Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi'nin Yayınladığı “Osmanlı Belgelerinde Çankırı” arşiv kaynaklarına dayanan eserlerdendir. Bunların dışında Tayip Başer'in “Anadolu Darüşşifaları ve Çankırı Darüşşifası”, Bahattin Ayhan'nın “Çankırı Tarih Kültür Turizm”, Ahmet Kemal Hacışeyhoğlu'nun “Ana Hatları ile Çankırı Tarihi” gibi çalışmalar mevcuttur. Çankırı şehir tarihçiliği ile ilgili olarak belediye bünyesinde kurulan Dr. Rıfki Kamil Urga Çankırı Araştırmaları Merkezi'nin Çankırı tarihi ile ilgili çıkarmış olduğu iki dergisi vardır. Süreli yayın olan bu dergiler hakemli dergi olup Çankırı şehir tarihi hakkında akademik bilgiler vermektedir. Yine Çankırı Valiliğın organize ettiği “Geçmişten Geleceğe Çankırı” bilgi şölenine katılan araştırmacıların yazıları da kitap haline getirilmiştir.

⁴⁰ Ahmet Akgündüz, “İslam Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki Şer'iyye Mahkemeleri Ve Şer'iyye Sicilleri” **Türkler**, C.X, Ed: Hasan Celal Güzel, Cemal Çiçek, Salim Koca Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, s.54

⁴¹ Bkz, tablodaki son tarih, Hicri, 1328-1330

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇANKIRI'NIN COĞRAFİ KONUMU VE TARİHİ

I. COĞRAFİ KONUM

Orta Anadolu'nun kuzeyinde, Kızılırmak ile Batı Karadeniz ana havzaları arasında yer alan Çankırı, 40° 30' ve 41° kuzey enlemleri ile 32° 30' ve 34° doğu boylamları arasında yer almaktadır. İlin komşuları batıda; Bolu, kuzeybatıda Karabük, kuzeyde Kastamonu, doğuda; Çorum ve güneyde Ankara ile Kırıkkale'dir. Denizden yüksekliği 723 metredir.⁴²

Tablo. I: XVIII. Yüzyılda Çankırı Kazaları⁴³

Tosya	
Tuht	Yapraklı
Çerkeş	
Keskin	
Kargı	
Bucura	İlgaz kazasına bağlı Yaylaören kasabasının adı ⁴⁴
Koçhisar	İlgaz
Kalecik	
Şabanözü	
Melan	Bayramören ilçesinin sınırlarını kapsayan bir kazadır. İsmi büyük ihtimalle içerisinden geçen Melan çaydan almıştır. ⁴⁵
Karıpazarı	Orta
Öküz	
Korupazarı	Çankırı ile Şabanözü arasında bir kadılık olduğunu görüyoruz ⁴⁶
Kurşunlu	
Boğaz	Bayramören'e bağlı bir kasaba ⁴⁷

⁴² Yurt Ansiklopedisi Türkiye İl, İl Dünyası Bugünü Yarını, "Çankırı." mad, C.III, İstanbul, Anadolu Yayıncılık, 1982, s.1941.

⁴³ ÇŞS, 8/61

⁴⁴ Ahmet Elibol, **Yakın Çağ Başlıklarından Tanzimata Kadar Çankırı, (1789-1839)**, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi), Ankara 2005, s.31.

⁴⁵ Elibol, a.g.t, s.31

⁴⁶ Elibol, a.g.t, s.31

⁴⁷ Elibol, a.g.t, s.31

XVIII.yy'da Çankırı il hudutlarının bu günkünden farklı ve büyük olduğunu görüyoruz. Aşağıda belirtileceği üzere 18. yüzyılda Çankırı hudutları içerisinde olup da bu gün farklı illere dâhil olmuş kazalar mevcuttur.

Bu kazalardan Kalecik Ankara'ya, Tosya Kastamonu'ya, Kargı Çorum'a, Keskin ise Kırıkkale'ye bağlanmıştır. Bu durum Çankırı'nın bugünkü il hudutlarını küçültmüştür.

Engabeli arazi yapısına sahip olan Çankırı topraklarının % 60'ını aşan bölümünü yüksek dağlar oluşturmaktadır. En yüksek tepeler, ilin kuzey sınırını oluşturan dağ sıraları üzerindedir. Genellikle çıplak olan bu dağ sıralarının en önemlisi Ilgaz Dağları'dır.

Kuzey Anadolu dağlarının ikinci sırası olan Ilgaz Dağları Doğu-Batı doğrultusunda uzanmaktadır. En yüksek noktası 2.560 m. olan bu dağ sırası üzerinde; Çatalılgaz (2 539 m.), Küçükhacet (2.311 m.), Bulancak (1.935 m.), Altınsivri (1.934 m.) ve Kocadağ (1.763 m.) tepeleri bulunur. Çankırı Kastamonu il sınırlarını oluşturan Ilgaz Dağları, daha sonra Kurşunlu yöresindeki Doğu ve Çamlıca dağları olmak üzere ikiye ayrılır. Bu sınırın Güneyinde, Çorum-Tosya sınırından başlayarak Batıya doğru Erikli, Sarıkaya, Karakaya, Ilıslık, Yapraklı, Doğdu, Taşyakası, Batıbeli ve Dumanlı dağları 2.000 metre yüksekliğe kadar ulaşan yeni bir sıra oluşturur. Bu sıraların daha Güneyinde Çerkeş, Gerede ve Kızılcahamam sınırı boyunca üçüncü bir sıra olan Çit, Karataş, Işık, Elden, Aydos, Eldivan ve Bozkır dağları bulunur. Batı ve Kuzeybatıdaki Eleman, Hodalca ve Eğriova dağları ise ili Karabük ve Bolu'dan ayıran doğal sınırlardır.⁴⁸

İl sınırları içerisinde bulunan akarsuların en büyüğü Kızılırmak'tır. Bunun dışında kalanlar düzensiz akışlı küçük sulardır. Genelde Kızılırmak ve Filyos'a karışan Çankırı suları, yaz mevsiminde oldukça azalır, hatta yer yer kurur. İlkbahar ve sonbaharda kabarak taşkınlara sebep olur.⁴⁹

Kızılırmak: Kızılırmak İlçesi'nin Batısı'nda Şarklı (Çatalelma) Köyü yakınlarından il sınırlarına girer. Doğu ve Kuzeydoğuya doğru 30 km. aktıktan sonra Karamürsel köyü civarından Çorum İl'i sınırlarına geçer.

⁴⁸ Ahmet Kemal Üçok, **Çankırı Coğrafyası**, Ankara Okuyan Adam Yayınları, 1941, s.62-63.

⁴⁹ Çankırı akarsuları ayrıntılı bilgi için Bkz. Üçok, a.g.e, s.66-74.

Melan (Soğanlı) Çayı: Bolu'ya bağlı Gerede İlçesi'nden doğan akarsu, Karabük İli Eskipazar İlçesi'ne girer ve Çerkeş'ten gelen Ulu Çay ile birleşerek Atkaracalar ve Bayramören ilçelerini geçer.

Devrez Çayı: Ankara'nın Kızılcahamam İlçesi'nin Semerözü Dağları'ndan doğan akarsu, Orta, Kurşunlu ve Ilgaz ilçelerinden geçerek Kastamonu (Tosya) sınırlarına girer.

Acı Çay: Yapraklı İlçesi sınırları içinde Karakaya ve Sarıkaya Dağları'ndan doğar, kuzeyden gelen Tatlı Çay ile birleşir. Daha sonra Dedeköy yakınlarında batıdan gelen Terme Çayı ile birleşerek Kızılırmak'a karışır.

Terme Çayı: Şabanözü İlçe sınırlarında doğar ve yörede Şabanözü Çayı olarak isimlendirilir. Çankırı-Ankara sınırını oluşturur. Dedeköy civarında Acı Çay ile birleşir.

Çerkeş Çayı: Kurşunlu sınırları içinde Çama ve Çavundur köylerinden kaynağını alır. Atkaracalar ve Çerkeş ilçesinden geçer. Melan Çayı'na karışır,

Tatlı Çay: Korgun İlçesi sınırlarından kaynaklanan bu çay, Güneye doğru akarak Merkez İlçenin güneyinde Acı Çay ile birleşir.

Karadeniz bölgesi ile İç Anadolu Bölgeleri arasında kalan Çankırı geçiş iklimi özelliği göstermektedir. Ilgaz, Çerkeş, Yapraklı ilçeleri Karadeniz iklimi özellikleri gösterir. Bitkisi örtüsü ise daha çok iğne yapraklı ormanlıklardan oluşur. İç kısımlarda ise karasal iklim hâkimdir. Bitki örtüsü geniş bozkırlardır. Bozkırların içerisinde, akarsu kenarlarında kısmen de olsa sulanabilen yerlerde yeşil alanlar mevcuttur.⁵⁰

İldeki ormanlık arazi, başta Ilgaz olmak üzere Eleman, Eğriova, Düvenlik, Ilıslık, Yapraklı, Sarıkaya, Karakaya ve Erikli dağlarıdır. Bunların dışında kalan çıplak tepeleri şiddetli yağmur ve neticesinde oluşan sel nedeni ile sık sık erozyona uğramaktadır⁵¹. 1799 yılında gelen bir selin Çankırı ekili arazisini harap ettiği kayıtlara geçmiştir.⁵²

⁵⁰ J.H. Mordtmann, "Çankırı" mad., İA, C.III, s.358

⁵¹ Yurt Ansiklopedisi , a.g.mad., s.1941

⁵² Elibol, a.g.t, s.4

İlin başlıca geçim kaynağı tarım ve hayvancılıktır. Bunun dışında iki ticari yolun Çankırı'dan geçtiğini görüyoruz. İpek yolunun bir kolu olan Bursa-Tebriiz yolu, Çerkeş ile daha önce Çankırı'ya bağlı olan Tosya'ya uğramaktadır. Tiftik keçisinden elde edilen tiftik ve softlar bu ticari yol sayesinde satılmaktadır. Bu yol aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin doğuya, İran'a yaptığı seferlerde de askeri güzergah görevi de görmüştür. İkinci bir yol ise, Tosya, Kastamonu, Sinop arasındaki Karadeniz yoludur. Bu yol ise Çankırı'da üretilen hububatın İstanbul'a veya başka yerlere ulaştırılmasında kullanılmıştır.⁵³

Çankırı'da alçılı ve tuzlu arazi çok geniş alanları kaplamaktadır. Bu tuzlu arazilerin akarsuları dahi etkilediğini görüyoruz. Hatta Çankırı'nın içerisinden geçen Acı çay ismini bu etkileşim sonucunda almıştır. Çankırı çevresinde birçok kaya tuzu yatağı vardır. Bunların en meşhuru şehrin 13 kilometre güney doğusundaki kaya tuzu mağarasıdır⁵⁴. Çankırı arazisinin fevkalade tuzlu olması dolayısıyla tuzlar eriyerek yeraltında boşluklar oluşturmakta bu da zaman zaman Çankırı'da çöküntü depremlerinin meydana gelmesine zemin hazırlamaktadır.⁵⁵

II. ÇANKIRI TARİHİ

A. Adının Menşei

Çankırı Kızılırmak ile Sakarya nehirleri arasında tarihte “Paphlogonia” diye adlandırılan bölgede yer almaktadır. Şehrin adı en eski garp kaynaklarında “Hancere, Cancara” şeklinde zikredilmiştir. Caracalla sikkesi üzerinde “Gangaris” Roma döneminde ise “Germanikopolis” olarak adlandırılmıştır. 711–718 yılları arasında Emeviler tarafından kuşatılan Çankırı kalesi müstahkem olması nedeniyle alınamamıştır. Kalenin bu durumunu ifade etmek amacıyla Çankırı'nın adı Arap kaynaklarında “Hısn'ul-

⁵³ Ahmet Kankal, **Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Çankırı Sancağı**, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalı Basılmamış Doktora tezi), Ankara 1993, s.3.

⁵⁴ Mordtmann, a.g.mad., s.358-359.

⁵⁵ Mordtmann, a.g.mad., s.358.

hadid” olarak geçmektedir.⁵⁶ Osmanlı Devleti’nde fazla değişikliğe uğramamış, “Kengri, Kangri” şeklinde kullanılmıştır.⁵⁷ Cumhuriyet döneminde ise, Çankırı Milletvekilleri Ahmet Talat, Mehmet Rifat, Yusuf Ziya beylerin 9 Nisan 1925’te büyük Millet Meclisine verdikleri dilekçe üzerine, hükümet kararı ile ilin adı Çankırı olarak değiştirilmiştir.⁵⁸

Çankırı’nın da içerisinde yer aldığı Paphlogonia bölgesi Sakarya ve Kızılırmak arasında kalan bölgeye verilen isimdir. Bu isim aynı zamanda burada yaşayan yerli kavimlere de verilmiştir. Çankırı adının kaynağı olan “Gangra” Paphlogonia dilinde “dişi keçi” anlamına gelmektedir. Keçilerin otlamasına elverişli orman bitkilerinin bolluğu nedeniyle kente, bu ismi çobanların koyduğu düşünülmektedir. Çankırı Paphlogonia’da kurulan Birleşik Galat krallığına da başkentlik yapmıştır.⁵⁹

B. Türk Hakimiyetine Kadar Çankırı

Çankırı yapılan tarih öncesi döneme dair araştırma ve kazılarda çok fazla bilgiye rastlanmamış değildir. Bu sebeple bölgenin tarih öncesi dönemi karanlık gözükmektedir. Çankırı ve çevresindeki höyüklerde yapılan yüzey araştırmalarında ele geçen bulgular ile İnandık Höyüğü’nde gerçekleştirilen kazılar ve Balıbağı’ndaki kurtarma kazıları sonrasında burada iskânın M.Ö 2500 yılına dayandığı kesin olarak ispatlanmıştır. Anadolu’nun bilinen ilk kavimleri Hatti, Luvi, Arzavalılar olduğu kabul edilmektedir.⁶⁰

⁵⁶ İlhan Şahin, “Çankırı” mad., **TDVİA**, C.VIII, s.216

⁵⁷ Mordtmann, a.g.mad, s.357

⁵⁸ Yurt Ansiklopedisi, a.g.madad, s.1945. 19 yüzyılda Osmanlı belgelerinin bazılarında ilin adı “Çankırı” şeklinde yazılmıştır. Bkz, Elibol, a.g.t, s.5

⁵⁹ Yurt Ansiklopedisi, a.g.madad., s.1945, “Çankırı” yeli bir kavim olan ve Çankırı’yı merkez yapan Galatların dilinde “dişi keçi” anlamına gelmektedir. Kankal, a.g.t, s.4. Hacışeyhoğlu Ahmet, Çankırı adının menş’ini farklı bakış açıları ile izah etmeye çalışmıştır. İlin adının Orta Asya menş’li olduğunu ifade eden yazar, bu konuda iki önemli yorum getirmiştir. Bunlardan biri, Orta Asya’da Tiyanşan ile Altay dağları arasında “Cungari” adlı coğrafyada yaşayan Türk boylarının göçler vasıtası ile Çankırı’ya geldiğini ve bu ismi şehre verdiğini söylemektedir. Diğeri ise, Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesinden istifade ederek ortaya koyduğu görüştür. Evliya Çelebi, Kafkas ziyareti esnasında Karadeniz’in kuzey doğusunda, Anapa kalesi civarında Şankırı isminde harabe bir şehirden bahsetmektedir. Karadeniz’in kuzeyine, oradan Anadolu’ya gelen Türk topluluklarından birisinin Çankırı’ya bu ismi vermiş olabileceği ileri sürmekte. Bkz, Ahmet Kemal Hacışeyhoğlu, **Ana hatları ile Çankırı Tarihi**, Vilayet Matbaası, 1930, s.192, Çankırı isminin geldiği manalar için bkz, Bahattin Ayhan, **Çankırı Tarih Kültür Turizm**, Ankara, Mayıs 2007, s.14-16

⁶⁰ Elibol a.g.t, s.5-6

Yazının M.Ö. 3200 yıllarında bulunması ile Mezopotamya ve Mısır'da tarihi devirler başlamıştır. Anadolu'da ilk yazılı vesikalar Kayseri civarındaki Kültepe'de bulunmuştur. Bunlar incelendiğinde Asurlu tüccarlara ait ticari belgeler olduğu anlaşılmıştır. Bu bilgiler sayesinde Anadolu 'da yazının M.Ö 2000'li yıllardan itibaren kullanıldığını anlıyoruz. Asurlu tüccarlar Anadolu'ya gelip "Karun" denilen ticari merkezler kurmuşlardır.⁶¹ Bu ticari merkezler karşılığında, hâkimiyeti elinde bulunduran yerli beye vergi ödediklerini belgelerden anlamaktayız.⁶²

M.Ö 2000'li yıllarda Anadolu'da merkezi bir devletin olmadığını daha çok şehir devletlerinin hüküm sürdüğünü biliyoruz. Bu dönemde şehir devletleri arasında sürekli olarak hâkimiyet mücadelesi vardı. Nesa şehrinin hükümdarı Anitta zamanla güçlenerek Ulama, Harkimaş, Zalpuvaş, Hatuş, Şlativara, şehirlerini zapt ederek Kuşşara krallığını kurmuştur. Hititli kavimler bu dönemde Anadolu'ya gelerek şehirleri birer birer ele geçirmişler ve ilk kez Anadolu'da siyasi birliği sağlayan Hitit devletini kurmuşlardır.⁶³

Çankırı arkeolojik sahalarında yapılan yüzey araştırmaları ile Salman, İnandık, Terme gibi höyüklerde yapılan kazılar neticesinde Hitit devleti hakkında çeşitli bilgilere ulaşılmıştır. Özellikle İnandık höyüğünde bulunan "İnandık Vazosu" M.Ö 1650'li yıllara ait, kutsal bir evlilik törenini betimlemektedir.⁶⁴

Hitit kralı III. Hattuşil döneminde Tiluara (Kurşunlu) imar edilerek önemli bir merkez haline getirilmiştir. Buranın sürülen eski ahalisi tekrar yerleştirilerek çiftçilik ile uğraşmaları sağlanmıştır. Hitit devletinin kuzeyinde oturan ve sürekli sınır rahatsızlığı veren Kaşkalar ile Tiluara'da bir anlaşma imzalanmıştır. Devrez çayı sınır kabul edilmiş ve Kaşka askeri ve ahalisinin şehre girmesi yasaklanmıştır.⁶⁵

M.Ö. 1200'lerde Mısır Kaynaklarında "Deniz Kavimleri" olarak tarif edilen ve Yunanistan'ın kuzeyinden gelerek Trakya üzerinden Anadolu'ya

⁶¹ Fűrüzan Kınal, **Eski Anadolu Tarih**, Ankara, TTK yayınevi, 1962, s.59

⁶² Kınal, a.g.e, s.63

⁶³ Kınal, a.g.e, s.66-68

⁶⁴ Kınal, a.g.e, s.31-32

⁶⁵ Yurt Ansiklopedisi, a.g.mad, s.1947

geçen Ege kavimleri Hitit devletinin yıkılmasına sebep olmuşlardır. Trak-Firig adı verilen bu kavimlerin saldırıları sonucunda, Hititler Doğu ve Güneydoğuya doğru çekilmişlerdir. Hititler göçe zorlandıkları bölgelerde küçük beylikler şeklinde siyasi varlıklarını sürdürdüler. Öte yandan Çankırı ve civarına yerleşmiş olan Kaşkallılar da Ege göçleri nedeniyle doğuya çekilerek Mezopotamya'nın kuzeyindeki dağlık bölgelere yerleşmek zorunda kaldılar. Trak-Frigler'in istilasından sonra bilahare Paflagonya diye adlandırılmaya başlayacak bölgeye birçok kavim akın etmiştir.⁶⁶

Paflagonlar'ın Çankırı bölgesine gelişleri Hititler'in son dönemlerine M.Ö.1100 yıllarına rastlamaktadır. Bu kavim kuzeyde Karadeniz, doğu ve batıda Kızılırmak- Filyos arası güney sınırı kesin olmamakla birlikte Işık, Elden, Bozkır dağları arasında yaşamışlardır. Tarihçi Ksenefon, Paflagonlar'ın 100.000 kişilik bir orduya sahip olduklarını ve güç dengesini sürekli etkilediklerini kaydeder. Herodot ise Paflagonlar'ın çoban olduklarını ve Persler'e vergi vererek yaşamlarını devam ettirdiklerini belirtir. Bölgenin ilk halkı Palalar'dır. Paflagonlar'ın Palalar'ın soyundan geldikleri sanılmaktadır. Gangra adıyla Çankırı'nın bir kent olarak kuruluşu Paflagonlar dönemindeydir. Paflagonlar'ın o dönemki merkezleri ise Kastamonu-Taşköprü (yönetim merkezi), Çankırı (dini Merkezi) Sinop, Çorum, Bartın, Amasra, Viranşehir'dir.⁶⁷

M.Ö 700-650 dolaylarında Trakya'dan Anadolu'ya gelmeye devam eden Bitin ve Tinler'in yanı sıra Kafkasya'dan da Kimmerler Paflagonya'ya kadar gelmişlerdir. Kimmerler Lidyalılar tarafından buralardan atılınca kadar (M.Ö.584) yüzyıla yakın bir süre bu coğrafyada hüküm sürmüşlerdir.⁶⁸

M.Ö. VI yy'da Anadolu'yu etkileri altın alan Persler bu yüzyılın sonlarına doğru Lidyalılarla savaşmaya başladılar. Bu dönemde Lidyalılar, Persler'i Kızılırmak'ın ötelere kadar sürmüşlerdir. Lidya kralı Alyattes ile Persler arasında Kızılırmak'ı sınır kabul eden bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşmayı Lidya kralı Kroisos'un bozduğunu görüyoruz. Yapılan savaşı Lidya

⁶⁶ Elibol, a.g.t, s.6

⁶⁷ Ayhan, a.g.e, s.36

⁶⁸ Yurt Ansiklopedisi, a.g.madad, s.1948

kralı kaybedince Paflagonya Persler'in Nomos satraplığı sınırları içerisinde kalmıştır. Hatta Paflagonlar Perslerin, Yunanistan üzerine yaptığı sefere bir askeri birlik ile iştirak etmişlerdir. Bu tarihte Kapadokya valisi Datames Pers kralına karşı isyan etti. Ordusu ile Sinop'a kadar ilerleyen Datames, Paflagonya'nın bir kısmını ele geçirmiştir. Hâkimiyetini tescil ettirmek için sikke dahi bastıran Datames, Pers kralının bir suikasti ile öldürülmüştür (M.Ö. 362). Böylece Paflagonya tekrar Persler'in eline geçmiştir.⁶⁹

Anadolu'nun Makedonyalıların hâkimiyetine girmesi M.Ö. 480 yıllarına kadar iner. Babasının ölümü üzerine tahta geçen Büyük İskender, M.Ö. 333 yılında çıktığı seferde Ankara'ya uğradı. Bu esnada Paflagonyalı elçiler gelerek İskender'e boyun eğdiler ve ülkelerinin işgal edilmemesi İskender'den dileğinde bulundular. Anlaşmayı kabul eden İskender Anadolu üzerinden İran, Mezopotomya, Suriye, Hindistan, Kuzey Afrika seferine devam etti. İskender'in ölümünden sonra Çankırı ve çevresi Kapadokya hükümdarı Antiganos'un payına düştü. İskender'in komutanlarından Eumenes ile yapılan bir savaşta komutanın yenilmesi üzerine Çankırı ve çevresini tamamen kontrolü altına aldı (M.Ö. 316).⁷⁰

Bir süre sonra yerel beylerin desteği ile yörenin Pontus hâkimiyetine girdiğini görüyoruz. Bugün Ilgaz olarak bilinen bölgenin yakınlarındaki "Kimiata" adı verilen yer, merkez olmak üzere Pontus devletinin temelleri atılmıştır. Devletin zamanla büyümesi merkezin Sinop'a kaydırılmasına sebep olmuştur. (M.Ö.183)⁷¹

Bu arada (M.Ö.126-120) yılları arasında Çankırı Galatlar'ın eline geçti ve yönetim merkezi oldu. Çankırı'ya keçi anlamına gelen Gangrea adı bu dönemde verildi. Paflagonya Pontuslar, Bitimler, Galatlar arasında mücadele alanı olmuştur.⁷² Zamanla Galatların zayıflaması ile saha, bazen Bergama bazen de Pontus krallıklarına bağlanırken, M.Ö. 25 yılında İmparator Augustus

⁶⁹ Yurt Ansiklopedisi, a.g.madad, s.1948

⁷⁰ Ayhan, a.g.e, s.39,40

⁷¹ Elibol, a.g.t, s.7

⁷² Ayhan, a.g.e, s.40

tarafından Roma sınırlarına katılmıştır. Ankara merkez olması kaydıyla Galatya eyaleti kurulmuştur.⁷³

Roma'ya bağlı Galatya'nın kralı Deitaros, Sezar'ın öldürülmesi olayına katılmıştır. Daha sonra Paflagonya'ya dönen Daitoros, buraları tekrar ele geçirmek için çalışmıştır. Sezar'ın ölümü üzerine çıkan kargaşa döneminde tekrar Galatya kralı olmak için Roma'ya gitse de M.S. 40 yılında ölmüştür.⁷⁴

Çankırı, aynı zamanda Roma imparatorluğu döneminde dini bir merkezdi. 320, 324, 326, 341, 348 yıllarında Çankırı'da toplanan kilise üyeleri dini anlaşmazlıklarını ortadan kaldırmak için 20 maddelik yasa yapmışlardır⁷⁵. İmparator Caracella döneminde Çankırı'da para bastırıldı. Bu paranın bir tarafında şehrin ismi ile sembolik resmi diğer tarafında imparatorun sureti vardır.⁷⁶

Ankara, kuzey-güney istikametinde giden tarihi Roma yolunda önemli bir menzildi. Bu yol, kuzeydoğuya doğru giderken Çankırı'ya da uğramaktadır.⁷⁷

Roma İmparatorluğu'nun, kavimler göçünün etkisi ile doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmasından sonra (M.S. 395) Paflagonya Doğu Roma Eyaleti durumuna geldi. Bu dönem de Çankırı; Paflagonya Honarias, Pontus ya da Pilaimenes Theması olarak anılan birimlerin içerisinde yer aldı.⁷⁸

7. yüzyılda Doğu Roma istilalarla sarsılmıştır. Hadsiz hesapsız Avar ve İslav kitleleri bütün Balkan Yarımadasına, batıda Adriyatik kıyılarına, güneyde ve doğuda Ege sahillerine kadar akmakta idi. Bütün Makedonya muazzam İslav kitleleri tarafından istila edilmiş, İstanbul surlarına kadar gelinmiştir. Ön Asya'da ise İran kavimlerinin Armania kadar olan coğrafyayı zapt

⁷³ Hüseyin Çınar, Osman Gümüş, **Osmanlıdan Cumhuriyete Çubuk Kazası**, Ankara, Çubuk Belediyesi Yayınları, 2002, s.20

⁷⁴ Yurt Ansiklopedisi, a.g.madad, s.1948

⁷⁵ Kilise kararları için bkz. Bahattin Ayhan, "Türklerden Önce Çankırı'nın Genel Tarihçesi", **Çankırı Valiliği III. Çankırı Kültür Bilgi Şöleni, Geçmişten Geleceğe Çankırı, 28-29 Eylül 2005**, s.332-334

⁷⁶ Ayhan, a.g.e, s.44

⁷⁷ Çınar, a.g.e, s.21

⁷⁸ Yurt Ansiklopedisi, a.g.madad, s.1948

etmişlerdir.⁷⁹ Bu istilalar esnasında Çankırı yağmalanmış, aynı yıllarda meydana gelen kuraklık ile halk tamamen perişan olmuştur.⁸⁰

Emeviler döneminde İstanbul'u kuşatmak için gelen Müslüman Arap ordular iki kez Çankırı'yı ele geçirmiştir. Bu seferler 710 - 715 yıllarında Mesleme bin Abdulmelik komutasında yapılmıştır. Çankırı Vilayeti İstanbul yolu üzerinde stratejik bir noktada olduğundan İslam orduları önce Çankırı'yı ele geçirmişler, sonra seferine devam etmişlerdir.⁸¹

C. Türk Hâkimiyetinde Çankırı

1. Osmanlı Devleti'ne Kadar Çankırı

Anadolu'nun fethi ve Türkleşmesi hadisesi, muhtelif zamanlarda Orta Asya'dan göç eden Türklerin batıya doğru yürüyüşü ile alakalıdır. Bu hareketler eski zamanlarda İran setine çarpıp daha yukarıdan, Hazar denizinin kuzeyinden kendine bir mecra bulmaktaydı. Ancak Hz. Ömer'in 654 yılında bu seddi yıkmasından sonradır ki, Hazar denizinin kuzeyinden de kendine bir mecra açabilecekti. Abbasi devletinin yıkılmasından sonra İslam dünyasının inisiyatifini ele alan Türkler, Selçuklular ile tüm İslam dünyasının hâmisi durumuna gelmiştir.⁸²

1071 Malazgirt Zaferine müteakip Selçukluların maiyetinde Anadolu'ya gelen Türk boylarının Karadeniz, Akdeniz, ve Çanakkale Boğazı arasında kalan bölgeye hızla yerleştikleri bilinmektedir.⁸³

Büyük Selçuklu hükümdarları, kendileri ile taht mücadelesine giren Kutalmışoğulları'nı sürekli olarak endişe ile izlemişlerdir. Bu nedenle Sultan Melikşah, 1073 yılında Kutalmışoğulları'nı merkezden uzak olan Anadolu'nun fethi ile görevlendirmiştir. Anadolu Selçuklu devletinin kurucusu olan

⁷⁹ Georg Ostrogorsky, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, Ankara, TTK yay., 1995, s.88-89

⁸⁰ Ayhan, a.g.e, s.45

⁸¹ Kamil Şahin, "Emeviler Döneminden (714,715) Anadolu Selçukluları Dönemine Kadar Çankırı'nın Rolü", **Çankırı Valiliği III. Çankırı Kültür Bilgi Şöleni, Geçmişten Geleceğe Çankırı, 28-29 Eylül 2005**, s.324-325

⁸² Abdullah Gündoğdu, "Danişmentli Çağında Çankırı", **Çankırı Valiliği III. Çankırı Kültür Bilgi Şöleni, Geçmişten Geleceğe Çankırı, 28-29 Eylül 2005**, s.217

⁸³ Kankal, a.g.t, s.5

Süleyman Şah'ın kısa sürede Anadolu'daki yerleşim merkezlerini ele geçirip kendine bağlı valiler atadığı ve böylece konumunu güçlendirdiğini görüyoruz.⁸⁴ Anadolu Selçuklu devletinin yanında kuzeydoğu Anadolu'dan batıya doğru Saltuklu, Artuklu ve Danişmentli devletlerinin kurulmasına müsaade edilerek Kutalmışoğulları'nın gücü sınırlanmak istenmiştir. Artuk, Tutak ve Afşin gibi kudretli beylerin de fetihlere katılma amacı bu gayeden kaynaklanmaktadır. Kutalmışoğlu Süleyman Şah, Marmara ve Kilikya bölgelerini fethederken, Malazgirt savaşına katılmış olan Danişment Gazi de Yeşilırmak, Kızılırmak vadisini Türklerin hâkimiyetine katıyordu. Bu fetihlerle Sivas, Amasya, Tokat, Niksar, Kayseri, Çorum ve Çankırı Türk hâkimiyetine girmiştir.⁸⁵

1085 yılında Danişmentli Gümüştekin' in Malatya civarında fetihler yaparken onun kader arkadaşı olarak zikredilen ve Çankırı'nın fatihi olarak bilinen Karatekin de bu esnada Sinop civarlarının fethi ile uğraşmaktaydı.⁸⁶ Bu dönemde Karatekin Bey, Anadolu Selçuklu devletine bağlı bir vali konumundaydı. Sultan Melikşah, kendisi ile taht kavgasına giren Süleyman Şah isyanını bastırırken ona bağlı olan Karatekin Bey de isyancı olarak değerlendirilmiş ve cezalandırılmıştır.⁸⁷

Alp Gaziler tarafından yapılan Anadolu'un fethini kontrol altına almak isteyen Sultan Melikşah, Porsuk ve Bozan adında iki komutanını Anadolu'ya gönderdi. Bu amaçla Bizans'la dahi anlaşılan Melikşah karşısında tutunamayan Karatekin Bey Sinop ve civarlarını bırakarak Çankırı'ya çekilmiştir. Çankırı'ya gelen Karatekin Bey 1090 yılında burada ölmüş ve türbesine gömülmüştür.⁸⁸ Bugün Çankırı Kalesi olarak bilinen mevkide türbesi bulunmaktadır.

Danişmentli Devleti'nin Çankırı'ya hâkim olduğu dönemde Türk nüfusunun hızla artarak bölgenin kısa bir sürede Türkleştiğini görüyoruz.

⁸⁴ Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul, 1993, s.66

⁸⁵ Mükremin Halil Yinanç, "Danişmendliler" mad. İA, C.III, s.468

⁸⁶ Gündoğdu, a.g.m, s.219

⁸⁷ Yinanç, a.g.m, s.469

⁸⁸ Gündoğdu, a.g.m, s.220

I.Kılıçarslan'ın Anadolu'yu istila eden Haçlılarla mücadelesi esnasında Danişmentli devletinin Kılıçarslan'ın yanında mücadele ettiğini biliyoruz. Bu mücadele esnasında Haçlıların efsanevi komutanlarından Bohemond'u Malatya önlerinde esir ederek Niksar kalesine hapsedmiştir. Bohemond'u kurtarmaya gelen Raymond ve Toulouse idaresindeki Haçlı Ordusu 1101 yılında İstanbul'dan hareketle Ankara'yı zapt etmiş müteakiben Kızılırmak'ı aşarak Çankırı'yı kuşatmıştır. Çankırı önlerine gelen Haçlı Ordusu kaleyi almak için mücadele etse de güçlü bir garnizonun direnişi ile karşılaşmıştır. Kaleyi alamayan Haçlı Orduları çevreyi yakıp yıkarak Kastamonu'ya doğru çekilmişlerdir.⁸⁹ Anadolu Selçuklu hükümdarı Kılıçarslan'la güçlerini birleştiren Danişmentli devleti 1101 yılında Merzifon ve Amasya civarında Haçlı ordularını tamamen imha etmişlerdir. Aynı yıl içerisinde Malatya'yı da ele geçiren Danişmentli Devleti'nin sınırlarını Çankırı'ya kadar genişletmişlerdir.⁹⁰

Malatya'nın fethi ve Bohemond'un esaret akçesi meselesindeki anlaşmazlıklar Anadolu Selçuklu Devleti ile Danişmentli Devleti arasının bozulmasına sebep olmuştur. Bu iki Türk Devleti arasındaki mücadele Anadolu Selçuklu Devletinin zaferi ile sonuçlanmıştır. Bu mücadele Türkler arasında zafiyet yarattı.⁹¹

Danişmentli Gümüştekin Ahmet Gazi'nin ölümünden sonra onun yerine geçen Emir Gazi Anadolu Selçuklu şehzadelerinden I.Mesut'u destekleyerek onun tahta geçmesini sağlamıştır. Daha sonra kızı ile I.Mesut'u evlendiren Emir Gazi Danişmentli Devletini Anadolu'da en güçlü devlet haline getirmiştir.⁹²

Bizans'ta meydana gelen taht karışıklıkları üzerine imparator Yuhannes Comnenos'un kardeşi İshak, İstanbul'dan kaçarak Danişmentli Emir Gazi'nin yanına sığınmıştır. İshak, imparator olmak istiyor bu amaçla da Emir Gazi ve I Mesut'u Bizans'a karşı kışkırtıyordu. Bu arada Emir Gazi'nin Bizans topraklarına saldırması, imparatoru Anadolu üzerine harekete

⁸⁹ Turan, a.g.e, s.139

⁹⁰ Gündoğdu, a.g.m, s.221

⁹¹ Yinanç, a.g.m, s.470

⁹² Yinanç, a.g.m, s.469

geçirecektir. İmparator Comnenos 1132 senesinde İstanbul'dan yola çıkarak Kastamonu'yu aldı. Kızılırmak kenarındaki bölgeleri tahrip ve yağma ettirdi. Emir Gazinin tahakkümünü çekemeyen mahalli emirler imparatora tabi oldular. Ancak İmparator Comnenos 1133 yıllarının ilk aylarında İstanbul'a dönünce Emir Gazi kaybettiği yerleri tekrar ele geçirdi.⁹³

Emir Gazi'nin ölümünden sonra Danişment'li tahtına Melik Muhammed geçmiştir. Taht değişikliği zafiyetinden yararlanmak isteyen imparator Comnenos, Sultan I. Mesut ile anlaşarak Danişmentli üzerine saldırmış Çankırı'yı muhasara etmiştir. Bu sırada Çankırı valisi ölümü üzerine karısı şehri müdafaa etmiş ve uzun bir süre direnmiştir. Bu durum karşısında Melik Muhammed eniştesi Sultan Mesut ile anlaşarak imparatoru çekilmeye mecbur etmiştir. Marmara sahillerinde kışı geçiren imparator taze kuvvetler ile tekrar saldırıya geçmiştir. Muhasara edilen Çankırı teslim olmuş, alınan esirler İstanbul'a götürülmüştür. Ancak imparator çekildikten sonra üstün Türk kuvvetleri kısa zamanda buraları tekrar fethetmişlerdir. Bizans'ın fetihlerinde kısa bir süre sonra bu fetihlerin gerçekleşmesi Anadolu'daki Türk varlığının iyice kökleşmiş olduğunun bir göstergesidir.⁹⁴

Danişment Beyi Melik Muhammed'in ölümü (1142) üzerine başlayan taht kavgalarını iyi değerlendiren Sultan Mesut'un Çankırı ve havalisini fethetmiştir. Sultan Mesut 1115 yılında ölmeden önce Türk devlet geleneğine göre ülkesini oğulları arasında paylaştırmıştı. Bu paylaşımda Şehzade Şahin Şah'a Ankara, Çankırı ve Kastamonu havalisi düşmüştü⁹⁵. Sultan Mesut'un ölümünden sonra II. Kılıçarslan tahtı ele geçirse de Şehzade Şahin Şah abisinin hükümdarlığını kabul etmemiştir. Anadolu Selçuklu Devletindeki bu karışıklıklar üzerine Danişmentli Devletinin tekrar toparlanmasını sağlamıştır. II. Kılıçarslan ile taht mücadelesine giren Şahin Şah Çankırı'yı kendisine merkez yapmış, Danişmentli Yağıbasan'ında desteğini almıştır.⁹⁶ Durumunu güçlendiren Şahin Şah abisi ile girdiği savaşı kazanmıştır.(1162) Yenilen Kılıçarslan için İstanbul'a imparatorun desteğini almaya gitmiştir. Aldığı

⁹³ Elibol, a.g.t, s.9

⁹⁴ Gündoğdu, a.g.m, s.222

⁹⁵ Turan, a.g.e, s.192

⁹⁶ Şahinşah aynı zamanda Danişmentli Yağıbasan'ın damadıydı. Bkz. Gündoğdu, a.g.m, s.223

destekle geri gelen II. Kılıçarslan Danişmentli Yağıbasan'ı Çankırı'ya çekilmeye mecbur etti. Çankırı'ya gelen Yağıbasan burada vefat etmiştir. Zamansız gelen bu ölüm II. Kılıçarslan'ı güçlendirmiştir. Yalnız kalan Şahin Şah abisini karşısında tutunamamış ve Çankırı II. Kılıçarslan'ın eline geçmiştir.⁹⁷ Anadolu birliğini kurmada kararlı olan II.Kılıçarslan 1174-1175 yılları arasında Danişmentlilerin elinde bulunan Sivas, Niksar ve Tokat'ı alarak kendisine karşı taht mücadelesi eden kardeşi Şahin Şah ve Danişmentli Emiri Zünnün'ü yenmiştir. Zor durumda kalan Şahin Şah ve Danişmentli Emiri Zünnün Bizans'a sığınmışlardır.⁹⁸

II. Kılıçarslan da babası gibi Türk devlet ananelerine göre ülkeyi 11 oğlu arasında taksim etti. Bu taksimatta Ankara merkez olmak üzere Çankırı'dan ve Eskişehir'e kadar olan toprakları oğlu Muhittin Mesut'a verdi.⁹⁹

Anadolu Selçuklu Devletinde yaşanan bu taht mücadelelerine Rükneddin Süleyman Şah, sultanlığını ilan ederek son vermiştir. Rükneddin Süleyman Şah, Gürcistan üzerine bir sefer tertip etmek istiyordu. Fakat kardeşi Muhittin Mesut'un tahtı ele geçirmesi ihtimalinden çekinmekteydi. Rükneddin Süleyman Şah tehlike arz eden kardeşini Ankara'da muhasara etti. Fevkalde bir direniş gösteren Muhittin Mesut, sultanın sınır boylarında bir kale teklifi üzerine Ankara ve Çankırı civarlarını terk etmiştir.(1204)¹⁰⁰

Anadolu Selçuklu devletinin en parlak dönemi olan Alâeddin Keykubat zamanında Çankırı da en rahat ve zengin dönemini yaşadı. Bu dönemde Alâeddin Keykubat'ın lalası olan Cemaleddin Ferruh, Çankırı valisi olarak tayin olmuştur.¹⁰¹ Cemalettin Ferruh'un valiliği döneminde buraya bir daruüşşifa inşa edilmiştir. Bugün Çankırı'da "Taşmescit" olarak bilinen yapı Selçuklulardan günümüze ulaşan nadir eserlerden birisidir.

1243 Köseadağ savaşından sonra ülkenin tamamı Moğol hâkimiyetine girdi. Bu dönemde Çankırı'da Moğol baskısı bariz olarak hissedilmiştir. II. Keykavus'un eski komutanlarından Ali Bahadır, Moğol baskılarına karşı isyan

⁹⁷ Elibol, a.g.t, s.10

⁹⁸ Yinanç, a.g.m, s.473-474

⁹⁹ Turan, a.g.e, s.217

¹⁰⁰ Elibol, a.g.t, s.11

¹⁰¹ Yurt Ansiklopedisi, a.g.mad, s.1949

etmiş ama başarılı olamamıştır. Çankırı ve civarlarında Moğol varlığının temsilcisi olan Sinop Beyi Muhittin Pervane, 1293'te şehri yağmalamış, değerli mal, hayvan, ürün ne varsa toplamıştır.¹⁰²

Çankırı Muhittin Mesut'un melikliği döneminde (1197–1203) fetihlere girişen Hüsamettin Çoban Bey daha sonraki dönemlerde babadan oğla geçen bir hanedan kurmuştur. I. İzzettin Keykavus döneminde Melik'ül-ümera olan Hüsamettin Çoban, Alâeddin Keykubat tahta çıkınca da ona bağlılığını bildirmiştir. Böylece Beyli Beratını almıştır. Bu bölgedeki Hüsamettin Çoban Bey'in gücü Moğol hâkimiyetine kadar sürmüştür.¹⁰³

1291'li yıllarda Kastamonu Valisi Emir Çoban olarak bilinen Hüsamettin Alp Yörük'ün oğlu Muzafferettün Yavlak Aslan'dı. Anadolu Selçuklu Şehzadesi olan Rükneddin Kılıçarslan, Muzafferettün Yavlak Aslan'ı kendine atabey yaparak hükümdarlığını ilan etti. Ardından kardeşi Gıyasettin Mesut ile girdiği mücadeleyi kaybetti. Gıyasettin Mesut, Kastamonu ve Çankırı civarlarını kendine yardım eden Şemsettin Yaman Candar'a ikta olarak verdi. Kastamonu ve Çankırı civarları Şemsettin Yaman Candar'ın ölümünden sonra eski sahibi Muzafferettün Yavlak Aslan'ın oğlu Hüsamettin Mahmut Bey'in eline geçti. 1309 yılında ani bir baskın ile Şemsettin Yaman Candar'ın oğlu Süleyman Paşa Kastamonu'yu ve Çankırı'yı ele geçirdi. Böylece Kastamonu ve Çankırı civarındaki Çobanoğulları hâkimiyeti son bulmuştur.¹⁰⁴

Süleyman Paşa otuz seneden fazla hüküm sürmüştür. İlhan Ebu Sait Bahadır Han'ın 1335 yılında vefatına kadar Moğollar'ın hâkimiyetini kabul eden Süleyman Paşa, bu tarihten sonra bağımsız hareket etmiştir.¹⁰⁵

Süleyman Paşa'nın ne zaman vefat ettiği konusunda kesin bir bilgi yoktur. Oğlu İbrahim, Candaroğlu Beyliğini devam ettirmiş onun ölümü ile de yerine amcaoğlu Adil Bey geçmiştir.¹⁰⁶

¹⁰² Yurt Ansiklopedisi, a.g.mad, s.1949

¹⁰³ Elibol, a.g.t, 11,12

¹⁰⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devleti**, Ankara, TTK. Yay. (4. Baskı), 1988, s.122

¹⁰⁵ Uzunçarşılı, **Beylikler**, s.122

¹⁰⁶ Yurt Ansiklopedisi, a.g.mad, s.1949

2. Osmanlı Devleti Hakimiyetinde Çankırı

Candaroğulları ile Osmanlılar arasındaki mücadele 1361 yılında Celalettin Bey ile başlamıştır. Celalettin Bey, komşuları olan Kadı Burhanettin Ahmed ve Osmanlı Devleti Hükümdarı I. Murad ile mücadeleye girişmiştir. Ölümünden önce topraklarının idaresinin en sevdiği oğlu İskender'e bırakmak istemiş ama diğer kardeşi Süleyman Paşa bu duruma dayanamayarak kardeşi İskender'i katletmiştir. Babasından çekinen Süleyman Paşa, Osmanlı Devleti'ne sığınmıştı. Bilahare babasına karşı Sultan Murat'tan yardım istemiş, aldığı yardımlarla babası Celalettin'i Sinop'a çekilmeye mecbur etmiştir. Ele geçirdiği Kastamonu'yu merkez yaparak hükümdarlığını ilan etmiş ve böylece Candaroğlu Beyliği ikiye ayrılmıştı.¹⁰⁷

Osmanlı Devleti ile Karamanoğlu ve Kadı Burhanettin Beyliği arasındaki mücadelede karşı tarafı tutan Süleyman Paşa I.Bayezid tarafından beyliği ile beraber ortadan kaldırılmıştır. Böylece Çankırı ve civarı Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmiştir. Sinop kolu ise bir kısım topraklarını terk ederek Osmanlı tabiiyetini kabul etti (1395).¹⁰⁸

1402 senesinde Timur ile Sultan Bayezid arasında meydana gelen Ankara savaşında Osmanlı Devleti'nin mağlup olması ile Anadolu'nun toprakları tekrar eski sahiplerine verildi. Candaroğulları Çankırı'nın da içinde bulunduğu eski topraklarını ele geçirdi. Hatta Timur, Süleyman Paşa'nın kardeşi olan İsfendiyar Bey'e yardımlarına karşılık olmak üzere Çankırı'nın güneyinde bulunan ve Kalecik'e kadar uzanan toprakları bahşetti.¹⁰⁹

İsfendiyar Bey, Fetret Devrinde kardeşler arasındaki taht mücadelesinde gayet dikkatli ve muvazeneli bir politika takip etti. İsfendiyar Bey, Çelebi Mehmet'in 1413 yılında kardeşlerini yenip tahta oturması üzerine Çelebi Mehmet'le ilişkilerini dostluk içinde devam ettirdi.¹¹⁰ Osmanlı Devleti'nin Balkanlara düzenlediği seferlere asker dahi gönderdi.

İsfendiyar Bey oğlu Kasım'ı Çelebi Mehmet'in Eflak seferine, yardım amacı ile gönderdi. Bu arada İsfendiyar Bey'in Beylik topraklarından Çankırı,

¹⁰⁷ Elibol, a.g.t, s.13

¹⁰⁸ Ayhan, a.g.e, s.75

¹⁰⁹ Elibol, a.g.t, s.13

¹¹⁰ Yurt Ansiklopedisi, a.g.mad, s.1950

Tosya ve Kalecik'i çok sevdiği oğlu Hızır'a vermek istemesi diğer büyük oğlu Kasım Bey'in gücenmesine sebep oldu. Kasım Bey Eflak seferinden tekrar Kastamonu'ya dönmedi. Çelebi Mehmet'in hizmetinde kaldı. Daha sonra Kasım Bey, Osmanlı Devleti'nin desteğini alarak kardeşine verilen yerleri babasından istedi. Osmanlı Devleti ile mücadeleyi göze alamayan İsfendiyar Bey, mecburen Ilgaz Dağı sınır olmak şartı ile Çankırı, Tosya ve Kalecik'i oğlu Kasım Bey'e verdi.¹¹¹

Çelebi Mehmet'in ölümü üzerine başlayan taht kavgalarından istifade eden İskender Bey, Çankırı ve dolaylarını işgal etti. Tahtı ele geçiren II.Murat, Kasım Bey ile beraber ileri harekâtına geçti. Safranbolu civarlarında yapılan savaşı kaybeden İsfendiyar Bey, Sinop Kalesine sığındı ve Osmanlı Devlet'inden barış istemek zorunda kaldı. Anlaşmaya göre Kasım Bey tekrar eski topraklarını aldı. İsfendiyar Bey de vergi vermek sefer zamanlarında asker göndermek kaydıyla affedildi.¹¹²

Kasım Bey ölümüne kadar Osmanlı Devleti hizmetinde kalarak Çankırı ve civarlarında beylik etmiştir. II.Murat'ın kız kardeşlerinden birisi ile de evlenen Kasım Bey, Çankırı'da kendi adı ile anılan bir imarethane yaptırmıştır. Kasım Bey'in zevcesi (II. Murat'ın kız kardeşi Fatih Sultan Mehmet'in halası) bu imarethane mescidinin bahçesine defnedilmiştir.¹¹³

20 Mayıs 1481 yılında Osmanlı Devleti tahtına oturan Sultan II.Bayezid'in yaş sırasına göre Abdullah, Şehinşah, Alemşah, Ahmet, Korkut, Selim, Mehmet ve Mahmut, adlarında sekiz oğlu vardı. II. Bayezid'in oğulları Türk devlet geleneğine göre muhtelif sancaklarda görevlendirilmişlerdir.¹¹⁴

Padişahın on yaşını geçen erkek torunları varsa, onlar da padişah olan büyükbabalarının müsaadesi ile küçük bir sancağa çıkarak devlet ve idari işlerine alıştırlardı. II. Bayezid'in oğlu Mahmut'un vefatından sonra çocuklarından, Orhan Kastamonu'ya, Musa Sinop'a şehzade olarak gönderilmişlerdir. II. Bayezid'in diğer oğlu Şehinşah'ın 1511'de vefatından sonra oğlu Mehmed Konya'ya şehzade olarak gönderilmiştir. Bunlardan

¹¹¹ Uzunçarşılı, **Beylikler**, s.131

¹¹² Uzunçarşılı, **Beylikler**,s.132,133

¹¹³ Uzunçarşılı, **Beylikler**, s.140

¹¹⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, C. II, Ankara 1995, TTK Yayınları, s. 234.

başka Çankırı tarihi için önemli olan II. Bayezid'in oğlu Alemşah'ın Osman ismindeki şehzadesidir. Alemşah, Hicri 908 (Miladi 1503)'te vefat etmiştir. II. Bayezid oğlunun ölümünden sonra torunu şehzade Osman'ı yanına almış ve birkaç yıl yanında tutmuştur. Genç şehzade ancak "terbiye-i iksir-i hasiyetiyle mürebbi olduktan sonra emr-i emarete kabiliyet tahsil edip hükm-ü riyasete salahiyyet" olduktan sonra merasim ve kendisine verilen teşrifatla H. 912 (M. 1506)'de Çankırı'ya gönderilmiştir.¹¹⁵

1506 tarihinde Çankırı'da sancağa çıkan Şehzade Osman, dedesi II. Bayezid'in tahtta kaldığı süre içinde, herhangi bir tehlike ile karşılaşmamıştır. Şehzadeler için asıl tehlike II. Selim'in babası II. Bayezid ile girmiş olduğu taht kavgasını kazanması ve tahta oturup cülusunu dağıtması ile başlayacaktır (Nisan 1512). Tahta geçen II. Selim, ülkesi içinde dirlik ve düzeni sağlamak, olabilecek taht kavgalarını engellemek için kardeşlerini ve yeğenlerini ortadan kaldırdı.¹¹⁶

Rumeli eyaletinin teşekkülünden sonra Anadolu Eyaleti, 1393'de I. Bayezit'in Kara Timurtaş Paşayı Ankara'ya Anadolu Beylerbeyi olarak tayin etmesi ile kurulmuştur. Eyalet merkezi önceleri Ankara'dır. Fatih Sultan Mehmet zamanında Menteşe Beyliği'nin Osmanlı hâkimiyetine alınmasından sonra 1451'de merkez Kütahya'ya nakledilmiş, beylerbeyliği rütbesi ise İshak Paşa'ya verilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın Şehzadeleri Bayezid ve Selim'in Kütahya'yı idare ettikleri 1550–1558 ve 1562–1566 yıllarında eyalet merkezi tekrar Ankara'ya nakledilmiş ancak, 1566'da 1893 yılına kadar Kütahya yeniden merkez olmuştur.¹¹⁷

Çankırı'nın 1836'da Redif-i Mansure Ankara Müşirliğine bağlandığını görüyoruz. Tanzimatla gelen yeni idari yapı dolayısıyla Kayseri, Çankırı ve Ankara, Bozok (Yozgat) Eyaletine bağlandığını görüyoruz. 1846 yılından sonra tekrar bir idari taksimata gidilmiş ve Çankırı önce Ankara'ya sonra Kastamonu'ya bağlanmıştır.¹¹⁸

¹¹⁵ İsmail Yıldız, "Osmanlı Devleti'nde Şehzade Sancağı Ve Çankırı", **Çankırı Araştırmaları Dergisi**, Sayı. 8, Ağustos 2007, s.121

¹¹⁶ Uzunçarşılı, **Osmanlı**, C. II, s. 244.

¹¹⁷ Varlık, a.g.m, s.143

¹¹⁸ Ayhan, a.g.e, s.192,193,194

Daha sora Haziran 1867'de İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi, yürürlüğe konularak sonuçta devletin vilayetleri, coğrafi mevkiler ve diğer durumlar göz önünde bulundurularak sancak ve kazaların idari bağılıkları esaslı bir şekilde ve geniş ölçüde yeniden tayin ve tespit edildi. Buna göre her vilayetin hudutları kendisine bağlı bulunan sancak ve kazaların durumları ciddi bir incelemeye tabi tutularak belirlendi. Buna göre de Anadolu Eyaleti vilayetlere ayrıldı.¹¹⁹

Bu taksimattan önce Anadolu Eyaleti'ne bağlı olan Çankırı Sancağı 1861 yılında idare-i umumiye-i vilayet nizamnamesine göre Kastamonu Vilayetine bağlı bir sancak haline gelmiştir. Kastamonu Vilayeti kendi içinde, Merkez, Bolu, Çankırı, Sinop sancaklarına ayrılmıştır.¹²⁰

Anadolu'da her yerleşim yerinde görülen kalelerin bir benzerinin de Çankırı'da olduğunu görüyoruz. Kale, Selçukluların eline geçtikten sonra, muhtemelen Alaeddin Keykubad zamanında, diğer Anadolu kaleleri gibi tamir ve tahkim olunmuştur. Osmanlıların eline geçtikten sonra kalenin varlığını ve faaliyetini sürdürdüğü anlaşılmaktadır. 1521 tahririnde kalede bir dizdar, bir kale kethüdası, bir imam, bir topçu ve elli bir tane mustahfız bulunmaktadır. 1578 tahririnde ise bir dizdar, bir kale kethüdası, bir topçu, iki bölükbaşı, bir imam ve kırk yedi mustahfız kayıtlıdır.¹²¹

¹¹⁹Hasan Duman, **Osmanlı Salnameleri Ve Nevsalleri**, C.I, İstanbul, Enformasyon ve Döküasyon Hizmetleri Vakfı Yay, s.170

¹²⁰ Duman, a.g.e, s.170

¹²¹ Kankal, a.g.t, s.43

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN İDARİ TAKSİMATI'NDA ÇANKIRI'NIN YERİ, İDARİ YAPISI VE SOSYAL MÜESSESELERİ

I. GENEL HATLARIYLA OSMANLI DEVLETİ'NİN İDARİ TAKSİMATI

Eyalet kelimesi Arapça kökenli olup, idare etme ve icra anlamına gelir.¹²² Her devlet kendi kaynakları doğrultusunda ülkesini yönetmek için idari taksimata gitmiştir. Bu idari taksimatı ortaya koyarken çevresindeki uygarlıklardan etkilendiği gibi menşeyini aldığı ve mensubu olduğu medeniyetten de etkilenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin taşra idari teşkilatını incelediğimizde, genel manada şu taksimat takip edilmiştir: Eyalet→Sancak(Liva)→Kaza →Nahiye→Köy(Karye)¹²³

Fakat kuruluş döneminde ise idari taksimatın içinde eyalet ve sancak kelimelerinin olmadığını, bunların zaman içinde kullanılmaya başlandığını görmekteyiz. Eyalet kelimesi Osmanlı devlet literatürüne III.Murat zamanında (1579-1595) girmiştir.¹²⁴ Lakin eyalet kelimesi kullanılmadan önce bu idari birimin yerine Beylerbeyliği kavramı kullanılmaktaydı. Bu takdirde karşımıza iki kavram ve bir idari birim çıkmaktadır. Bunlardan birisi eyalet, diğeri beylerbeyliği kavramlarıdır. Osmanlı Devleti kurulmadan önce ve daha sonra kullanılan "Beylerbeyliği" hem idari bir birim, hem de idari bir makam olarak kullanıldı.¹²⁵

Diğer kavram olan eyalet ise XVI. yüzyıl sonlarında görülmeye başlanmış ve beylerbeyliğinin yerine kullanılmıştır. Dolayısı ile bu dönemden sonra eyalet bir idari birimken beylerbeyliği bir idari makam olmuştur.¹²⁶

Osmanlı Tarihi incelenirken de idari taksimata beylerbeyi olarak başlamamız, eyalet olarak devam etmemiz doğru olacaktır.

¹²² Halil İncalcık, "Eyalet" mad, **TDVİA**, C.XI s. 548

¹²³ Halil Cin ve Gül Akyılmaz, **Feodalite ve Osmanlı Düzeni**, Çağ Üniv yay, 2000, s.208

¹²⁴ İncalcık, "Eyalet:", s.548

¹²⁵ İncalcık, "Eyalet:", s.548

¹²⁶ Nejat Gövünç, "Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatı" (Tazimata kadar), **Yeni Türkiye Dergisi** **Osmanlı 701 Özel Sayısı**, Ankara 2000, Sayı. 31 s:431

XVII.yy'dan sonra beylerbeyi kelimesi yerine vali kelimesinin kullanılmıştır. XIX. yy da yapılan idari reformlarda vali kelimesinin resmen Osmanlı Devleti literatürüne girdiğini görüyoruz. Ancak Rumeli Beylerbeyliği unvanı, paye olarak Osmanlı Devleti yıkılana kadar devam etmiştir¹²⁷

Osmanlı Devleti kuruluş aşamasında tek bir beyin idaresi kafi gelirken, Orhan Bey döneminde gerek Rumeli'ye geçiş, gerekse toprakların genişlemesi üzerine yeni idari makamların ihdasına gidilmiştir. İlk Beylerbeyi konusunda ihtilaf olsa da; hükümdar, Anadolu'da bulunduğu dönemlerde Rumeli'deki beylerin amiri durumuna geçecek olan oğlu Süleyman Paşayı Beylerbeyi ilan etmiştir. Bu dönemde Süleyman Şah ordu komutanıdır.¹²⁸ Toprakların genişlemesi ve Rumeli'deki fetihlerin artması üzerine iki farklı coğrafyadaki askeri işlerin takibi mahsurlu görüldüğü için Anadolu Beylerbeyliği adı ile ikinci Beylerbeyliği ihdasına ihtiyaç duyulmuştur.¹²⁹ Rumeli eyaletinin teşekkülünden sonra 1393'de I.Bayezıt'ın Kara Timurtaş Paşayı Ankara'ya, Beylerbeyi olarak tayin etmesi ile Anadolu Beylerbeyliği kurulmuştur. Eyalet merkezi önceleri Ankara iken daha sonra Fatih Sultan Mehmet'in Menteşe Beyliğinin Osmanlı hâkimiyetine alması (1451) ile merkez Kütahya'ya nakledilmiştir.¹³⁰

Osmanlı Devleti idari teşkilatı içerisinde eyaletler vergi sistemi esas alınarak üç gruba ayrılmıştır.

Salyane yıllık anlamına gelir. Salyaneli eyalet ise; toprakları üzerinde tımar sistemi uygulanmayan topraklardır. Bu eyaletlerin gelirleri eyalet idarecisi olan memurların (Beylerbeyi Sancak Beyi Kadı Defterdar vb) maaşları ödendikten sonra devlet hazinesine aktarılıyordu. Bu eyaletlerde diğer eyaletler gibi güvenliği sağlamak için yeniçeri askeri ve adalet işlerini takip eden kadılar bulunmaktaydı. Yine devletin gelirlerinin takipçisi olan defterdarında her eyalette bir temsilcisi bulunurdu.Bu görevli eyalet gelirlerini ve devletin tahsilâtını takip eder, aynı zamanda eyaleti mali yönden de

¹²⁷ Mehmet İpşirli 'Beylerbeyi' mad, TDVİA, C.VI, s: 69

¹²⁸ Yusuf Halaçoğlu, XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Ankara, TTK Yay , 1998, s.203

¹²⁹ İnalçık, a.g.mad, s.143

¹³⁰ Varlık, a.g.m, s.143

denetim altında tutardı. Bunlar; Mısır, Bağdat, Şehrizor, Yemen, Habeş, Lahsa, Cezayir, Trablusgarp, Tunus eyaletleridir.¹³¹

Salyanesiz eyaletler ise tımar sisteminin uygulandığı eyaletlerdir. Bu eyaletlerde tahrir yapılıyordu ve tahrir sırasında eyaletin toprakları gelirlerine göre has, zeamet, tımar şeklinde dirliklere ayrılıyordu. Bu eyaletlerin gelirlerinin mühim bir kısmın da padişah hasları olarak merkez hazineye aktarılıyordu. Bu eyaletlerin kendi mahallerinde yaptıkları harcamalarından sonra artan paranın tekrar merkez hazineye ırsaliye olarak aktarıldığını görüyoruz. Osmanlı Devleti'nde tımar uygulanan eyaletlerde merkezi otoritenin daha güçlü olduğunu görüyoruz. Ayrıca bu eyaletlerin sınırlarının çok fazla geniş olduğunu, Kütahya merkezli Anadolu Eyaleti'nin sınırlarının tam Sinop'a kadar uzandığını biliyoruz.¹³²

Osmanlı Devleti idari taksimatında salyaneli ve salyanesiz eyaletlerden farklı olarak bir de imtiyaz sahibi olan eyaletler vardı. Bu eyaletler Osmanlı Devleti'nin yüksek hâkimiyetini kabul etmişler ve Osmanlı Devleti'ne bağlı olmak kaydı ile içişlerinde serbest dışişlerinde merkezi otoriteye bağlıydılar. Bu eyaletler kralları kendi asilzadeleri arasında Osmanlı Devleti tarafından seçilirdi. İsyan etmediği sürece değiştirilmezdi. Bu eyaletlere dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı Osmanlı Devleti korumasındaydılar. Bu himayeye karşılık olarak da yıllık belirli miktarlarda Osmanlı hazinesine vergi verirdi. Kırım hanlığı ve Mekke Emirliği bu statünün dışında tutulmuştur.¹³³

II. OSMANLI İDARİ TAKSİMATINDA ÇANKIRI SANCAĞI'NIN YERİ

Sancak kelimesinin Arapça karşılığı liva'dır, bir bina veya toprağa saplanan bayrak anlamı taşır, genel olarak ucu sivri şey anlamına gelir ve bir yere saplanır.¹³⁴ Bu kelime sanc fiil kökünden gelir "bir silahı veya ucu sivri bir şeyi düşman vücuduna veya yere saplamak anlamında kullanılmıştır.

¹³¹ Mehmet Ali Ünal, **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Kardelen Kitapevi yay, Isparta 1999, s.205

¹³² Ünal, a.g.e, s.206

¹³³ Halaçoğlu, a.g.e, s.87,88

¹³⁴ J.Deny "Sancak" mad., **İA**, C.X, s.186

Türkçe olan kelime¹³⁵ Arapçaya oradan Farsçaya oradan da diğer Balkan milletlerine geçmiştir. Selçuklularda da hükümdarlık alameti olarak kullanılmış, Osman Gazi Karacahisarı aldıktan sonrada Anadolu Selçuklu hükümdarı III.Alaeddin ve onun yeğenine hediyeler göndermiş, onlar da Osman Bey'e bunların karşılığında sancak yollamışlardır. Kısaca sancak, savaşlarda taşınan rengi ve deseni ile bir hükümdar ya da komutanın hakimiyetini sembolize eden bayrağa denir. Sancak önceleri savaşlarda beylerbeyi ve sancakbeylerine hükümdar tarafından verilen ve hükümdarın hâkimiyetini temsil eden bir sembolken daha sonraları belirli coğrafi ve idari bölgeyi ifade eder hale gelmiştir. Aynı zamanda sancak kelimesinin livayı müselleme, livayı piyade, Çingane sancağı, Voynugansancağı gibi belirli zümreleri ifade etmek için de kullanılmıştır.¹³⁶

Sancak, Osmanlı Devleti'nin temel idari birim olarak kabul edilmiştir. Devlet sancağın dışında aşiretleri ve oymakları da birer idari birim olarak kabul etse de bu durum Doğu ve Güney Doğu Anadolu bölgeleri siyasi sosyal etnik yapıları ve coğrafi durumlarından dolayı zaruretten uygulamak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devleti gerek idari teşkilatlanmada gerekse ordunun yetiştirilmesinde de büyük öneme sahip olan sancaklara ve onların yönetimine özel bir önem göstermiştir. Nitekim Osmanlı Devleti padişah olabilecek şehzadeleri sancağa çıkarması, divanı hümayundan sadır olan fermanların aslında muhatap olarak sancak beyini alması, kanunnamelerin de sancaklara tevci edilmesi tımar sisteminin ana noktasının sancak olması, suç işleyenlerin kendi sancağında yargılanması, tımarlı sipahinin tımarının bulunduğu sancağında oturması gibi uygulamalar idari teşkilatlanmada sancağa verilen önemi gösterir.¹³⁷ XVI. yy başlarında yapılan tahrirlere göre (1520-1535) 17 sancaklı Anadolu Eyaleti'nde 154 şehir ve kasaba, 160 kaza, 12527 köy, 1887 yörük cemaati ve 37 kadar kale bulunmaktaydı. Ayrıca bu tarihlerde eyalet 3 milyona yaklaşan bir nüfusa sahipti. II.Bayezid Devri'ne ait icmal defterine göre eyalette 103'ü zaim 7500 sipahi olmak üzere 7603 tımar sahibi

¹³⁵ Ünal, a.g.e, s.208

¹³⁶ Ünal, a.g.e, s.209

¹³⁷ Mehmet İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı" **Osmanlı Devleti Tarihi**, C.I, Ed. E. İhsanoğlu, İstanbul, Zaman yay, 1999., s.221

bulunmakta ve bunlar 5372 cebelü ile birlikte Anadolu Beylerbeyi idaresi altında sefere gitmekteydiler 1560-1580 yılları arasındaki tahrirlere göre 14 sancakta 298 zeamet 7188 timar olmak üzere toplam 7486 kılıç bulunuyor ve bunlar 10025 cebellü çıkarıyordu. 1609'da ise 14 sancaklı eyalet 195 Zeamet 7166 timar olmak üzere 7311 kılıç ve bunların cebellüleri ile yaklaşık 17000 kadar askere sahipti. Bu rakamlar XVII. yy ve daha sonraki devirlerde eyalet teşkilatı değişinceye kadar hemen hemen aynı kalmıştır. ¹³⁸ XVIII.yy'ın son çeyreğin de Anadolu Eyaleti sınırlarında; Karahisar, Sultanönü, Bolu, Kastamonu, Ankara, Çankırı, Hüdavendigar Sancakları mevcuttu. ¹³⁹

1825 yılına kadar idari taksimatını koruyan Anadolu eyaletleri bu tarihte değişikliğe uğramış ve Kütahya merkez olmak üzere Afyon ve Sultanönü ve Ankara'dan ibaret küçük bir idari birim haline gelmiştir. Bir süre sonra Afyon da eyaletten ayrılmış, nihayet 1841 de Kütahya, Kocaeli, Bolu, Eskişehir, Karasi, Karahisar-ı sahip Sancakları ile Hüdavendigar vilayeti teşekkül etmiş daha sonra Kütahya'da müstakil sancak olmuştur. ¹⁴⁰

Çankırı bu statülerinden Salyaneli eyaletler sınıfına giren Anadolu Eyaleti sınırları içinde kalmaktadır. Çeşitli dönemlere göre Anadolu Eyaleti'ne tabi olan sancakları inceleyeceğiz.

Tablo I: Muhtelif Dönemlerde Anadolu Eyaleti

Fatih ve II. Bayezid devri Anadolu Eyaleti Sancaklar¹⁴¹	III. Murat Devri Anadolu Eyaleti Sancaklar¹⁴²
Alaiye (Alanya) Sancağı	Ankara Livası
Ankara Sancağı	Aydın Livası
Aydın Sancağı (Aydın-Eli)	Biga Sancağı
Biga Sancağı	Bolu Sancağı
Bolu Sancağı	Hamid ili Livası
Hamid Sancağı (Hamit-Eli)	Hüdavendigar Livası

¹³⁸ İpşirli, s.144

¹³⁹ ÇŞS, 17/79, 81

¹⁴⁰ İpşirli, s.144

¹⁴¹ Ahmet Akgündüz, **Osmanlı Kanunnameleri**, C.II, İstanbul, Osav yay, 1990, s.139

¹⁴² Akgündüz, **Kanunname**, s.160

Hüdavendigâr (Bursa) Sancağı	Kangırı (Çankırı) Livası
Kangırı (Çankırı) Sancağı	Karasi Livası
Karasi Sancağı (Karasi-Eli / Balıkesir)	Karahisar-I Sahib Livası
Karahisar-I Sahib Sancağı (Afyon Karahisar)	Kastamonu Livası
Kastamonu Sancağı	Koca-İli Livası
Koca-İli Sancağı	Kütahya Livası
Kütahya Sancağı (Paşa Livası)	Menteşe Livası)
Menteşe Sancağı (Muğla)	Sultanönü (Eskişehir) Livası
Saruhan (Manisa) Sancağı	Teke Livası (Tekeli /Antalya)
Sultanönü (Eskişehir) Sancağı	
Teke Sancağı (Tekeli /Antalya)	

Osmanlı Devleti eyalet teşkilatı sınırları ve bağlı sancakların sayısı zamanla değişmektedir. Bunun sebebi zamanla sınırların değişmesi ve toprak kayıpları ile ülke sınırlarının daralması en önemli faktörken daha sonraları idari yönetimde yapılan değişiklikler nedeni ile değişmiş olabilir.

Daha sora Haziran 1867 yılında İdare-i Umumiye-i Vilayet Nizamnamesi, yürürlüğe konularak sonuçta devletin vilayetleri coğrafi mevkiler ve diğer durumlar göz önünde bulundurularak sancak ve kazaların idari bağlılıkları esaslı bir şekilde ve geniş ölçüde yeniden tayin ve tespit edildi. Her vilayetin hudutları kendisine bağlı bulunan sancak ve kazaların durumları ciddi bir incelemeye tabi tutularak belirlendi. Buna göre de Anadolu Eyaleti vilayetlere ayrıldı.¹⁴³ Bu taksimattan önce Anadolu Eyaleti'ne bağlı olan Çankırı Sancağı Vilayet Nizamnamesine göre Kastamonu vilayetine bağlı bir sancak haline gelmiştir. Kastamonu vilayeti kendi içinde; Kastamonu Merkez, Bolu Sancağı, Sinop Sancağı, Kengri Sancağı şekilde taksimata tabi tutulmuştur¹⁴⁴:

¹⁴³ Duman, a.g.e, s.170

¹⁴⁴ Duman, a.g.e, s.170

III. ÇANKIRI SANCAĞI İDARİ TAKSİMATI

A. Çankırı'nın Kazaları Ve Nahiyeleri

Kaza ticari ve kültürel üstünlüğü ile çevrenin merkezi olmuş bir kasaba veya şehir ile böyle bir topluluk merkezini çevrelemiş köylerin teşkil ettiği idari bir birliktir. Kaza merkezi olan şehirlerin büyük çoğunluğu, Osmanlı öncesi devirlerde de bulundukları bölgenin siyasi, iktisadi ve kültürel bakımdan merkezi durumunda olan yerlerdir. Osmanlı İmparatorluğu adli teşkilat bakımından birçok kaza bölgelerine ayrılmıştır. Her kaza birimi doğrudan merkeze (Divan-ı Hümayun) bağlıdır. Bundan dolayı eyalet-sancak şeklindeki askeri teşkilattan ayrı olarak tamamen sivil karakterli bir de kaza idaresi mevcuttur.¹⁴⁵ Nahiye mıntıkası birkaç köyü ihtiva ederdi. Teşkilatın başındaki mülkiye amirinin unvanı “Nahiye Müdürü” idi.¹⁴⁶

Nahiye kavramı Osmanlı idari ıstılahı içerisinde çok değişik anlamlarda kullanılmıştır. Aynı özelliklere sahip köylerden müteşekkil idari bir bölgeye denildiği gibi cihet, yön, taraf, bölge, vilayet, divan ve cemaat anlamlarında da kullanılmıştır.¹⁴⁷ Nahiye aynı zamanda coğrafi özelliklerin belirlediği muayyen bir bölgeyi ifade etmek, idari bir terim olarak da belli bir köyler ve mezarlar grubunu anlatmak için de kullanılmıştır. Nahiyelerinin bazılarının muayyen bir merkezi yoktur. Tanzimat'tan sonra Osmanlı idari yapısında önemli değişiklikler olmuştur. Kazalara bağlı nahiyeler ortaya çıkmış ve buralara nahiye müdürleri atanmıştır.¹⁴⁸

Çankırı ve civarı da fethi müteakip Türkleşen bölgeler arasındadır. Çankırı ve civarına gelen Türkmenlerin büyük bir kısmının yerleşik hayata geçişte fazla bir zaman kaybetmedikleri anlaşılmaktadır. Ufak bir kısmın konar-göçer hayatı sürdürdüğü, zamanla bunların da yerleşik hayata geçtikleri, 16. yüzyılda çok az bir kısmın ise hâlâ konar-göçer hayatı devam ettirdikleri belgelerden anlaşılmaktadır. Yine 16. yüzyılda bunların bir kısmının artık yerleşik hayata geçmeye başladıkları görülmektedir. 13 ve 14.

¹⁴⁵ Ünal, s.216–243

¹⁴⁶ Pakalın, C.II, s.642

¹⁴⁷ M.Tayyib Gökbilgin, “Nahiye”, İ.A. C.IX, s.37–39

¹⁴⁸ Ünal, a.g.e, s.216–243

yüzyıllarda Batı Anadolu'nun Orta Anadolu'ya nispetle çok kuvvetli bir şekilde Türkleştiğine dair olan görüşlerini dikkatli değerlendirmek gerekmektedir. Zira, bırakın 13 ve 14. yüzyıllardaki durumunu, 16. yüzyıldaki durumuna bakıldığında bile Çankırı Sancağı'ndaki Türk nüfusun zimmî nüfusa oranını yüksektir.¹⁴⁹

Bu çalışmada 18.yy Çankırı Sancağı ana hatları ile ele alınacak. Çankırı'ya bağlı diğer nahiyeler ve kasabalar başka bir çalışmaya bırakılacak, şimdilik Çankırı Kazası ve Çankırı şehir merkezinin adı geçen yüzyıldaki durumu incelenecektir.

Çankırı Sancağı, 18. yüzyılın ortalarından itibaren idari merkez olarak 17 nahiyeden meydana gelmiştir.

Tablo.II: Çankırı Kazaları

NO	8 Numaralı Şer'iyye Sicilleri Defterine Göre Çankırı Kazaları ¹⁵⁰		17 Numaralı Şer'iyye Sicilleri Defterine Göre Çankırı Kazaları ¹⁵¹	
	Eski İsmi	Yeni İsmi	Eski İsmi	Yeni İsmi
1	Kengri Merkez	Çankırı merkez	Kengri Merkez	Çankırı merkez
2	Tosya		Tosya	
3	Tuht	Yapraklı	Tuht	Yapraklı
4	Kargu	Kargı	Kargu	Kargı
5	Bucura		Bucura	
6	Koçhisar	İlgaz	Koçhisar	İlgaz
7	Kalecik		Kalecik	
8	Çerkeş		Çerkeş	
9	Şabanözü		Şabanözü	
10	Milan		Milan	
11	Oğuz		Oğuz	

¹⁴⁹ Kankal, a.g.t, s.1268.

¹⁵⁰ ÇŞS, 8/41, 62, 66, 74,75, 78

¹⁵¹ ÇŞS, 17/78, 74,75, 62, 41

12	Kurşunlu		Kurşunlu	
13	Korupazarı	Gümerdiğin	Korupazarı	Gümerdiğin
14	Karıpazarı	Orta	Karıpazarı	Orta
15	Keskin		Keskin	
16	Boğaz		Boğaz	
17	Karacaviran Karyeleri		Karacaviran Karyeleri	

B. Çankırı'ya Bağlı Köyler

Yönetim durumu, toplumsal ve ekonomik özellikleri veya nüfus yoğunluğu yönünden şehirden ayırt edilen, genellikle tarımsal alanda çalışmak gibi işlevlerle belirlenen, konutları ve öteki yapıtları bu hayatı yansıtan yerleşim birimine köy denir¹⁵²

Tablo.III:Çankırı'ya Bağlı Köy İsimleri

8 Numaralı Şer'iyye Sicilleri No Defterine Göre Çankırı'ya Bağlı Köy İsimleri ¹⁵³	17 Numaralı Şer'iyye Sicilleri No Defterine Göre Çankırı'ya Bağlı Köy İsimleri ¹⁵⁴
1 Absarı	1 Absarı
2 Ahlat	2 Ahlat
3 Akçavakıf	3 Akçavakıf
4 Aktaş	4 Aktaş
5 Akviran	5 Akviran
6 Alva	6 Alva
7 Anuza	7 Anuza
8 Aşağı Alagöz	8 Aşağı Alagöz
9 Aşağı Pelit	9 Aşağı Pelit
10 Aşağıçavuş	10 Aşağıçavuş

¹⁵² Türk Dil Kurumu Sözlüğü, (8. Baskı), Ankara, TDK. Yay, 1988, C. II, s.1389

¹⁵³ ÇŞS, 8/41, 70, 81, 269

¹⁵⁴ ÇŞS, 17/16, 48, 66, 83, 98, 271

11	Ayan	11	Ayan
12	Balıbağ	12	Balıbağ
13	Balıbıdık	13	Balıbıdık
14	Bayındır	14	Bayındır
15	Boyalıca	15	Boyalıca
16	Bugay	16	Bugay
17	Çayırpınar	17	Çayırpınar
18	Çiftlik	18	Çiftlik
19	Çivi	19	Çivi
20	Çörekçiler	20	Çörekçiler
21	Çukurviran	21	Çukurviran
22	Değim	22	Değim
23	Dengi	23	Dengi
24	Dereli	24	Dereli
25	Dikenli	25	Dikenli
26	Dutağaç	26	Dutağaç
		27	Dümeli
27	Esed Hacıbey	28	Esed Hacıbey
28	Fene	29	Fene
29	Gedene	30	Gedene
30	Germece	31	Germece
31	Göles	32	Göles
32	Göles Kayı	33	Göles Kayı
33	Hacip	34	Hacip
34	Handırı	35	Handırı
35	Hasakça	36	Hasakça
36	Hisar	37	Hisar
37	Hisarcık Kayı	38	Hisarcık Kayı
38	Hocahasan	39	Hocahasan
39	Ildızım	40	Ildızım
40	Ilıca	41	Ilıca

41	İkiçam	42	İkiçam
42	İnanç	43	İnanç
43	İnandık	44	İnandık
		45	Kal'a
44	Karadayı (Karatay)	46	Karadayı (Karatay)
45	Karaşeyh	47	Karaşeyh
46	Kavra	48	Kavra
47	Kayı Çivi	49	Kayı Çivi
48	Kınık	50	Kınık
49	Kışla	51	Kışla
50	Kızılsin	52	Kızılsin
51	Kisecik	53	Kisecik
52	Korgun	54	Korgun
53	Kuyupınarı	55	Kuyupınarı
54	Küçüklü	56	Küçüklü
55	Maruf	57	Maruf
56	Merzi	58	Merzi
57	Mesutviran	59	Mesutviran
58	Mezid Hacıbey	60	Mezid Hacıbey
		61	Mimdar
59	Motum	62	Motum
60	Nehnuz	63	Nehnuz
61	Ovacık	64	Ovacık
62	Saray	65	Saray
63	Selmanlı	66	Selmanlı
64	Seydi	67	Seydi
65	Sülükkırı	68	Sülükkırı
		69	Şarklı
66	Şeyh Yunus	70	Şeyh Yunus
67	Şihlar	71	Şihlar
68	Tuzlu	72	Tuzlu

69	Tüney	73	Tüney
70	Uruvay	74	Uruvay
		75	Ünür
71	Veliler	76	Veliler
72	Yanlar	77	Yanlar
73	Yenice	78	Yenice
74	Yerik	79	Yerik
75	Yukarı Alagöz	80	Yukarı Alagöz
76	Yukarı Pelit	81	Yukarı Pelit
		82	Yüşa'

Çankırı'ya ait listedeki köyleri incelediğimizde 8 numaralı defterde 72 adet köy ismi varken 17 numaralı defterde 76 köy ismine rastlamaktayız. İki defter arasında ortalama elli yıl gibi bir süre vardır. Muhtemelen bu süre içinde yeni köyler kurulmuştur. 17 numaralı defterde olup da 8 numaralı defterde olmayan köy isimleri vardır. Bu köyler, Dümeli, Kal'a, Mimdar, Şarklı, Yuş'a, Ünür'dür. Dereli, Dümeli, Ünür köy isimlerine 16 yy'da rastlamaktayız¹⁵⁵ Köy isimlerini almak için yaralandığımız kaynaklar; İmdad-ı Hazariye, Makt'u Evvel ve Makt'u Sani belgeleridir. Bu belgeler köylerden toplanacak gelirleri gösteren kayıtlardır. Belki adı geçen köyler yapmış oldukları bazı hizmetlerden dolayı vergilerden muaf olabilirler. Dolayısıyla da isimleri kayıtlara geçmemiştir.

Yine 8 numaralı defterde geçmeyen köy isimlerinden Kal'a, Mimdar, Şarklı köyleri yukarıda belirttiğimiz şekilde olabileceği gibi kurulmamış veya yerleşime açılmamış köyler de olabilir. Bu köylerin isimleri 19 yy'ın başlarından itibaren kayıtlarda geçmektedir.¹⁵⁶ 8 ve numaralı defterde geçen Çörekçiler Köyü 17 numaralı defterde Kuyupınar Köyü'nün mahallesi olarak geçmektedir.¹⁵⁷

¹⁵⁵ Kankal, a.g.t, s. 67-72.

¹⁵⁶ Elibol, a.g.t, s. 31,32

¹⁵⁷ ÇŞS, 17/48

17 numaralı defterde Karacaviran ve Karyelerinden de bahsetmektedir. Fakat aynı mevzu hakkında 8 numaralı defterimizde bir bilgi mevcut değildir.

Tablo.IV: Karacaviran Ve Karyeleri ¹⁵⁸

Eskiahur	Bereket
Ağılözü	Hacımusli
Yamukviran	Kazan,
Kızılca,	Sivricek
Sumrucak	Akkoca
Karacaviran	

Köy isimlerinden Karadayı Köyü'nün ismi bazı belgelerde Karatay, bazı belgelerde de Karadayı olarak geçmiştir. Her iki defterde de bu şekilde yazıma rastlanmaktadır. Diğer bir nokta listedeki köy isimlerinin hepsi bir belge de geçmemektedir. Bu isimler muhtelif belgelerden alınarak hazırlanmıştır.

Belgelerde dikkat çeken diğer bir nokta ise Kınık köyü ile Gedene köylerinin beraber verilmesidir. Muhtemelen bu köylerin gelirleri birleştirilerek hesaplandığı için bu şekilde yazılmıştır. Mesutviran köyü 8 numaralı defterde Maksutviran olarak geçerken 17 numaralı defterde Mesutviran olarak geçmektedir. Bunun sebebi zaman içerisinde dilimizde olan değişim olabilir.

Bir köyün kurulabilmesi için en önemli ihtiyaç olan suyun muhakkak olması gerekir. Türklerin hayvancılıkla uğraşmaları suyun hayatlarındaki önemini bir kat daha artırmıştır. Çankırı'da kurulan köylerin hemen hemen hepsinin içinden veya yakınından bir akarsu geçmektedir.

Köylerin veya yerleşim birimlerinin kurulmasında diğer bir etken ise ulaşım ve bu ulaşma bağlı gelişen ticarettir. İpek Yolu Çankırı Sancağı'nda Çerkeş-Koçhisar (İlgaz) ve Tosya Nahiyelerinden geçmektedir. Bugün E-80 karayolu olarak adlandırılan yol, Gerede-Çerkeş-Kurşunlu-İlgaz ve Tosya

¹⁵⁸ ÇŞS, 17/17, 67, 84, 99, 272

arasında faaliyetini sürdürmektedir. Hem ticaret hem de doğuya yapılan seferlerde kullanılan bu yol boyunca yerleşimin yoğun olduğu ortaya çıkmaktadır.¹⁵⁹ Yol kenarında yerleşen köyler bu imkândan hem ticaret yaparak istifade etmekte hem de yol tamir ve koruması görevlerini yerine getirerek bazı vergilerden muaf olmaktadırlar. Yapmış oldukları bu hizmet karşılığında devlet yol görevlisi olan derbend teşkilatlarına ve derbent köylerine muafname veya emirname verilmektedir.¹⁶⁰

Sancaktaki köy adlarına bakıldığında çoğunluğunun Türkler tarafından kurulduğu ve Türkler'in meskûn olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra buralarda Türklerden önce eski yerleşme birimlerinin olduğu bilinmektedir. Ancak Türklerin bu köylerin adlarını değiştirmedikleri, hatta buna ihtiyaç hissetmedikleri ortaya çıkmaktadır. Mevcut isimlerinden daha önceleri gayrimüslimlere ait olduğu anlaşılan köylerin durumu hayli ilginçtir. Zira bu köylerde hiçbir gayrimüslim nüfus meskûn değildir. Çok düşük oranda olan ve yabancı ad taşımakla birlikte tamamen Türk ve Müslüman nüfusun meskûn olduğu köyler Kilise veya Kilisecik, Ağcakilise, gibi ibadethâne isimleriyle anılmaktadır. Ayrıca Aspiros (Apsarı), Fene, Gedene, Gölas, Mudun ve Urvay gibi manaları bilinmeyen, ancak gayrimüslimler tarafından kurulduğu zannedilen köyler de mevcuttur.¹⁶¹

Türkler tarafından kurulduğu anlaşılan köyler Oğuz boyları ile diğer Türk oymaklarının adlarını taşımaktadır. Mesela: Bayad, Kayı, Hisarcıkkayısı, Göleskayısı, Kınık, gibi.

Bunun yanı sıra evliya ve din adamlarının, meslek gruplarının, mühim şahsiyetlerin ve en önemlisi de kurucularının isimlerini taşıyan köyler mevcuttur. Mesela, Aşağı Çavuş, Yukarı Çavuş, Seydî, Hoca Hasan, Mezid Fakih, Şeyhler, Karaşeyh, Esed Hacıbey, Mezid Hacıbey, Hacıp, Şeyh Yunus gibi köyler evliya ve din adamlarının adlarını almışlardır. Bu köyler, ya

¹⁵⁹ Ahmet Kankal, "1650-1740yılları Arasında Esnafa Ve Ticarete Genel Bakış (şer'iyeye sicillerine göre)" *Çankırı Araştırmaları Dergisi*, S.2, Ağustos 2007, s18

¹⁶⁰ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul 1990 (2. baskı), s. 41-44;

¹⁶¹ ÇŞS, 8/70,81; 17/19, 66, 19. yy'da Gayrimüslim nüfusu olan köyler için bkz, Elibol, a.g.t, s.41

kurucusunun adının alarak veya aynı köyde bulunan zaviyelerin adlarını alarak gelişip büyümüştür.

Ayrıca coğrafyanın yapısına, yeryüzü şekillerine veya yerleşim yerinin en önemli özelliğine göre isimlendirme yapılmıştır. Ağcaviran, Ahlatcık, Aktaş, Çukurviran, Derecik, Dikenli, Hisarcık, İkiçam, Aşağı Pelit, Yukarı Pelit, Kışla, Ovacık, Balıbidik, Keteağaç, Sülüklü, Kal'a, Çiftlik, Ilıca, Kuyupınarı, Yanlar gibi köylerin isimleri muhtemelen bu şekilde verilmiştir.

C. Çankırı'nın Mahalleleri

Osmanlı toplumunda insan ilişkileri ve mahalle geleneği günümüz insanının imreneceği düzeydeydi. Din, dil, ırk renk ayırımı yapmadan insanlar arasında büyük bir kaynaşma söz konusuydu. Günümüzde insanlığın büyük sorunlarından biri olan, kişilerin yalnızlığa terkedilmişliği, diğer insanlara karşı sorumsuzluğu veya dışlama gibi alışkanlıklar yoktu. Herkes mahallenin birinci sınıf vatandaşıydı ve asla insanlar arasında ayırım yoktu.

Çankırı klasik Osmanlı Devleti şehir tipine güzel bir örnek teşkil etmektedir. Çankırı' da var olan mahalle isimlerini incelediğimizde, karşımıza farklı şahıs isimleri, meslek grupları ve sosyal tesisler ön plana çıkmaktadır. Mahalleler bu tesislerin etrafında kurulmuş olabileceği gibi tesislerin yerleşimden sonra kurulup mahallenin ismini de değiştirmiş olabilir.¹⁶²

Mahalle kelime olarak, bir şehrin bir kasabanın, büyükçe bir köyün bölündüğü parçalardan biridir¹⁶³. Osmanlı dönemi için ise bu tabir, genellikle aynı mescitte ibadet eden cemaatin aileleri ile beraber ikamet ettikleri şehir kesimi olarak tanımlanmaktadır. Bir başka ifadeyle Osmanlı şehrinde mahalle, bir caminin, imaretin, zaviyenin, çevresinde kurulan mesleklerden oluşan ve birlikte yaşama isteği duyan aynı meslek mensupları veya inanç ve gelenek sahiplerinin evlerinden oluşan bir ünedir¹⁶⁴

¹⁶² Çankırıya ait mahalle isimlerinden, Mirahur, Debbağhane, Alaca Mescit, Taş Mescit, İmaret, Şeyh Osman, Hoca Elvan, Hoca İbrahim, Perdedar, vb buradaki isimlerin bazıları sosyal tesis, bazıları dini öneme sahip insanların ismi bazıları da meslek isimleridir. Bkz. ÇŞS, 16/33

¹⁶³ TDK. Sözlüğü, s.1484

¹⁶⁴ Emine Erdoğan, "Tahrir Defterlerine Göre Ankara Şehri Yerleşimleri " **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.VI, 2005, S.I, s.254

Mahallelerin cami veya mescit etrafında teşekkül etmesi bu mabetlerin imamlarını mahallenin dini yapısında önemli bir yere getirdiği gibi yönetimin sorumluluğu ise, mahallelinin rızası ve kadının arzı üzerine sultanın beratı ile görevlendirilen “imam”lara bırakılmıştı. İmamlar imtihanla seçilmekte, tayinle göreve gelmekte ve kendilerine berat verilmekteydi.¹⁶⁵

İmamların nikâh kıyma, cenaze kaldırma gibi vazifeleri dışında geniş idari yetkileri de vardı. İmamların yetkilerinin belirtildiği bir belgede, “Mahallenin ırzını korumak ve mahalleye zarar verecek durumları ortadan kaldırmak, mahalle halkının emniyet ve rahatlarını temine dikkat etmek” olarak belirtilmiştir. Mahalle imamları Osmanlı idaresinin çeşitli konularda çıkardığı hükümleri halka duyurdukları gibi, aynı zamanda bunların uygulanmasına da bizzat nezaret ederlerdi. Mahallede kefilsiz yabancı insan oturmasına izin vermedikleri gibi, ahlâksızlığın yayılmasına mani olmak da bunların vazifeleri arasındaydı. İmama yardımcı olmak üzere müezzinin ve mahalle kethüdasının da idarî görevde aktif olarak bulunduğunu görmekteyiz.¹⁶⁶

Osmanlı toplumunda, bireyler yaşadıkları mahalleye göre tanımlanmıştır. Ayrıca mahalle merkez tarafından malî bir birim olarak vasıflandırılmış ve orada yaşayan kişiler toplu olarak belli bir meblağdan sorumlu tutulmuştur. Bu da kişilerin birbirlerini karşılıklı olarak denetlemesini pekiştiren bir unsur olmuştur. Merkeze karşı mahalle sakinlerinin ortaklaşa sorumlu oldukları alan sadece vergi konusuyla sınırlı kalmamıştır. Burada, Osmanlı ceza hukuku bakımından birtakım sorumlulukların söz konusu olduğunu belirtmek gerekir.¹⁶⁷

¹⁶⁵ Erbay Arıkboğa, “Yerel Yönetim Açısından Mahalle Muhtarlığına Bir Bakış” **Çağdaş Yerel Yönetimler**, C.VIII, sayı III, Temmuz 2006, s.104. Abdülkerim Halife’nin Çankırı’ya bağlı Kisecek köyüne hatip tayin beratı, ÇŞŞ, 67/84, Mevlana Mustafa’nın Çankırı’ya bağlı Dümeli köyüne hatip tayin beratı, bkz, ÇŞŞ, 76/100

¹⁶⁶ Osman Özsoy, “Osmanlı Toplumunda Mahalleler Arası Münasebetler”, **Tarih Araştırmaları Vakfı, Tarih Dergisi**, Aralık 1998, s. 60,61

¹⁶⁷ Özen Tok, “Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği)”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2005/1, S.18, s.156

Mahallenin bütçesi niteliğindeki “Avarız Akçesi Vakfı’nın gelirleri, mahalledeki bina sayısına bölüştürülerek toplanan paralardan, mahalle sakinlerince vakfedilen taşınmazlardan ve bu paranın -banka benzeri- işletilmesiyle elde edilen gelirlerden oluşuyordu. Giderleri ise kamusal binalar ile altyapı bakım ve onarımına yapılan harcamalardan, mahalledeki görevlilerin ücretlerinin ve kimi vergilerin ödenmesinden ve ayrıca fakir olanların çeyiz, giyim- kuşam gibi ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılan harcamalardan ibretti. Öte yandan gerek dönemin genel ekonomik nitelikleri gerekse “hırfet” sisteminden kaynaklanan dayanışmacı iktisadi yapı, küçük ölçeklerde kendi kendine yeten ilişkiler sistemi içinde ‘mahalle’ tipi topluluk oluşturmuştur.¹⁶⁸

Herhangi bir kişi genel huzuru ve düzeni bozacak bir durum sergilediğinde önce gerekli uyarılar yapılmakta, bundan sonuç alınamaması halinde o kişi hakkında cezai müeyyide uygulanması talep edilmekteydi. Bu durum herkes için geçerliydi. Gerek idarecilerden biri, gerekse de mahalle halkından birisi cemiyetin huzurunu bozacak bir davranış sergilediğinde, daha üst idarî mercilere başvurularak bunun önüne geçilmesine çalışılmaktaydı. Osmanlı mahalle geleneğinde, komşuya zarar veren ve insanlara saygısızlık edenler hakkında bu tür uygulamalar sıklıkla tatbik edilmiştir. Yapılan tüm uyarıları dikkate almayıp huzuru bozan davranışlarından vazgeçmeyen insanlar hakkında mahalle halkı tarafından resmî mercilere şikâyetle bulunulduğunda, eğer kişi bu davranışlarından vazgeçeceği yönünde söz verdiğinde bu tür şikâyet dilekçelerinden de vazgeçildiği görülmüştür.¹⁶⁹

Osmanlı Devleti’nde görülen hoşgörü anlayışının en müşahhas örneklerini mahalle sakinleri içerisinde görmek mümkündür. Mahalleler aslında, dine göre tasnif edilmiştir. Gayrimüslimler oturdukları mahallelerde diledikleri gibi ibadetlerini yapar gündelik işlerini görürlerdi. Osmanlı toplumu içerisinde Müslümanlar’la Gayrimüslim arasındaki fark sadece dini konularda ve dine göre düzenlenen hukuk kurallarında mevcuttu. Müslümanlar ile

¹⁶⁸ Arıkboğa, a.g.m, s.105

¹⁶⁹ Özsoy, a.g.m, s.61

Gayrimüslimlerin beraber yaşadığı mahallelerde mevcuttu. Bu mahallelerde sorunlar dini farklılıklardan daha ziyade insanlar arası ilişkilerden kaynaklanmakta idi. Çankırı'da Kayserbeğ mahallesinde gayrimüslimlerin yaşadığı bilinmektedir. Burada gayrimüslimlerin dışında Müslümanların'da yaşadığı kayıtlarda mevcuttur.¹⁷⁰

Tablo.V: Çankırı'nın Mahalleleri

	8 Numaralı Şeriye Sicili Defterine Göre Mahalle İsimleri ¹⁷¹	17 Numaralı Şeriye Sicili Defterine Göre Mahalle İsimleri ¹⁷²
1	Kaysar Beğ	Kaysar Beğ
2	Halil Ağa	Halil Ağa
3	Alaca Mescid	Alaca Mescid
4	Hoca Bahşayış	Hoca Bahşayış
5	Çukur	Çukur
6	Karataş	Karataş
7	İmrahor (Emir-i Ahur)	İmrahor (Emir-i Ahur)
8	Perdedar	Perdedar
9	Çetince	Çetince
10	Hoca Elvan	Hoca Elvan
11	Cami-i Kebir	Cami-i Kebir ¹⁷³
12	Şeyh Osman	Şeyh Osman
13	Debbağhane	Debbağhane
14	Yoğurtçu	Yoğurtçu
15	İmaret	İmaret
16	Hoca İbrahim	Hoca İbrahim
17	Yapar	Yapar
18	Taş Mescit	Taş Mescit

¹⁷⁰ Elibol, a.g.t, s.99

¹⁷¹ ÇŞS, 8/81,70

¹⁷² ÇŞS, 17.11.16, 26, 39, 48, 66, 83, 98, 110, 140

¹⁷³ ÇŞS, 17/33

Çankırı'ya ait olan 8 ve 17 numaralı defterlerdeki mahalle isimlerinin değişmediğini görüyoruz. İsminin yazılışında dahi bir değişikliğin olmaması bu süre içerisinde Çankırı'da mahalle isimleri ve sayıları açısından değişikliğin olmadığını göstergesidir. Sadece 8 numaralı şer'iyye sicili defterinin bir belgesinde köy statüsünde olan Korgun, mahalle olarak gösterilmiştir.¹⁷⁴

Maliyeden müdevver tasnifi içinde bulunan 20779 numaralı defterde (h.1252/ m.1836) Çankırı merkez mahalleleri ve köylerinde ölen, doğan ve başka yerlere gidenlerin kayıtları tutulmaktadır. Bu kayıta da aynı isimler ile anılan mahalleler vardır. Farklı olarak sadece Hoca Bahşayış Mahallesi'ne bağlı Hıdırlık Köyü eklenmiştir.¹⁷⁵ 17 numaralı defterden ortalama elli yıl sonrasına tekabül eden bu kayıttaki farklılık muhtemelen, şehre dışarıdan gelenlerin olmasından veya idari anlamdaki değişikliklerden kaynaklanabilir. Hıdırlık mevkiisi bu günde şehrin dışında bir mahaldir ve Hıdırlık köyü olarak geçmektedir.

1800 yılına ait şer'iyye sicilleri'ne ait kayıtlarda Alibey, Bimarhane adında iki farklı mahalle ismi geçmektedir. Bu mahallelerin 8 ve 17 numaralı defterde isimleri geçmemektedir.¹⁷⁶

Şehirlerde muhtelif sebeplerden dolayı mahalle isimleri değişikliğe uğradığı gibi farklı mahallelerle birleşebilmektedir. Bu durumda mahalle sayılarının değişik çıkmasına sebep olmaktadır.

Mahallelerin kuruluş tarihlerini tam olarak bilmemiz mümkün değildir. Bu mahalleler Osmanlı Devlet'i zamanın da kurulmuş olabileceği gibi, Candaroğlu, Selçuklu ve Danişmentli dönemlerinde de kurulmuş olabilir. Perdedar teriminin Selçuklular döneminde kullanıldığı düşünülürse bu dönemde kurulduğu söylenebilir. Şeyh Bahaeddin Mahallesi'nin de Danişmentlilere kadar gittiğini düşünmekteyiz. İmarek Mahallesi'nin ise Candaroğlu Kasım Bey'in yaptırmış olmasına binen bu dönemden kalma

¹⁷⁴ ÇŞS, 8/154

¹⁷⁵ Fuat Recep, "Osmanlı Tahriri Ve Nüfus Kayıtlarına Göre Çankırı' nın Merkezine (Nefs) Ait Mahalle İsimleri" **Çankırı Araştırmaları Dergisi**, Ağustos 2007, S.2, s.116

¹⁷⁶ Elibol, a.g.t, s.97

ihimali vardır.¹⁷⁷ Muhtemelen ismini de Kasım Bey'e ait bu imareten almaktadır. Alâeddin Keykubat'ın lalası olan Cemaleddin Ferruh Çankırı valisi olarak tayin olmuştur.¹⁷⁸ Cemalettin Ferruh'un valiliği döneminde buraya bir darüşşifa inşa edilmiştir. Bugün Çankırı'da "Taşmescit" olarak bilinen yapı Selçuklulardan günümüze ulaşan nadir eserlerden birisidir. Taşmescit Mahallesinin de Selçuklulardan kalma ihtimali büyüktür.

İmrahor Mahallesi ismi Emir-i Ahur kelimesinden değişime uğrayarak bu şekli almıştır. Emir-i ahur saray hayvanlarının bakımı beslenmesi vb işlerle uğraşan ayrıca bu hayvanların kullanılmasında gerekli olan malzemeler ile de ilgilenen görevliye verilen isimdir.¹⁷⁹ Muhtemelen Çankırı idarecisi olan sancak beylerinin veya devlete ait hayvanların bakımı ilgili bir mahalle olması hasebi ile bu ismi almış olabilir.

Debbağhane mahallesi muhtemelen burada icra edilen deri işleme mesleğinden almaktadır. Büyükbaş ve küçükbaş hayvanların derilerinin işlenmesine "Deri Debbağlılığı", bunları işleyenlere de "Debbağ" denilmektedir. Bu meslek erbabı meşin, kösele, yapmak için hayvan derilerini işlerlerdi. Ayrıca bu derilerden cilt kabı, postal gibi günlük işlerde kullanılan malzemeler de üretilirdi.¹⁸⁰

Çankırı'da bulunan Kayser Beğ, Halil Ağa, Hoca Bahayış, Hoca Elvan, Şeyh Osman mahalleleri muhtemelen kurucularının ismini almıştır. Alaca Mescit, Cami-i kebir mahalleleri de çevresinde kuruldukları dini kurumların ismini almışlardır.

IV. ÇANKIRI'NIN VAKIFLARI

Vakıf kelimesi Arapçada durdurmak alıkoymak manasına gelir. VIII. yy' ortalarından XIX. yy'ın sonlarına kadar İslam ülkelerinin sosyal ve iktisadi hayatında önemli bir rol oynayan dini- içtimai bir müessesenin adıdır.¹⁸¹

¹⁷⁷ Kankal, a.g.t, s.47

¹⁷⁸ Yurt Ansiklopedisi, a.g.mad, s.1949

¹⁷⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı*, C.I Ankara, TTK yay, 1988, s.488

¹⁸⁰ Pakalı, a.g.e, C.I, s.408

¹⁸¹ Bahaeddin Yediyıldız, "vakıf", *İA*, C.XIII, s.153

Hayır sahibi insanlar ile kendi mülklerini vakfederken, bunlardan kimlerin yararlanacağı, bu mülklerin gelirlerinin nasıl dağıtılacağı, nasıl işletileceği vb konularda bir sözleşme imzalandı. Kadı huzurunda yapılan bu sözleşmeye vakfiye denir. Bu bir nevi vakfın işlerinin nasıl yürütüleceğini belirten tüzük gibidir. Vakfiye şartlarına ve şer'i hükümlere göre vakıf işlerini idare etmek üzere tayin olan kişiye de müteveli denir.¹⁸²

Osmanlı Devletindeki vakıflar incelendiğinde ailevi vakıflara da rastlamaktayız. Ailevi vakıflarda vakfın gelirlerinin tamamı veya bir kısmı vakfın kurucusuna ve ailesine vakfedilmiştir. Bu şekilde kurulan vakıfların gelirlerin tamamı vakfiyesinde belirtilen aile fertlerine gidebileceği gibi bir kısmı da dini ve içtimai hizmetler karşılığında harcanabilmekteydi.¹⁸³

Toplumun iktisadi ve içtimai ihtiyaçlarını karşılayan vakıflar genel olarak iki kısımda değerlendirilir. Birincisi, 'aynıyla intifa olunan' bizzat kendisinden istifade edilen vakıflardır. Bunlara 'müessesat-ı Hayriye" adı verilmekte olup; camiler, medreseler, mektepler, imaretler, zaviyelere, kütüphaneler, misafirhaneler, köprüler, hastaneler, çeşmeler, sebiller ve makbereler bu türden vakıflardır. İkincisi ise; 'aynıyla intifa olunmayan' fakat birincilerin sürekli ve düzenli bir şekilde işlemsini sağlayan bina, arazi, nakit para vb gelir kaynaklarının teşkil ettiği vakıflardır.¹⁸⁴ Günümüzde belediyenin yaptıkları hizmetler, eski İslam şehirlerinde genellikle vakıflar yoluyla gerçekleştirilmekte idi. Bunları başında şehirlerin su ihtiyacının temini, sokakların aydınlatılması, temizlenmesi, yolların, köprülerin inşası, tamiri vakıflar aracılığı ile yapılmakta idi. Toplumsal hayat açısından en dikkat çeken müesseselerden biriside imaretlerdi. Vakıfların gelirlerinden imaretlerde çalışan görevlilerin ücretleri ödendiği gibi, vakfiye şartlarına göre bu müessesenin giderleri de karşılanmaktaydı. İmaretlerden mektep ve medrese

¹⁸² Ahmet Akgündüz, "Osmanlı Hukukunda Vakıflar Hükümleri Ve Çeşitleri", **Türkler**, C.X, Ed: Hasan Celal Güzel, Cemal Çiçek, Salim Koca Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, s.451

¹⁸³ Hasan Yüksel, "Türk Toplumunda Vakıf Aile İlişkisi", **Türkler**, C.IX, Ed: Hasan Celal Güzel, Cemal Çiçek, Salim Koca Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, s.462

¹⁸⁴ Yediyıldız, a.g.mad, s.156

talebeleri, zaviye dervişleri, mahalli fakirler, yolcular, hapishanede bulunan mahkûmlar, sabah öğle ve akşam yemeklerinden yararlanmaktaydı.¹⁸⁵

Çankırı'da vakıfların kuruluşu Osmanlı Devleti öncesine dayanmaktadır. Muhtemelen bölgenin fethinde emeği geçen beyler, şeyhler, dervişler, ahiler, ağa ve çelebiler kendilerine temlik olarak verilen arazileri toplumun menfaatine sunmak amacıyla vakıf haline getirmişlerdir. Bunların en başında Kasım Bey gelmektedir. Kasım Bey Osmanlı Devleti'ne yaptığı hizmetlerden dolayı Çankırı ve civarı kendisine temlik olarak verilmiştir. O da bu arazileri vakıf haline getirmiştir.¹⁸⁶

Vakıfların genel özelliklerinden bahsettikten sonra Çankırı'daki vakıf eserlerini inceleyelim.

Tablo.VI: 8 Numaralı Şer'iyye Sicilinde Geçen Vakıflar

Kasım Bey Vakfı ¹⁸⁷	Şeyh Bahaettin Vakfı ¹⁸⁸
Sultan Süleyman Han Vakfı ¹⁸⁹	Sultan Selim Han Vakfı ¹⁹⁰
Halil Ağa Vakfı ¹⁹¹	Ali Bey Vakfı ¹⁹²
Halil İbrahim Paşa Çeşmesi Vakfı ¹⁹³	Kasım Bey Vakfı Sarayköy Zaviyesi ¹⁹⁴
Ahi Seydi Veled-İ Mahmud Zaviyesi ¹⁹⁵	

¹⁸⁵ Yediyıldız, a.g.mad, s.171

¹⁸⁶ Elibol, a.g.e, s.156

¹⁸⁷ ÇŞS, 8/127, 205

¹⁸⁸ ÇŞS, 8/139, 257

¹⁸⁹ ÇŞS, 8/206, 209

¹⁹⁰ ÇŞS, 8/50-4

¹⁹¹ ÇŞS, 8/206

¹⁹² ÇŞS, 8/126

¹⁹³ ÇŞS, 8/159-2

¹⁹⁴ ÇŞS, 8/97, 192

¹⁹⁵ Bu zaviye Çankırı'ya bağlı Tosya ilçesi akçakavak öyündedir. ÇŞS, 8/202

Tablo.VII: 8 Numaralı Şer'iyye Sicilinde Geçen Cami Ve Mescitler

Sultam Süleyman Camisi ¹⁹⁶	Ali Bey Camisi ¹⁹⁷
Şeyh Bahaettin Mescidi ¹⁹⁸	Kasım Bey (İmaret) Mescidi ¹⁹⁹
Kayserbey Mescidi ²⁰⁰	Halil Ağa Mescidi ²⁰¹
Alaca Mescid Mescidi ²⁰²	Çukur Mescidi ²⁰³
Karataş Mescidi ²⁰⁴	İmrahor (Emir-İ Ahur) Mescidi ²⁰⁵
Çetince Mescidi ²⁰⁶	Hoca Elvan Mescidi ²⁰⁷
Şeyh Osman Mescidi ²⁰⁸	Debbağhane Mescidi ²⁰⁹
Yoğurtçu Mescidi ²¹⁰	Yapar Mescidi ²¹¹
Handırı Köyü Mescidi ²¹²	Göles Kayısı Mescidi ²¹³
Çivi Köyü Camisi ²¹⁴	

Tablo.VIII: 17 Numaralı Şer'iyye Sicilinde Geçen Vakıflar

Kasım Bey Vakfı ²¹⁵	Selçuk Paşa Bin Seyid Mehmet Paşa Zaviyesi ²¹⁶
Kethüda Serdar İbrahim Paşa Vakfı ²¹⁷	Ayşe Hatun Çeşmesi Vakfı ²¹⁸

¹⁹⁶ ÇŞS, 8/115¹⁹⁷ ÇŞS, 8/126¹⁹⁸ ÇŞS, 8/257¹⁹⁹ ÇŞS, 8/192²⁰⁰ ÇŞS, 8/73, 45²⁰¹ ÇŞS, 8/171²⁰² ÇŞS, 8/171²⁰³ ÇŞS, 8/171²⁰⁴ ÇŞS, 8/171²⁰⁵ ÇŞS, 8/171²⁰⁶ ÇŞS, 8/171²⁰⁷ ÇŞS, 8/207²⁰⁸ ÇŞS, 8/171²⁰⁹ ÇŞS, 8/171²¹⁰ ÇŞS, 8/171²¹¹ ÇŞS, 8/171²¹² ÇŞS, 8/63²¹³ ÇŞS, 8/86²¹⁴ ÇŞS, 8/238²¹⁵ ÇŞS, 17/285²¹⁶ Bu zaviye Çankırı'ya bağlı Tosya ilçesi Akçakavak köyündedir. Bkz, ÇŞS, 17/46²¹⁷ ÇŞS, 17/102²¹⁸ İnandık köyünde yol kıyısında bulunan çeşme vakfı. Bkz, ÇŞS, 17/86

Tablo.IX: 17 Numaralı Şer'iyye Sicilinde Geçen Cami Ve Mescitler

Kethüda Serdar İbrahim Paşa Camisi	Ambarcı Ahmet Ağa Camisi ²¹⁹
Dümeli Camisi ²²⁰	Çörekçiler Köyü Camisi ²²¹
Kayserbey Mescidi	Şeyh Osman Mescidi
Halil Ağa Mescidi ²²²	Kuyupınar Köyü Mescidi ²²³
Kilecik Köyü Mescidi ²²⁴	

8 numaralı şer'iyye sicilinde mescit, cami ve vakıf isimlerinin 17 numaralı Şer'iyye Sicili Defter'ine göre daha fazla olduğu anlaşıyor. Bu zamanla sosyal müesseselerin azaldığı anlamına gelmez. Çeşitli sebepler nedeni ile şer'iyye siciline geçen vakıflar olduğu gibi normal seyrinde devam eden ve şer'iyye siciline geçmeyen vakıflarda vardır. Ayrıca Anadolu'da fethedilen ilk yerleşim yerlerinde olan Çankırı Müslüman ahalinin çoğunlukla yaşadığı bir sancaktır. Şer'iyye sicillerinde kayıtları bulunmasa da muhtemelen her köyde bir cami veya mescit bulunmalıdır.

²¹⁹ Bu cami Çankırı'ya bağlı Yerik köyünde bulunmaktadır. Bkz, ÇŞS, 17/222

²²⁰ ÇŞS, 17/100

²²¹ ÇŞS, 17/286

²²² ÇŞS, 17/216

²²³ ÇŞS, 17/55

²²⁴ ÇŞS, 17/84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN TAŞRA TEŞKİLATI VE ÇANKIRI'DA GÖREVLİ İDARECİLER

I. EHL-İ ÖRF

A. Vali

Osmanlı Devleti'nde Beylerbeyi ve Beylerbeyliği kurumunun nereden alındığı hakkında farklı görüşler vardır. Bir Fransız Türkoloğu olan Jean Deny'ye göre, bu ünvan önce Sasaniler döneminde İran da "prensler prensi" anlamında bir Ermeni deyiminden alınarak "ihkan-ı ihkanat" kelimesi üretilmiştir, bu "Beylerbeyi" karşıtıdır. Araplar bunu "emirü'l-ümera"ya dönüştürmüşlerdir. Sonra Selçuklulara, Anadolu Selçuklularına, Mısır'da Memluk Devletine, diğer Müslüman Türk devletlerine girmiş, melikü'l-ümera, emir-i ulus, emir-i kebir şekillerini almıştır.²²⁵ Osmanlılarda da "mir'i miran"²²⁶ ve "Beylerbeyi" olmuştur.

Beylerbeyinin Tayini ve Azli

Beylerbeyliği, menşei itibari ile ordu komutanı olması, bunların genellikle kılıç ehli olan seyfiyeden olmalarına sebep olmuştur. Beylerbeyliği makamı Osmanlı Devleti Merkez teşkilatında görev alacaklar için bir ön makam durumundaydı. Osmanlı divanında görev yapan vezirlerin çok azı Beylerbeyliği payesinin dışından gelmiş ama çoğu Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliği payesini taleple vezirliğe gelmiştir.²²⁷

Derece itibari ile önce Rumeli Beylerbeyi ondan sonra Anadolu Beylerbeyi gelirdi. Beylerbeyi olabilmek için Mal Defterdarı, Beşyüz Akçeli Kadılar, Dörtüzbün Akçeli Hasları olan Sancak Beyleri görevlerinde çalışılmış olması gerekirdi.²²⁸

²²⁵ Gövünç, a.g.m, s.431

²²⁶ "Emir-i Eman" kelimesinin başındaki eliflerin düşerek "Mir-i miran" olduğunu söyler. Bkz, Halalçoğlu, age, s.85

²²⁷ İpşirli, a.g.m., s.70

²²⁸ İpşirli, a.g.m., s.70

Fatih Devrinde Beylerbeyliği devşirme kullara verilmeye başlandı. Böylece Enderun'dan mezun olan devşirme taşraya çıkıyordu. Taşranın çeşitli birimlerinde görev aldıktan sonra en yüksek taşra mertebesi olan Beylerbeyi olabiliyordu. Veya saraydan Kapı Ağalığı, Yeniçeri Ağalığından direkt Taşraya Beylerbeyi olabiliyorlardı. Böylece taşrada Beylerbeyi olanlar Divan-ı Hümayundan Vezir ve Veziriazam oluyorlardı.²²⁹

Vali veya Beylerbeyiler herhangi bir eyaletin idaresinden ayrıldıktan sonra bir müddet boş da kalabiliyorlardı. Boşta kaldıkları bu süreye "Mazüliyet" süresi denilmektedir. Mazüliyet süresinin ne kadar olduğu hakkında net bir şey söylemek imkânsızdır. Bu süre paşanın mansıbına uygun bir görevi tekrar alabilme yolunda göstereceği maharetle ilgilidir. Zira XVII-XVIII. yüzyıllarda eyaletler ve sancaklar çoğu kere liyakate bakılmadan saray mensuplarının tesiriyle rüşvet ve himaye ile tevcih ediliyordu.²³⁰

Eyalet Valilerinin veya Beylerbeyleri'nin hiç beklemedikleri bir anda görev yerleri değişebiliyordu. Veya görevden alınarak boşa çıkarılıyor yahut nadiren de olsa sancaklara tayin olabiliyorlardı. Bu zamanla ne kadar çok Beylerbeyinin biriktiği konusunda bize bilgi vermektedir. Bunların görev süreleri bir yıl veya daha kısada olabilmektedir. Nadiren de olsa da 3 yıl veya üstü görev yapanlarda olmuşlardır.²³¹

Taşra idaresinin en üst makamı olan Beylerbeyi eyaletin merkezinde paşa sancağında oturur ve eyaletin işlerini buradan yürütürdü. Fatih kanunnamesinde Beylerbeyi için kendi idaresi ile sorumlu olduğu bölgesinde hükümdarın mutlak temsilcisi olduğu ifade edilmektedir.²³² Beylerbeyiler, sultanın icar gücünün temsilcileri olarak eyaletin bütün işlerinden sorumlu olurlar ve vali sıfatıyla anılırlar, kadıların hükümlerini ve padişahın emirlerini

²²⁹ Pakalın, a.g.e, C.I, s.218

²³⁰ Orhan Kılıç, "Klasik Dönemde Osmanlı Taşra Teşkilatı: Beylerbeylikleri/ Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvadalıklar, Meliklikler (1362-1799)" **Türkler**, C.IX, Ed: Hasan Celal Güzel, Cemal Çiçek, Salim Koca Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, s. 890

²³¹ İpşirli, a.g.e., s.227

²³² Ünal, a.g.e., 203, Çankırı'nın bağlı olduğu Kütahya sancağı aynı zamanda Valinin Paşa sancağıdır. Kütahya valisi Abdi Paşa adına toplanan maktu'u evvel ve sani, Kütahya'nın paşa sancağı Abdi Paşa'nın da Anadolu valisi olduğunu göstermektedir. Bkz. ÇŞS17/48,49136,162; 1143 yılında ise Kütahya valisi Mustafa Paşa adına toplanan imdadı hazariyyeler. Bkz, 8/22,66 Vali unvanı incelediğimiz dönemde eyalet yöneticilerine verilmektedir. Sancak yöneticileri için Mutasarrıf kullanılmaktadır. Çankırı Mutasarrıfı Cabbarzade Süleyman Paşa. Bkz, ÇŞS,17/25, 30, 68, 70

uygulamaya koyarlardı. Ayrıca Beylerbeyilik divanında askeri statüdeki şahıslarla ilgili karar verme yetkileri de vardı. Özellikle vezir unvanlı Beylerbeyiler daha fazla yetkiye ve büyük güce sahip bulunuyorlardı.²³³

XVI.yy da Beylerbeyi her ne kadar tüm idari görevlilerin başı olarak anılsa da hatta halk nazarında hakim-i vali olarak görülse de, özellikle sancakbeylerinin üzerindeki yetkileri teftiştten öteye geçememiştir. Sancak idareleri doğrudan divana karşı sorumluydular ve direkt olarak divana arz sunabiliyorlardı. Tüm eyalet bazında düşünürsek aslında Beylerbeyi idare ettiği eyalette sadece kendi paşa sancağından idari anlamda sorumlu olduğunu görüyoruz.²³⁴ Bir eyaletteki kadı ve mal defterdarının kararında Beylerbeyilerine bağlı olmadığı ve doğrudan merkezi hükümete karşı sorumlu oldukları bilinmesi gereken önemli bir husustur. Ayrıca bazı büyük şehirlerdeki yeniçeri birliklerinin ağaları da beylerbeyine bağlı olmadıkları gibi Beylerbeyileri yeniçeri garnizonların bulunduğu kalelere asla giremezdi. Bu şekilde eyalet idaresinde karşılıklı bir denge ve kontrol sistemi kurulmuştu. Bu sınırlamalar ve görev yetkilerinin sık sık değişmesi de şüphesiz Beylerbeyilerin fazla güçlenmelerini ve bağımsız hale gelmelerini önleme düşüncesinden ileri gelmekteydi.²³⁵

Beylerbeyi kalabalık raiyeti ile beraber Paşa Konağında devlet işlerini yürütürdü. Eyalet işlerinin görüşülüp karara bağlandığı yere biz eyalet divanı diyoruz. Bu divanın başında eyaletin en yetkili görevlisi olan beylerbeyi bulunurdu.²³⁶ Beylerbeyinden başka maliye işlerine bakan mal defterdarı, adliye işlerine bakan kadı, tımar işlerine bakan tımar defterdarı vardı.

Bunların dışında Divan Efendisi, Tezkireci, Çavuşlar, Muhafızlar, Ruznameci ve Kâtipler bulunur. Ayrıca Arap ve Balkan coğrafyalarında yöresel dillerden tercüme yapılması amacı ile tercümanlar da bulunurdu.²³⁷ Eyalet Divanının diğer bir üyesi ise, Alaybeyleridir. Alaybeyleri, Tımarlı sipahilerin amiridirler ve sancak beyi ile beraber beylerbeyinin emrinde sefere

²³³ İncalcık, "Eyalet:", s.549

²³⁴ Halaçoğlu, a.g.e., s.85,86

²³⁵ İncalcık, "Eyalet:", s.548-550

²³⁶ Kütahya valisi ve abdi paşa için taksit-i saninin toplanması hususun da Divanı Anadolu'nun kararı Çankırı kadısına bildirilmiştir. Bkz, ÇŞS, 17/38-39

²³⁷ İpşirli, a.g.e., s.226

katılırlar. Ayrıca beylerbeyi aracılığı ile tınmar dağıtır veya tımara zam yapabilirler.²³⁸

Eyalet divanında görüşülen konular ve neticesinde alınan kararlar eyalet defterlerine kaydedilirdi. Ayrıca merkezden gelen emirlerin eyalet defterlerine kaydedildiğini görüyoruz. Fakat günümüze bu defterlerden hiçbiri bugün bulunmamaktadır.²³⁹

Eyaletlerde beylerbeyinin kalabalık bir devlet erkânıyla (kapı halkı) devlet işlerini yürüttüğünü biliyoruz. Bunlar yapılırken devletin merkezinden gelen tüm emirin ve fermanların kaydolduğu bir defterden ayrıca Tımarların tutulduğu bir tımar defterinden haraç cizye gelirlerinin tutulduğu defterlerden haberdarız. Bu defterlerden işi bitenlerinin arşivlemek amacı ile sandıklara konularak muhafaza edildiğini biliyoruz. Ama bugün elimizde mevcut hiç sandık bulunmamaktadır.²⁴⁰

Beylerbeyliği ile devlet merkezi arasındaki haberleşmeyi Beylerbeyliğine bağlı olarak görev yapan ulaklar sağlardı. Bunlar eyaletten aldıkları evrakı merkeze getirirler, ilgili olan makama sunarlar, neticeyi alıp tekrar eyalete dönerlerdi. Bunun dışında eyalet beylerinin hükümet merkezindeki işlerini devamlı olarak takip eden ve beylerbeyine bağlı olarak görev yapan kapı kethüdaları vardır.²⁴¹

Beylerbeyliği gelirlerinin iki şekilde ödendiğini biliyoruz. Bunlardan birincisi Tımar hâsılatıdır ki bunlar salyanesiz eyaletlerde olurdu. Fatih kanunnamesinde bu gelirler 800 bin ile 1.200 bin akçe arasında olabileceği ifade edilmiştir. Tabi ki bunların dışında çeşitli örfi vergilerde vardı. 18 yy'ın başından itibaren maaşlarının has suretiyle ödenme şekli tedrici olarak kalkmaya başlamıştır. Bunun yerini iltizam ve malikâne usulü alırken ek olarak da imdadı seferiye ve hazariye şeklinde vergiler gelmiştir.²⁴²

²³⁸ Gövünç, a.g.m., s.433

²³⁹ İpşirli, a.g.e.,s.226

²⁴⁰ Gövünç, a.g.m., s.432

²⁴¹ Aleksandır Antonov, “Bulgar Topraklarında Kurulan Menzil Sisteminin Organizasyonu”, Çev. Zeynep Zafer, **Türkler**, C.X, Ed: Hasan Celal Güzel, Cemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, s. 927,928

²⁴² Orhan Kılıç, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti’nin Eyalet Ve Sancak Teşkilatı”, **Yeni Türkiye Dergisi Osmanlı 701 Özel Sayısı**, Sayı. 31, Ankara 2000, s.446

Diğeri ise salyaneli eyaletlerde görevli ise (Mısır, Bağdat, Yemen, Habeş, Tunus) on veya on dört yük şeklinde maaşlarını alıyorlardı²⁴³

Bir eyaletin hangisinin teşrifatta daha önce geldiği konusunda genel geçer bir kural vardır. Buna göre Osmanlı Devleti hâkimiyetine hangi eyalet daha önce girdi ise o teşrifatta, el öpmeye, hilat giymeye diğerler eyaletlerden daha önce gelirdi.²⁴⁴ Bu teşrifat sıralamada eyaletin Osmanlı Devleti hâkimiyetine girişi esas alınmıştır. Teşrifatta önemli noktalardan birisi de eyalet yönetici olan beylerbeyinin payesidir. Zira vezir rütbesinde olan bir beylerbeyi teşrifatta vezir olmayan diğerlerinden daha önce gelir. Vezaret rütbesine sahip olanlar içinde de sıralama iki tuğlu, üç tuğlu vezir olmalarına göre belirleniyordu.²⁴⁵

**Tablo.I: Anadolu Eyaletinde Görev Yapan Valiler
(8 Numaralı Şer'iyye Sicili)**

İsimleri	Görev tarihleri ²⁴⁶
Vezir Mustafa Paşa ²⁴⁷	20 Muharrem 1143
Ebubekir Paşa ²⁴⁸	Gurre Ramazan 1143
Veli Paşa ²⁴⁹	Gurre Ramazan 1151

²⁴³ Pakalın, a.g.e., C.I, s.220

²⁴⁴ Ünal, a.g.e., s. 205

²⁴⁵ Kılıç, "Klasik Dönem:", s.889

²⁴⁶ Tarihleri tesoit ederken belgelerde geçen isimleri değerlendirdik. Tabloda geçen tarihler valilerin göreve başlama tarihleri değil, isimin geçtiği belgenin tarihidir. Dolayısıyla hangi valinin ne kadar görev yaptığı konusunda kesin bir süre vermek doğru olmaz.

²⁴⁷ ÇŞS, 8/ 30, 61, 66, 74, 78

²⁴⁸ ÇŞS, 8/147, 211

²⁴⁹ ÇŞS, 8/230

**Tablo.II: Anadolu Eyaletinde Görev Yapan Valileri
(17 Numaralı Şer'iyye Sicili)**

İsimleri	Görev Tarihleri ²⁵⁰
Silahdar Mehmet Paşa ²⁵¹	13 Cemaziye'l Evvel 1197
Abdi Paşa ²⁵²	27 Recep 1197
İsmail Paşa ²⁵³	8 Safer 1198
Seyyit Ahmet Paşa ²⁵⁴	7 Şaban 1199

8 numaralı şeriye sicilindeki eksiklikler nedeni ile H. 1143 ile H. 1151 yılları arasındaki valilerin isimlerle hakkında bilgi veremiyoruz.

İncelediğimiz şer'iyye sicillerinde geçen Çankırı'nın bağlı olduğu Anadolu Eyaleti'nin yöneticisi olan valilerinin ünvanları paşa olarak geçmektedir. Sadece Mustafa paşanın aynı zamanda vezir de olduğunu görüyoruz. Kütahya valisi Vezir Mustafa Paşa görevden ayrılınca yerine Kaimkam Osman ağanın vekâleten görevlendirilmiştir. Vekillik süresi Gurre Ramazan 1143 yılında Ebubekir Paşanın tayin olması ile sona ermiştir.²⁵⁵

B. Mutasarrıf

Klasik dönemde sancakları idare eden beylere Sancak beyi veya mirliya denilirdi.²⁵⁶ XVII yüzyılda idarecilerin isimleri paşa veya mutasarrıf olarak değiştiğini görüyoruz.

Osmanlı Devletinde sancakların askeri ve idari işlerinden sorumlu olan yöneticilere sancakbeyi denir. Osmanlı Devletinde kimlerin sancak beyi olacağı belirtilmiştir. Buna göre: Sarayın birun ve Enderun halkından müteferrikalardan kapıkulundan birisi bey tayin edilir. Taşradan alaybeyi, defterdar kethüdası, tımar veya hazine defterdarları veya sancak beylerinin

²⁵⁰ Tarihleri tespit ederken belgelerde geçen isimleri değerlendirdik. Tabloda geçen tarihler valilerin göreve başlama tarihleri değil, ismin geçtiği belgenin tarihidir. Dolayısıyla hangi valinin ne kadar görev yaptığı konusunda kesin bir süre vermek doğru olmaz.

²⁵¹ ÇŞS, 17/12, 13, 14

²⁵² ÇŞS, 17/38, 48, 49, 70

²⁵³ ÇŞS, 17/104, 106, 107, 112, 160

²⁵⁴ ÇŞS, 17/196

²⁵⁵ ÇŞS, 8/136, 147

²⁵⁶ Kılıç, "XVIII. Yüzyıl:", s.451

yakınları çocuklarından birisinin Sancakbeyi tayin edildiğini görüyoruz. Bunlar tayin oldukları yerlerde bir ile üç yıl arasında görev yaptıktan sonra bir başka sancağa veya beylerbeyliğine tayin olabiliyorlardı.²⁵⁷ Ataması yapılan sancakbeyine gümüşten yapılmış olan ser-i alem ile bir sancak ve 16 veya 26 top kadar kırmızı Bursa kumaşı verirlerdi.²⁵⁸

Sancakbeyleri en az 200 binden başlayıp kıdemine göre 500-600 bin akçeye varan haslar alırlardı. Teşrifatta da hasları yüksek olan Sancakbeyi diğerlerinden yüksekleydi. Ama vezir rütbesine sahip olan Sancakbeyi teşrifatta hepsinden daha üstündü. Vezir rütbesinde olan Sancakbeyinin hasları bir milyon akçeye kadar çıkabiliyordu. Bunların dışında Sancakbeylerin örfi vergilerden bazılarını da aldığını biliyoruz. Serbest olmayan tımar arazisinde işlenen suçlardan ve zuhurattan alınan vergilerin yarısını Sancakbeyi almaktaydı. Bunu dışında av hayvanlarından da vergi alındığını biliyoruz.²⁵⁹

Sancakbeyinin başlıca görevleri arasında görevli olduğu bölgenin güvenliğini sağlamak, suçları yakalayıp cezalandırmak, tımar tevcihi yapmak, sipahi ile reaya arasındaki münasebette dürüst ve kanunlara uygun hareket etmelerini sağlamak, sancakta görev yapan subaşı, alaybeyi, dizdar, çeribaşı sipahi gibi ehl-i örfün uyum içinde çalışmasını sağlamak.²⁶⁰

Sancakbeyinin ikinci önemli görevi ise savaş zamanlarında divanı hümayunun gönderdiği emirleri yerine getirmek ve bu konuda beylerbeyini bilgilendirmek. Sefer zamanında sancaklarda bulunan topraklı süvariler çeribaşları tarafından toplanır, alaybeylerine götürülür, alaybeyide bunları Sancakbeyine sevk eder. Sancak beyi de topladığı bu kuvvetlerle beylerbeyinin komutasına girerek sefere giderdi.²⁶¹

²⁵⁷ İpşirli, , a.g.e., s. 234

²⁵⁸ Gövünç, , a.g.e., s.438

²⁵⁹ Ünal, a.g.e., s.212

²⁶⁰ İpşirli, age, s. 234

²⁶¹ Cin, a.g.e., s. 221,222

**Tablo.III: Çankırı'da Görev Yapan Mutasarrıfları
(8 Numaralı Şer'iyye Sicili)**

İsimleri	Görev Tarihleri
Mirza Ali Paşa ²⁶²	3 Safer 1143
Vezir Süleyman Paşa ²⁶³	12 Safer 1150
Mirza Ali Paşa ²⁶⁴	22 Zi'l-kade 1151

**Tablo. IV: Çankırı'da Görev Yapan Mutasarrıfları
(17 Numaralı Şer'iyye Sicili)**

İsimleri	Görev Tarihleri
Cabbarzade Mir Süleyman Paşa ²⁶⁵	3 Cemaziye'l ahir 1197

1143 yıllarında Çankırı'da mutasarrıflık yapan Mirza Ali Paşa'nın aynı zamanda Ankara mutasarrıfı da olduğunu görüyoruz. Büyük ihtimalle bu dönemde Mirza Ali Paşa'ya iki sancak verilmiştir.²⁶⁶ Cabbarzade Mir Süleyman Paşa da aynı şekilde Bozok ve Çankırı mutasarrıfı olarak iki sancağı aynı anda yönetmiştir.²⁶⁷ Mirza Ali Paşadan sonra şer'iyye sicillerinde geçen Vezir Süleyman Paşa göreve gelmiştir. Kayıtlarda bu paşadan sonra tekrar Mirza Ali Paşanın ismine rastlıyoruz. Muhtemelen Mirza Ali Paşa sekiz yıl sonra tekrar Çankırı Sancağına atanmıştır.²⁶⁸

C. Mütesellim

Tanzimattan evvel vali ve mutasarrıfların uhdesinde bulunan sancak ve kazaların idaresinde görev alan kişiler hakkında kullanılan bir tabirdir. Kelime manası ile de teslim edilen şeyi alıp kabul eden manasına gelir.²⁶⁹ Vali mutasarrıf sefer veya başka sebeplerle kendi görev yerlerinde

²⁶² ÇŞS, 8/66, 75, 99, 130, 141, 179

²⁶³ ÇŞS, 8/15, 276

²⁶⁴ ÇŞS, 8/241, 269, 276

²⁶⁵ ÇŞS, 17/20, 44, 48, 293

²⁶⁶ ÇŞS, 8/99

²⁶⁷ ÇŞS, 17/55, 94

²⁶⁸ ÇŞS, 8/241, 269, 276

²⁶⁹ Pakalın, age, C.II, s.639

bulunmadıkları zamanlarda onların yerine vekâleten görev yaparlar. Mütessellimler bulundukları bölgelerde vali ve mutasarrıflara ait gelirleri de toplarlardı. Vali veya mutasarrıflar mütessellim tayin etmek istedikleri kimse ile ilgili olarak merkeze arz ederler. Tayin gerçekleşikten sonra yazdıkları buyrulduklar ile kadı, subaşı, kethüda, ayan gibi görevlilere tayini duyururlar.²⁷⁰ Mütessellimlerin görev süreleri genelde bir yıl ile sınırlı olsa da mutasarrıf isteği doğrultusunda bu süreye riayet etmeyebilir. Hatta bazı ailelerin otuz ile kırk yıl mütessellimlik yaptığı dahi vardır.²⁷¹

Mütessellimler sancak için genelde mutasarrıf ve valinin temsilcisi durumundadırlar. Özellikle mutasarrıfların birden çok sancağı idare ettiği dönemlerde mütessellimler mutasarrıfın yardımcısı durumundadırlar.²⁷² Çankırı mutasarrıfı olan Cabbarzade mir Süleyman paşa aynı zamanda Bozok mutasarrıflığını da yapmaktadır. Kendisine yardımcı olarak mütessellim Mustafa'yı atamıştır. Mütessellimler aynı zamanda ayanlık da yapabilmektedir. Buyrulduklar da Çankırı mütessellimi Mustafa'dan bahsederken ayanın'ül mütessellim denilmektedir.²⁷³

Mütessellimlerin en mühim görevlerinin sancakta devlet hazinesine ait olan gelirleri toplamak ve bunları biran önce merkezi hazineye ulaştırmaktır. Gelirlerini toplamak ve bu görevi daha hızlı yapmaları için hem merkezden hem de eyaletin yöneticisi validen sık sık emir almışlardır.²⁷⁴

Mütessellimler görevleri olan ahaliden vergi toplama işi esnasında uygulamış oldukları haksız davranışlar ve katı tutumları tepki çekmiştir. Ayrıca keyfilikten kaynaklanan bazı uygulamalar, usulsüz alınmaya çalışılan vergiler, mütessellimler hakkında şikâyetlere konu olmuştur. Bu şikâyetler neticesinde hem validen hem de merkezden ikaz niteliğinde yazılar almışlardır.²⁷⁵

²⁷⁰ Çankırı mutasarrıfı cabbarzade Süleyman 27 Zilkade 1196 yılında Çankırı idarecilerine yazdığı buyruldu da Çankırı mütessellimi olarak Mustafa'yı atadığını duyurmuştur. ÇŞS17/

²⁷¹ İpşirli, a.g.e.,s.236

²⁷² ÇŞS, 17/55, 94

²⁷³ ÇŞS, 17/38

²⁷⁴ ÇŞS8/208, 270

²⁷⁵ ÇŞS, 8/298

Halkın vergilerini toplayan mütesellimlere muhtelif konularda şikâyetlerde bulunabilmektedirler. Çankırı'ya bağlı Mezit Köyü'nün ahalisi vergisini ödedikleri otlaklarına yabancı köylerden gelen sürülerin otlaklarını kullanmaları üzerine ahalinin sürü sahiplerini mütesellimlere şikayet ettiklerini görüyoruz.²⁷⁶

XVIII. yy'da sancaklar vezir rütbesinde görevliler tayin edilmesi üzerine bu görevliler yerlerine gitmeyip yönetimi vekilleri olan mültezimler bırakmışlardır. Bu durum mültezim sayısında hızlı bir artışa sebep olmuştur. XIX. yy'da mütesellimler merkez görevlisi olan Kapıcıbaşlarından veya diğer görevlilerden atanmaya başlamıştır.²⁷⁷ Fakat aksaklıkların bitmemesi ve haksız ve usulsüz hareketlerin önüne geçilememesi mütesellimliğin yerine muhassılların geçmesine sebep olmuştur.²⁷⁸

Tablo.V: Çankırı'da Görev Yapan Mütesellimler
(8 Numaralı Şer'iyye Sicili)

İsimleri	Görev Tarihleri
Mustafa Ağa ²⁷⁹	12 Şevval 1142
Seyit Nurettin Ağa ²⁸⁰	22 Safer 1143
Mustafa Ağa ²⁸¹	10 Şevval 1143
Hüseyin Ağa ²⁸²	16 Zi'l-hicce 1151

²⁷⁶ ÇŞS, 8/268

²⁷⁷ ÇŞS, 8/103 Mütesellim olarak tayin olan Süleyman paşanın eski görevi kapucubaşı idi.

²⁷⁸ İpşirli, a.g.e., s.236

²⁷⁹ ÇŞS, 8/41, 43, 62,

²⁸⁰ ÇŞS, 8/ 67, 68, 69

²⁸¹ ÇŞS, 8/ 126, 141, 155

²⁸² ÇŞS, 8/254, 269

**Tablo.VI: Çankırı'da Görev Yapan Mütesellimler
(17 Numaralı Şer'iyye Sicili)**

İsimleri	Görev Tarihleri
Mustafa Ağa ²⁸³	5 Cemaziye'l ahir 1196
Kerveti Mustafa Ağa Ağa ²⁸⁴	12 Muharrem 1197
Ebubekir Ağa ²⁸⁵	15 Zi'l-hicce 1201

Mütesellimlerin görevleri itibariyle mutasarrıfın sancaktaki işlerin takip eden görevlidir. Bu hizmet sırasında karşılaşılan aksaklıklar mütesellimin görevden alınmasına sebep olmaktadır. 1142 ile 1143 yılında görevden alınan Mustafa Ağa Nurettin Ağadan sonra tekrar görev getirilmiştir.²⁸⁶

D. Ayan

Herhangi bir şehir zümre veya bir devrin ileri gelenleri belli başları büyükleri anlamında kullanılmaktadır.²⁸⁷ Osmanlılarda XVIII yy'a gelinceye kadar bulundukları yerin nüfuzlu ileri gelen kişilerine eşraf ve ayan denilirdi. Bunların devlet yönetiminde hiçbir tesiri yoktu. Fakat devlet ihtiyaç hissettiği zamanlar bunlardan istifade etmekte idi. II. Viyana kuşatması ile başlayan ve Karlofça anlaşmasına kadar süren 16 yıllık savaş esnasında hazinenin para ihtiyacını karşılamak için mali mukataalar, malikâne usulü şeklinde mahalli ayanlar tarafından hayatları boyunca alınarak işletilmeye başlandı. Bu durum ayanların zaman içerisinde zenginleşip nüfuzlarını artırmalarını sağlamıştır.²⁸⁸

Merkezi otoritenin zayıflaması ile kuvvetlerini orantılı olarak artıran ayanlar, devletin Anadolu'da pek çok konuda dayandığı temel güç haline gelmişlerdir. Devlet hemen hemen her konuda, eşkıyaların tedibi devlete

²⁸³ ÇŞS, 17/21, 51

²⁸⁴ ÇŞS, 17/57, 117, 128, 153, 268

²⁸⁵ ÇŞS, 17/292

²⁸⁶ ÇŞS, 8/155

²⁸⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Ayan" mad, İA, C.II, s.40

²⁸⁸ Uzunçarşılı, "Ayan:", s.40

isyan edenlerin cezalandırılması, orduya asker teminin, Anadolu'daki karışıklıkların giderilmesi, vergilerin toplanması gibi konularda ayanlardan faydalanma yoluna gitmiştir. Devletin bu istekleri çoğu zaman yerine getirilse de eşkıyalar konusunda bazı zafiyetler ortaya çıkmıştır.²⁸⁹

Cizyeden koyun vergisine mutasarrıflar ait vergilerden devlet hazinesine gidecek vergilere kadar bütün vergilerin toplanmasında görev alan ayanlar zaman zaman süistimallere konu olmuşlardır. Bu amaçlı uyarı yazıları şer'iyye sicillerine konu olmuştur. Çankırı'da görev yapan ayanların vergileri tahsil ederken keyfiyet üzere hareketleri nedeni ile yazılan arzuhalde durum özetlenmiş. Bu durum üzere sadır olan fermanla eyalet ve kazaların masraflarının eyalet defterlerine kaydedilip bunların dışında vergi toplanmasının önüne geçilmesini emretmiştir.²⁹⁰ Şer'iyye sicilleri defterlerinde vali ve mutasarrıfların harcamaları ayrıntılı olarak verilmiş ve bu masraf Çankırı'ya bağlı kazalara bölüştürülmüştür. Bu şekilde keyfiyetin önüne geçilmeye çalışılmıştır.²⁹¹

Devlet için gerekli olan hayvan, zahire, kereste gibi ihtiyaçların toplanmasında reaya çok büyük yük düştüğünden bunların toplanmasında ayanlar önayak olmaktadır. Böylece devlet ile reaya arasında aracılık görevini yerine getirirler.²⁹²

Ayanlar halk tarafından seçilir hükümet buna karışmazdı. Seçilen kişiye vali belirli bir para karşılığında buyruldu verilmiş. Yörenin insanları arasındaki çekişme, nefret ve düşmanlıkları zafiyet olarak kullanan vali, alacağı miktarı artırmaya çalışırdı. Bu durum üzere ayanların seçimlerinin kadılar tarafından yapılmasına karar verilmiştir.²⁹³

Ayanların seçimi konusunda 1193 yılında tüm kadılıklara fermanlar gönderilerek ayan seçimi hakkında bilgi verilmiş ve yeni uygulamalardan bahsedilmiştir. Çankırı'ya gelen 13 zilhicce 1196 tarihli bir fermanla ayanlık seçimi hakkında daha önce gönderilen fermanla bahsederek seçiminde

²⁸⁹ Yücel Özkaya, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık**, Ankara, TTK yay., 1994, s. 141

²⁹⁰ ÇŞS, 17/123

²⁹¹ ÇŞS, 17/ 25, 26, 30,42,48, 70, 83

²⁹² Özkaya, a.g.e, s.153

²⁹³ Uzunçarşılı, "Ayan:", s.41

sadrazamın onayından bahsetmektedir. Şayet sadrazamın onayı olmaz ise ayanın seçiminin geçerli olmayacağını belirtmektedir.²⁹⁴

Tanzimattan sonra yeni idari anlayış gelince ayanların görevleri başka makamlara devredilmiştir. Görevleri azalan ayanların güçleri de aynı doğrultuda zayıflamıştır. Zaman içerisinde meclis üyeliği gibi görevler verilse de iki asır devam eden bu makam sükûnetle kendiliğinden kaybolmuştur²⁹⁵

**Tablo.VII: Çankırı’da Görev Yapan Ayanlar
(8 Numaralı Şer’iyye Sicili)**

İsimleri	Görev Tarihleri
Ayan Hüseyin Ağa ²⁹⁶	Evasıt Safer 1143
Ayan Mustafa Ağa ²⁹⁷	12 Zi’-hicce 1143
Ayan Abdurrahman Ağa ²⁹⁸	21 Safer 1144
Ayan Hüseyin Ağa ²⁹⁹	10 Şaban 1151

**Tablo.VIII: Çankırı’da Görev Yapan Ayanlar
(17 Numaralı Şer’iyye Sicili)**

İsimleri	Görev Tarihleri
Hacı Şeyh zade Mehmet ³⁰⁰	19 Safer 1197
Dimekli Arif ³⁰¹	19 Safer 1197

²⁹⁴ Emri şerifim üzere her kim ayan dilerse umurun ittifakı arzu mahzur ile evvela şahsın seyri ve ahvali ayanlığa ehliyet istihkak-ı der-aliyeye inha olunmak deyu vechi ile inha olunan şahsın hemen der-aliyeye inha ile ayan olmuş olmayıp memleketli ihtiyar ve i’lam etmiş deyi itibar olmayıp sadrazam tarafından tasdik olunmak veyahut ayan ittihabında ahali müttetik olmayıp öyleki taraf oldurmak bir taraf birini ve taraf-ı diğer ahirini ihtiyar ederse imdi hümayun birini hüsnü halinin tahkiki ile veyahut umuru ruiyyette itibarı olan ahiri münasip kimesnenin ayanlık ittihab edip sadrazamın beratı ile ayan olalar. Bkz. ÇŞS, 17/149

²⁹⁵ İpşiri, a.g.e, s.238

²⁹⁶ ÇŞS, 8/134

²⁹⁷ ÇŞS, 8/94

²⁹⁸ ÇŞS, 8/208

²⁹⁹ ÇŞS, 8/245

³⁰⁰ ÇŞS, 17/94

³⁰¹ ÇŞS, 17/94

E. Yeniçeri Serdarı

Taşrada kaza gibi yerlerde yeniçeri ağası tarafından tayin edilen görevlilere yeniçeri serdarı denilirdi. Bu görevliler kazada bulunan yeniçerilerin, acemi oğlanların hatta cebecilerin ve topçuların denetim kontrolünü sağlıyordu. Tayinleri yeniçeri ağasının mektubu ile gerçekleştirdi.³⁰² Sefer esnasında kazada bulunan yeniçeri askerleri, serdarının emri altında toplanıp, emredilen yere giderlerdi.³⁰³

Çankırı ticari bir yol kavşağı olduğu gibi askeri anlamda da Anadolu'nun orta kolunda yer almaktadır. Orta kolda; Kayseri, İncesu, Ürgüp, Susehri, İskilip, Çankırı, Zile, Günyüzü, Seferihisar, Diyarıkema, Çemişkezek, Arapkir, Sivas, Ilgın, Çorum, Gürün gibi yerleşim merkezleri bulunmaktadır.³⁰⁴

Yeniçeri askerinin merkezde görevi olduğu gibi taşrada da muhtelif görevleri vardı. Bunların taşradaki en önemli görevi, kalesi bulunan şehirlerde kale muhafızlığıydı. Üç yıl nöbetleşe görev yapan yeniçeri bölükleri hizmet sürelerini doldurduktan sonra tekrar İstanbul'a dönerlerdi.³⁰⁵ Çakırı merkez ve bazı karyelerinde H. 1197, M. 1783 tarihinde 446 nefer ile 9 cebeci görev yapmaktadır.³⁰⁶

İhtiyar yeniçeriler ile mecruh, malul olmaları dolayısıyla eşkinici³⁰⁷ hizmetinde bulanamayacak olanlar ve bazı cürüm sahibi Yeniçeriler hisar eri sıfatıyla şehir kalelerinde hafif muhafaza hizmetinde bulunurlardı. Kalelerde nöbet görevini yapan yeniçeriler sefer emri çıkınca serdarlarıyla beraber yeniçeri ordusuna katılırlardı.³⁰⁸

Çankırı'da görevli yeniçeri askerlerinin ve babalarının tamamı Müslüman Türk isimlerine sahiptir. Bunun sebebi zaman içerisinde devşirme

³⁰² H. 13 recep 1197 tarihinde yeniçeri ağası mektubu ile Çankırı Serdarlığına otuz birinci bölüm ağası Danyel ağa tayin olmuştur. Bkz, ÇŞS, 17/91

³⁰³ Pakalın, a.g.e, C.III, s.179

³⁰⁴ ÇŞS, 17/73

³⁰⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları Acemi ocağı ve Yeniçeri ocağı**, C.1, Ankara, TTK yay, 1988, s.321

³⁰⁶ ÇŞS, 17/76

³⁰⁷ Eşkinici,; 1768 yılında II. Mahmut tarafından yeniçeri ocağından ayrılarak kurulan ordudur. Bu ordu yeniçeri ocağı eski gücü ve önemini kaybetmesi üzerine kurulmuştur. Bu ordu da kapıkulu ocağına bağlı ve maaşlı bire ordudur. Pakalın, age, C1, s.560. Eşkinici Tımarı: tımar sistemi içerisinde yer alan ve harp esnasında sefere katılma mecburiyetindeki askeri birliktir. Pakalın, age, C1, s.363

³⁰⁸ Uzunçarşılı, **Kapıkulu**, s.327-328

kanununda meydana gelen değişmeler olabilir. Özellikle XIX yüzyıla gelindiğinde devşirme kanununda meydana gelen tedrici değişmeler neticesinde ocağa Müslüman Türk ahaliden asker alınmaya başlanmıştır. Bu yüzyılda acemi oğlan ocağa alınanların ekseriyesinin Türklerden oluştuğu bilinmektedir.³⁰⁹

Yeniçeriler içerisinde birde maaşsız gönüllü askerler vardır. Bunlar şehir ve kasaba halkından idiler. Yeniçerilerin imtiyazlarından ve yeniçerilik şefinden istifade etmek üzere maaşsız olarak yeniçeriliğe alınan bir zümre idi. Bu gibiler, bulundukları mahallin yeniçeri serdarının defterine kayıtlı idiler. Bu kayıt muamelesi nedeniyle yeniçeri serdarına ve bir miktar para ve hediye verirlerdi.³¹⁰

Bu maaşsız yeniçeriler harp zamanında Turnacılar³¹¹ vasıtasıyla bulundukları mahallin serdarının kumandası altında muharebeye katılırlar. Buna karşılık olarak da “tashih bedergah³¹²” tabiriyle yeniçeri ulufe defterine maaşlı olarak kaydedilirler ve hakiki yeniçeri olurlardı. Bu askerler yeniçeri ağasının padişaha arzı ve hükümdarın muvafakatiyle ocağa dahil olurlardı. Bir savaş durumunda bu gönüllü yeniçeriler bütün teçhizatlarıyla kendilerinin mensup olduğu ortaya katılırlar, yaşlılar ise hudut kalelerinde muhafızlık yaparlardı. Gönüllü yeniçerilerin ocaklılardan farkı sakallı olmalarıydı.³¹³

Acemi ocağı bozulup devşirme usulü kalktıktan sonra yerli ahaliden yeniçeri ocağına hariçten adam alımları da olmuştur. Ocağa mülazım olarak kaydedilen bu kişiler yeniçeri taliplisi olarak üç yıl hizmet ederlerdi. Mülazımlar ocağa kaydedilene kadar maaş almazlar ve bir sanat ile meşgul

³⁰⁹ Uzunçarşılı, **Kapıkulu**, s.68

³¹⁰ Uzunçarşılı, **Kapıkulu**, s..330

³¹¹ Turnacı: yeniçeri ocağını teşkil eden 196 ortadan (bölük) 68. ortanın adıdır. Bir zamanlar kuş avında kullanılan köpekler ile takip işlerini yapan köpeklere ve tazılara bakan görevliyidiler. Pakalın, a.g.e., C.III, s535

³¹² Yeniçeri nizamı bozulduktan sonra yerli ahaliden isteyenler Yeniçeri serdarının defterine ismini kaydettirebiliyordu. Zamanla birçok kişi ramen maaş almazlar ve kışlada bulunmazlardı. Kendi işlerini devam ettirirlerdi. Bu usul üzere ismini serdar defterine yazdırırlar harp zamanında Turnacılar vasıtasıyla serdar emri altında toplanıp sefere katılırlardı. Sefere katılan bu yeniçeriler ocağın esas kayıt defteri olan “Esame” defterine isimlerini katdettirerek ulufeli yeniçeri askeri olurlardı. Bu esame defterine kayıt olayına “Tashih bedergah” denir.bkz, Pakalın, a.g.e, C.III, s.418

³¹³ Uzunçarşılı, **Kapıkulu**, s.330,331

olurlardı. Namzet denilen bu kişiler üç senelik bir hizmetten sonra ocağa maaşlı asker olarak kaydedilirlerdi.³¹⁴

**Tablo.IX: Çankırı’da Görev Yapan Yeniçeri Serdarları
(8 Numaralı Şer’iyye Sicili)**

İsimleri	Görev Tarihleri
Hasan Ağa ³¹⁵	Evasıt Safer 1141
Hüseyin Ağa ³¹⁶	Gurre Muharrem 1144

**Tablo.X: Çankırı’da Görev Yapan Yeniçeri Serdarları
(17 Numaralı Şer’iyye Sicili)**

İsimleri	Görev Tarihleri
Daniyel Ağa ³¹⁷	16 Recep 1997
Ahmet Ağa ³¹⁸	8 Zi’l-Kade 1198
Hüseyin Ağa ³¹⁹	Evahir Cemaziye’l Ahir 1200

F-Dizdar

Kalesi bulunan yerlerde bu kalenin muhafazası ile görevli olan memura dizdar denir. Osmanlı Devleti tarihinde çok fazla geçen bu kavram daha ziyade kale ağası ile aynı anlamı taşır. Kalenin bütün ahvali dizdarın sorumluluğu altındadır.³²⁰

Osmanlı Devleti’nde kalenin bulunduğu mevki ülke güvenliği açısından önemli bir nokta ise ehemmiyeti bir kat daha artmaktadır. Bu sınırlar için de olabileceği gibi ülke içerisinde isyan asayiş gibi sorunların yaşandığı noktalarda olabilir. Dolayısıyla kalenin büyüklüğü de kalenin önemini artırmaktadır. Kalelerde muhafız yeniçeri, topçu, cebeci gibi görevlilerin

³¹⁴ Uzunçarşılı, **Kapıkulu**, s.153

³¹⁵ ÇŞS, 8/16

³¹⁶ ÇŞS, 8/227

³¹⁷ ÇŞS, 17/91

³¹⁸ ÇŞS, 17/108

³¹⁹ ÇŞS, 17/273

³²⁰ Pakalın, C.I, s.469

yanında kale muhafız kumandanı, yerli kulu gönüllü, beşli gibi görevliler de bulunmaktadır.³²¹

**Tablo.XI: Çankırı’da Görev Yapan Dizdarlar
(8 Numaralı Şer’iyye Sicili)**

İsimleri	Görev Tarihleri
Hüseyin Ağa ³²²	4 Zi’l-hicce 1143

**Tablo.XII: Çankırı’da Görev Yapan Dizdarları
(17 Numaralı Şer’iyye Sicili)**

İsimleri	Görev Tarihleri
Eşşeyh Abdullah Ağa ³²³	24 Zi’l-Kade 1196
Elhac Mustafa Ağa ³²⁴	11 Şevval 1999

8 numaralı şer’iyye sicili defterinde incelediğimiz belgelerde sadece dizdar olarak Hüseyin Ağa ismine rastlamaktayız. Bu başka dizdarların olmayacağı anlamına gelmez, başka dizdarlarda olabilir. Belgelerde görevli ismi yerine sadece dizdar yazıp boşluk bırakmaları isimleri tespit etmemizi güçleştirmektedir.

II. ULEMA SINIFI

A. Kadı

Kadı, kelime olarak hükmeden, yerine getiren anlamındadır. Osmanlı Devleti’nde ise şer’i ve hukuki hükümleri tatbik eden, ayrıca devlet emirlerini yerine getiren bir öneme sahiptir. Dolayısı ile hukuki olduğu kadar idari bir görevdir. Bu bağlamda kadıların görevlerini hukuki, idari ve beledi olarak üç başlıkta toplayabiliriz.³²⁵

³²¹ Uzunçarşılı , “**Kapıkulu**”, C.I, s. 55

³²² ÇŞS, 8/179

³²³ ÇŞS, 17/49, 54, 113, 209

³²⁴ ÇŞS, 17/209

³²⁵ Halaçoğlu, a.g.e. s,124

Kadı görev yaptığı idari birimde görev alanı sadece hüküm vermekle sınırlıdır. Bu hükmün uygulanması veya infazın gerçekleştirilmesi idari görevdeki askerlerin görevidir. Verdiği hükmü icraya yetkisi olmayan kadı bu vesile ile de siyasete müdahil olmuyordu.

Bir kadının tayini için, o kadının aşağıdaki şartlara sahip olması gerekir: Reşit olmalı, Temyiz kudretine sahip olmalı, iman sahibi ve adil olmalı, hukuki ehliyet ve muamele kabiliyetine sahip olmalı, bitaraf olmalı, nesebi sahih olmalı. Yeterli derecede hukuki bilgi sahibi olmalı, erkek olmalı.³²⁶ Bu şartlara sahip olan şahıs tevcih edilen bu vazifeyi kabule mecburdur. Zira insanlar arasında adaleti sağlamak ve dağıtmak farzı kifayet olarak telakki edilmiştir. Bu bağlamda bir şahsın kadılık görevine talip olması caiz olarak görülmemiştir. Talip olmaktan daha elzemi yukarıdaki özelliklerin şahsın kendisinde var olmasıdır.³²⁷

Kadılar ile mahkeme görevlilerinin bulundukları kaza ve şehirlerde şer'i mahkemeler bulunurdu. Bu mahkemeler başlangıçta camilerde, daha sonraları ise çoğu zaman kadının oturduğu evi ile yan yana ve bazen de büyük bir caminin yanında idi. Her kazada bulunan şer'i mahkemelerin haklı ile haksızı ayırt etmek, nikâh, boşanma, vakfetme, evlat edinme gibi işleri görmek asıl görevleri arasında idi. Bütün bu kazaya (yargıya) ait işler bu mahkemede görülürdü.³²⁸ Bazı özel durumlar için "Meclis-i Şer'i" denilen mahkeme kurulu bu binada toplanır ve görev yapardı. Davalara, mahkeme binası içerisinde bakmak mümkün olduğu gibi, mahkeme dışında da bakılabilirdi. Bu gibi durumlarda, kadı veya mahkemenin görevlendireceği bir kimse hadise yerine giderek "akd-i meclis" yapmaktadır. Bu mecliste yapılan duruşmalardan sonra hadise halledilerek hükme bağlanmaktadır. kesinleşen hükmü getirilerek sicill-i mahfuza kaydedilmekteydi.³²⁹

³²⁶ Kankal, a.g.e, s.2,3

³²⁷ Ebül'ula Mardin, "Kadı" mad, İA, C.VI, s.45

³²⁸ Mardin, a.g. s.44

³²⁹ İnalçık, agm, s.147

Mahkemelerde görev yapan kadının yanında ilim ve bilgisinden istifade ettiği müftüler ile yargılamayı izleyen bir nevi müşahit gözüyle izleyen şühudu'ı-hal bulunmaktadır.³³⁰

Kadınların mahkemelerdeki görev süreleri yüzyıllara göre değişiklik göstermektedir. XVI yüzyılda üç yıl daha sonraları iki yıl ve XVII. yüzyıldan itibaren bir yıla düşmüştür.³³¹ Sürelerini dolduran kadınlar ma'zül olarak üst dereceye yükselmek için sıra beklerlerdi. Bu müddet içerisinde İstanbul'a gelirler ve kazaskerin dairesine devam ederek tecrübe kazanırlardı. Sırası gelen kadı derecesine uygun olarak tayin olurdu.³³²

İlk devirlerde Osmanlı Devleti hükümdarları fethettikleri bölgeleri idare etmek için iki yetkili görevlendirirdi. Bunlardan birisi bey diğeri ise kadı idi. Bey hükümdarın icra otoritesini ifa ederken, hukuki otoriteyi kadınlar temsil etmiştir. Kadınların, icra yetkisini kullanan beylerden bağımsız olduğunu düşünürsek taşra idaresi hukuki ve siyasi iki denge üzerinde muvazeneli olduğunu söyletebiliriz.³³³ Ayrıca kadınların bağlı olduğu makamın görev yaptığı idari merkezin mülki amiri olmaması, direkt merkez ile yazışabilmesi, atamalarının da merkezden yapılması Osmanlı Devleti'nde yargının bağımsız olmasını sağlamıştır.³³⁴

Kadınlar şer'i davalara bakarken, hükümlerini şer'i hukuka göre verdikleri bilinmektedir. Örfi hukuk hakkındaki davaları inceleyip karar verirken kendilerine gönderilen örfi mevzulardaki fermanları kullanırlardı. Bu konuda muhtelif zamanlarda hazırlanan kanunlar ülkenin her tarafına gönderilmiştir. Özellikle XVI yüzyılda Kanuni döneminde hazırlanan kanunlar mahkemenin bulunduğu her yere ulaşmıştır. Kadınlar ellerine bulunmayan kanunnameler hakkında merkeze bilgi sordukları gibi ihtilafa düştükleri mevzular hakkında merkezden görüş sormaktadırlar.³³⁵

³³⁰ M. Akif Aydın, "Osmanlı'da Hukuk" **Osmanlı Devleti Tarihi**, C.II, Ed: E. İhsanoğlu, İstanbul, Zaman Gaz. Yay, 1999, s.392

³³¹ Aydın, ag s.392

³³² Halaçoğlu, a.g.e. s.127

³³³ İlber Ortaylı, **Türkiye Teşkilat Ve İdare Tarihi**, Ankara, Cedit Neşriyat, 2007, s.252

³³⁴ Aydın, a.g.e., s393,394

³³⁵ M. Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı Ve İşleyişi", **Türkler**, C.X, Ed:Hasan Celal Güzel, Hasan Çiçek,Sami Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yay. 2002, s.18. Zeamet ve tımar sahiplerinin arzuhalı üzerine Kengri, Keskin, İskilip, Amasya, Merzifon, Tosya ve Bozok kadınlarına gönderilen

Kadılar, her şeyden önce bulundukları yerlerdeki halkın hukuk ve cezaya taalluk eden davalarına bakarlar, husumetleri şeriat kaidelerine ve İslâm hukuku prensiplerine göre çözerlerdi. Bulundukları bölgede amme hukukunu korumak da, kadıların göreviydi. Bu sebeple vakfiyelerin tanzim, tescil ve vazifelerin tayini de bunlara düşerdi. Bölgelerindeki amme hizmeti ile ilgili yazışmalar da, kadılara düşerdi. Kazalara kadar yayılmış bulunan kadıların daha küçük yerleşim bölgelerindeki işleri takip etmek üzere naib tayin etme salahiyetleri de bulunduğundan, bölgelerinin en ücra köşelerine kadar cereyan eden hadiselerden naibleri vasıtasıyla haberdar olur, hususi ve amme hukukuyla alâkalı meseleleri sicillerine kaydederlerdi. İslâm hukukunun muamelat kısmına taalluk eden ve bugün noterlerce ifa edilen her türlü kefalet, vekâlet, mukavele, borçlanma gibi akitler de kadılar tarafından yerine getirilir ve de bunlar sicillere işlenirdi. Yine İslâm hukukunun mirasa taalluk eden ferâiz meseleleri de kadılar tarafından neticelendirilirdi. Daha doğrusu miras hukukunda yegâne merci kadı veya naib idi. Vefat etmiş bir kimsenin mallarını hiçbir haksızlığa mahal vermeden, vereseler arasında taksim etmek kadıların en mühim vazifelerindendi. Bu durum sadece Müslümanlarla da sınırlı kalmazdı, şayet gayrimüslimler tarafından müracaat varsa onların miras işleri de kadılar tarafından görülürdü. Bu nevi muameleler de sicillere işlenirdi. Aile hukukunun tanzim ve takipçisi de kadılardı. Nikâhlar çoğunlukla kadı veya naib huzurunda kıyılır veya bunların verdikleri izinnamelerle imamlar tarafından bu hizmet yerine getirilirdi. Kadılar, bulundukları bölgelerdeki bütün vakıf, mukataa ve tımarların da murakıbbı idiler. Merkezden yazılan idari, iktisadi, mali, askeri yazıların birer sureti beylerbeyiler ve sancakbeyiler ile birlikte kadılara da gönderilirdi. Kadılar bunları kendilerine vasıl olduğu tarihle birlikte sicillere kaydederlerdi.³³⁶

Ordunun seferde bulunduğu bölgenin kadıları da orduyla birlikte sefer görevi alırlardı. Menzillerin tanzimi, asker kaçaklarının tedibi, ordunun iaşe ve

fermanda; zeamet ve tımarları işleyen köylülerin yerlerine sebepsiz olarak terk edip kaçmaları ve başka köylere yerleşmeleri üzerine uygulanacak kanun hakkında İstanbul'a görüş sorulmuştur. Buna göre: yerleştikleri köylerde deftere kayıtlı olmayıp on seneyi geçmeyenler geri iade olunacaktır. Yerleştikleri köyde on seneyi geçip avarız defterine kaydolanlar iade olmayacaklardır. Bkz, ÇŞS, 17/92

³³⁶ Kankal, a.g.e, s.3

mühimmatının temin ve takviyesi de kadılara aitti. Bölge asayişinin temini hususu da beylerbeyi ve sancakbeyi ile kadıya aitti. Emniyet kuvvetlerince yakalanan şakiler kadıya getirilir ve kadı tarafından hüküm verilerek gereği icra olunurdu. Kadı sicilleri bu tip vukuatı da muhtevi bulunmaktadır.³³⁷

XVI. yy'a kadar bütün mevali kadılarının tayinlerini kazasker ile veziriazam yaparken bu tarihten sonra mevali kadılarının tayinleri ve azilleri şeyhülislam ve sadrazam tarafından yapılmaya başlanmıştır.³³⁸

Kadılar, kendi içerisinde derecelere ayrılmışlardır. Bu dereceler sırası ile, devriye mevalisi, mahreç mevlevileri, bilad-ı hamse mevleviyeti, harameyn mevleviyeti, İstanbul kadılığı Anadolu kazaskeri, Rumeli kazaskeri ve en son olarak şeyhülislam makamıdır. Kadıların en yüksek makamı şeyhülislam veya kazaskerdir. Çankırı'da görev yapan kadılar bu derecelerden en küçüğü olan devriye mevalisine girmekteydi.³³⁹

Kadıların tayin edildikleri bölgelerin hudutları dışındaki davalara bakamazlardı. Bu tür davalara bakıp hüküm verseler dahi geçersiz sayılırdı. Dolayısıyla her kadının bir kaza-i sınırı mevcuttu.³⁴⁰ Çankırı kadısının kaza-i sınırının 8 ve 17. deftere göre değişikliğe uğradığını görüyoruz. 8. defterdeki bilgilere göre kaza-i sınırın sadece Çankırı ve ona bağlı köylerle sınırlıyken, 17. defterde bu sınırın biraz genişlediğini ve Karacaviran ve karyelerini de içerdiğini görüyoruz. Özellikle kadının sorumlu olduğu avarız vergilerinin toplanmasında, şer'iyye sicillerinde tutulan kayıtlar ile örfi vergilerin toplanmasında kadının tuttuğu kayıtlar bu kaza-i sınır hakkında bize bilgi vermektedir.³⁴¹

Osmanlı Devleti'nde yaşayan gayrimüslimlerin davaları şayet ceza hukuku ile alakalı ise şer'i mahkemelerin görev alanına girmektedir. Şayet

³³⁷ Mardin, agm, s.45,46

³³⁸ Uzunçarşılı, **İlmiye**, s.103,104

³³⁹ Uzunçarşılı, **ilmiye**, s.99-103

³⁴⁰ Aydın, Osmanlı, s.394

³⁴¹ ÇŞS, 8/66, 74, 74; 17/25, 30, 66, 76, 110 Çemişgezek'ten yola çıkan Mustafa bin Osman adlı şahıs Çankırı hudutları içerisinde katledilmiş ve malları yağmalanmıştır. Bu kişinin davası Çankırı kadılığında görülecektir. Davacı olan Çemişgezekli maktulün ailesi davanın takibi için Mehmet efendiyi kendilerine vekil tayin etmişlerdir. Bu vekillik hüccet olark Çankırı şer'iyye sicillerine kaydedilmiştir. Bkz, ÇŞS, 17/141

mevzu gayrimüslimlerle ilgili bir mesele ise bu konu ile cemaat mahkemeleri ilgilenmektedir.³⁴²

Kadıların verdiği kararlar davacılar tarafından haksız bulunur ise kazasker veya şeyhülislama şikâyet hakları vardı. Bu nevi davalar da son hüküm yeri divan olup onun verdiği karar kesin olup herkesi bağlardı.³⁴³ Bu şekilde halk hem mülki idareyi hem de kadıyı denetliyebiliyordu

**Tablo.XIII: Çankırı’da Görev Yapan Kadılar
(8 Numaralı Şer’iyye Sicili)**

İsimleri	Görev Tarihleri
Mevlana Hüseyin bin Abdurrahman Şeyh Mehmet Mustafa ³⁴⁴	Gurre Safer 1141
Mevlana Esseyyit Hasan ³⁴⁵	Evail Ramazan 1143

İncelediğimiz 8 numaralı şer’iyye sicili defterinde 1151 yılına ait kadı ismine rastlamıyoruz. Diğer belgelerde olduğu gibi kadı yazılıp boşluk bırakılması ismini bulmamızı zorlaştırmaktadır.

**Tablo.XIV-: Çankırı’da Görev Yapan Kadılar
(17 Numaralı Şer’iyye Sicili)**

İsimleri	Görev Tarihleri
Esseyyit Ebubekir Efendi ³⁴⁶	11 Cemaziye’l Ahir 1196
Esseyyit Abdullah Mü’min bin Osman ³⁴⁷	22 Recep 1198
Mevlana İbrahim Efendi ³⁴⁸	26 Cemaziye’l evvel 1200

³⁴² Aydın, “Osmanlı:”, s.396

³⁴³ Uzunçarşılı, **ilmiye**, s.110

³⁴⁴ ÇŞS, 8/3, 7,42

³⁴⁵ ÇŞS, 8/177, 179, 206

³⁴⁶ ÇŞS, 17/34

³⁴⁷ ÇŞS, 17/114, 132, 145, 148

³⁴⁸ ÇŞS, 17/226

B. Nakibü'l-Eşraf Kaymakamı

Hz Peygamber'in nesli kızı Hz Fatma'nın iki oğlu Hz. Hasan ve Hz Hüseyin'den bugüne kadar çoğalarak süregelmiştir. Hz Hasan'ın soyundan gelenlere şerif, Hz Hüseyin'in soyundan gelenlere seyit unvanı verilmiştir. İslam dünyası bu soydan gelenler büyük hürmet göstermiştir. Seyit ve şeriflerin işlerine takip etmek, meselelerine bakmak amacı ile nakibü'l-eşraf makamı ihdas edilmiştir.³⁴⁹

Nakibü'l-eşraf'ın görevi peygamber sülalesinin işleri takip eder, neseplerini tespitini, doğum ve ölümlerinin kayıtlarını tutar, onları adi işlere girmelerine veya onların kötü hallere düşmelerine engel olur. Onların haklarını korur, kendilerine pay edilen gelirlerden alacakları hisselerin takibini yapar ve bu soya mensup kadınların kendilerine layık olmayan kişilerle evlenmelerini engeller.³⁵⁰

Osmanlı Devleti topraklarına gelen seyitleri çeşitli vergi ve rüsumattan muaf tutmuş ve onlara gereken hürmeti ve saygıyı göstermiştir. İlk zamanlarda seyitlerin haklarını korumak için diğer İslam devletlerinden gördüğü Sadat nikabeti isminde basit bir teşkilat kurmuştur.³⁵¹ Daha sonra bunun yerini Yıldırım Bayezid döneminde kurulan nakibü'l-eşraf teşkilatı almıştır. Fatih döneminde bir ara kaldırılmış ise de II.Bayezid döneminde tekrar ataması yapılmıştır.³⁵² Nakibü'l-eşraf Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam etmiştir.³⁵³

Nakibü'l-eşrafların vilayet sancak ve kazalarda seyit ve şeriflerin defterlerini tutan nakibü'l-eşraf kaymakamları vardı. Bunlar taşrada seyitlik ve şeriflik iddiasında bulunanların tahkikatını yapar ve vaziyeti merkeze iletirdi. Ayrıca bunlar görevli oldukları mıntıkada seyitlerin işlerini takip ederdi.³⁵⁴

³⁴⁹ İpşirli, a.g.e, s.271

³⁵⁰ Pakalın, a.g.e, C.II, s.647

³⁵¹ Uzunçarşılı, *ilmiye*, s.165

³⁵² Ünal, a.g.e, s.88

³⁵³ Pakalın, a.g.e,C.II, s.648

³⁵⁴ Yüksel Arslan, "Çankırı Darü's-Siyade Zaviyesi"Çankırı Araştırmaları Dergisi, Sayı. 8, Ağustos 2007, s.44-45

Çankırı'ya ait şer'iyye sicillerinden anlaşılacağı üzere Çankırı merkezinde ve Tuht'ta Hz. Peygamber soyundan gelenlerin aileleri yaşamaktadır.³⁵⁵

Seyitlerin ellerinde Hz. Peygamber soyundan geldiklerini gösteren siyadet hücceti adında imzalı mühürlü bir belge mevcuttur. Bir kimse seyit olduğunu seyitlerden oluşan şahitlere tasdik ettirirse nakibü'l-eşraf tarafından şecere-i tayyibe defterine kaydedilirdi. Kendisine de mühürlü ve imzalı bir siyadet hüccet adında bir belge takdim edilirdi.³⁵⁶ Böylece seyitlerin istifade ettiği imkânlardan yararlanma imkanına kavuşurdu. Bu durum halk içerisinde sahte seyitlerin çıkmasına sebep olacaktı³⁵⁷

**Tablo XV Çankırı'da Görev Yapan Nakibü'l-Eşraflar
(8 Numaralı Şer'iyye Sicili)**

İsimleri	Görev tarihleri
Esseyyit Abdurrahman Efendi ³⁵⁸	Gurre Rebi'u'l-evvel 1141
Esseyyit Mehmet Sait Efendi ³⁵⁹	Evasıt Cemaziye'l evvel 1141
Eşşeyh Esseyyit Ali Efendi ³⁶⁰	Gurre Zi'l-hicce 1143
Esseyyit Hacı Ahmet Efendi ³⁶¹	22 Zi'l-kade 1150
Esseyyit Ebubekir Efendi ³⁶²	20 Muharrem 1152

³⁵⁵ Çankırı ve tuht kazalarına nakibü'l-eşraf kaymakamı olarak Mehmet Sait efendi tayin olmuştur.

Gurre Zilhicce 1197. bkz, ÇŞS, 17/34,53,118

³⁵⁶ Uzunçarşılı, "ilmiye:", a.g.e, 171

³⁵⁷ Makt'u toplayan mültezimin merkeze yazdığı arzuhalde seyitlik iddiasında bulunanların vergi vermedikleri belirtilmektedir. Bu durum üzere gelen fermana; liva-i mezbur dahilinde adet-i ağnam ashabından olup ta siyadet iddiasında olup ta ispat-ı nesep eylediklerini meşhur İstanbul nakibü'l-eşrafından hücceti olmayanları kanunu kadim üzere tahsil edilmesi. Bkz, ÇŞS17/35

³⁵⁸ ÇŞS, 8/7

³⁵⁹ ÇŞS, 8/101

³⁶⁰ ÇŞS, 8/191

³⁶¹ ÇŞS, 8/276

³⁶² ÇŞS, 8/260

**Tablo XVI Çankırı'da Görev Yapan Nakibü'l-eşraflar
(17 Numaralı Şer'iyye Sicili)**

İsimleri	Görev tarihleri
Esseyyit Selefgöz Mehmet Efendi ³⁶³	Gurre Şevval 1196
Esseyyit İbrahim Zade Esseyyit Abdullah Efendi ³⁶⁴	1 Şaban 1197
Seyit Mehmet kamil efendi ³⁶⁵	Gurre Zî'l-hicce 1200

İncelediğimiz 8 ile 17 numaralı şer'iyye sicili defterlerinde nakibü'l-eşrafın sorumlu olduğu görev alanı değişmektedir. H.1441 ile 1152 yılları arasında nakibü'l-eşraf Çankırı, Tosya, Tuht, Gülyenicesi, Bucura, Koçhisar, ve Kargu İlçeleri'ni kapsarken,³⁶⁶ 1196 ile 1201 yılları arasında sadece Çankırı ve Tuht yerleşim merkezlerini kapsamaktadır.³⁶⁷

Tabloda H. 1143 yılı ile H. 1150 yılları arsında uzunca bir süre nakibü'l-eşraf tayinine rastlamıyoruz. Bunun sebebi ise 8 numralı şer'iyye sicili defterinde görülen tarihi atlamadır. 17 numralı şer'iyye sicili defterinde Esseyyit İbrahim Zade Esseyyit Abdullah Efendi H. 1197 yılından H.1200 yılına kadar görev yapmıştır. İki defterde de tespit edilen en uzun süreli nakibü'l-eşraftır.

³⁶³ ÇŞS, 17/34

³⁶⁴ ÇŞS, 17/93

³⁶⁵ ÇŞS, 17/297

³⁶⁶ ÇŞS, 8/101, 191, 276

³⁶⁷ ÇŞS, 17/34, 93

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

8 VE 17 NUMARALI ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE KARŞILAŞTIRMALI NARH ANALİZİ

I. NARH UYGULAMASI

Narhın tanımı, özellikle bazı zorunlu ihtiyaç maddelerinin satış fiyatları için tespit edilen, mecburi fiyat anlamına gelir.³⁶⁸ Narh koymak, ihtiyaç maddeleri için sabit bir fiyatı belirlemektir. Narh, genellikle azami fiyat tespitini ifade etmekle birlikte, haksız rekabeti önlemek, üreticiyi korumak gibi sebeplerle taban fiyatının tespiti amacıyla da konulabilir. Ancak, yaygın anlamıyla narh günlük dilde ve belediyeler mevzuatında zorunlu malların azami satış fiyatlarının tespitini ifade eder. Osmanlı Devleti halkın refahı için üretici ve tüketiciyi koruma altına almıştır. Bu amaçla da üretimden tüketime kadar her kademeyi kontrol altında tutma ihtiyacı hissetmiştir. İşte narh sistemi bu denetimin bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti, rekabetin olduğu piyasalara fazla müdahale etmemiştir. Müdahale edilen alan daha çok tekel oluşturulan veya oluşturulmaya çalışılan alanlar olmuştur.³⁶⁹

Osmanlı Devleti'nde narh uygulaması Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethi ile başlamıştır. Narh uygulamasının sonunu getiren liberalleşme, Osmanlı Devleti'nde 1838 Balta Limanı Anlaşması ile etki alanını hızla genişletmiştir.³⁷⁰ XIX.yy'ın ortalarına kadar varlığını sürdüren narh uygulaması bu yüzyılın ikinci yarısından itibaren ticari anlayışta meydana gelen değişimler nedeni ile et, ekmek ve bazı zahire ürünleri dışında serbest bırakılmıştır.³⁷¹

Kadılar görev ve sorumluluklarına giren mevzuları tutmuş olduğu şer'iyye sicillerine kaydetmişlerdir. Kendi sorumluluk alanlarına giren narh fiyatlarını bazen yıllık hatta aylık olarak da şer'iyye sicillerine kaydettiklerini

³⁶⁸ Pakalın, a.g.e, C.II, s.654

³⁶⁹ Temel Öztürk, "Osmanlılarda narh sistemi" **Türkler**, C.X, Ed: Hasan Celal Güzel, Cemal Çiçek, Salim Koca Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, s. 862

³⁷⁰ Öztürk, a.g.m, s.862

³⁷¹ Mübahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı" **Osmanlı Devleti Tarihi**, C.II, Ed. E. İhsanoğlu, Zaman yay, İstanbul 1999, s.565

görüyoruz. Bizzat uygulanan fiyat olması nedeniyle şer'iyeye sicilleri kayıtları ayrı bir önem içermektedir.³⁷²

Ekonomideki faiz fiyatlarının değişmesi, enKKlasyon, kıtlık, aşırı talep, hammaddede maliyet fiyatları artışı, para ayarındaki değişmeler vb. sebeplerden dolayı meydana gelen maliyet değişimleri narhın yeniden belirlenmesini gerektirebilir. Özellikle ekmek fiyatındaki değişimin sık sık narhın yenilenmesine sebep olduğunu görüyoruz.³⁷³ Narhın normal zamanının dışında değişmesi için esnafın fiyatları az bulması üzerine kadıya başvurusu gerekirdi. Esnaf kendisini zarara uğratan iki sebepten dolayı narh fiyatlarının yenilenmesini talep ederdi. Bunlardan birincisi hammadde alımında meydana gelebilecek haksızlığı engellemek, ikincisi ise hammaddedeki fiyat artışı sebebi ile maliyetlerin artmasıdır. Bu durum karşısında kadı bilirkişilerin görüşünü alarak durumu inceler ve gerekli düzenlemeyi yapardı.³⁷⁴

Narh fiyatları bir kazada kadı'nın başkanlığında esnaf temsilcileri, ayan ve vucuhu-ı memlekette oluşun meclis tarafından yılda iki defa belirlenmektedir. Bunların dışında olağanüstü şartlara göre fiyatlar yeniden düzenlenebilir. Bu fiyatlar resmi veya resmi olmayan tüm kurumları bağlayan fiyatlardı. Fiyatların belirlenmesinde esnafında bulunması ve rızalarının alınması narh fiyatlarının devletin zorla kabul ettirdiği bir uygulama olmadığını gösterir.³⁷⁵ Narh konulacak tarihler genellikle belirlenmiştir. Bahar aylarında ilk kuzu kesiminin yapılacağı günden (ruz-ı Hızır) birkaç gün önce et fiyatları belirlenir. Sonbaharda süt mamullerinin fiyatı, mevsimlere göre sebze fiyatları, ramazan ayından önce şaban ayında genel fiyat ayarlaması yapılır.³⁷⁶

Devlet narhın uygulanması için sürekli olarak piyasayı kontrol etmiş ve çarşı pazarı gözetim altında tutmuştur. Kuralları ihlal edenler hakkında adli

³⁷² Mustafa Öztürk, "Osmanlı dönemi fiyat politikası ve fiyatların tahlili" **Türkler**, C.X, Ed: Hasan Celal Güzel, Cemal Çiçek, Salim Koca Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, s. 845

³⁷³ T. Öztürk, a.g.m, s.863,864, Ekmek narhı için bkz. ÇŞS, 8/58, 158,

³⁷⁴ T. Öztürk, a.g.m, s.866

³⁷⁵ M. Öztürk, a.g.m, 846

³⁷⁶ T. Öztürk, a.g.m, s.862,863. Şaban ayında ki fiyatlar için bkz. ÇŞS, 8/276

takipler yapılmış ve gerekli olan cezalar verilmiştir.³⁷⁷ Narha uymayan esnaflar tespit edildiğinde, suçlarının derecesine göre ilgili makam tarafından değnek, kürek veya sürgün cezasına çarptırılırdı.³⁷⁸

Esnafların kendi içerisinde veya tüketici ile esnaf arasında ortaya çıkabilecek muhtemel ihtilafların çözümünde esnaf teşkilatının etkin görev aldığını biliyoruz. Bu teşkilat, aradaki anlaşmazlıkları kendi içerisinde çözüme bağlamaya çalışır, şayet çözüm bulunamazsa ihtilaf meselesi kadı tarafından çözülür.³⁷⁹

Esnaf teşkilatı özerk ve demokratik kuruluşlardı. Yani iç işlerinde büyük bir serbestliğe sahiptiler. Özellikle fiyat kalite denetimi ile standardizasyonun sağlaması demek olan narh sistemini bu teşkilat denetlerdi. Osmanlı küçük işletmecilik uygulamasının önemli bölümleri olan iç ticaret ve sanayi esnaf sistemine dayandığı gibi Selçuklu-Osmanlı devamlılığını da büyük ölçüde bu sistem ve bunun temeli olan Ahilik sağlamıştı. Yine Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu sağlayan en önemli unsurun ve Osmanlı zihni yapısının esasının Ahilik olduğunu söylemek çok yanlış değildir.³⁸⁰

Narhın bir amacı da karaborsacılığı engellemektir. Karaborsacılar piyasadaki malı çekerek saklamaktadırlar. Böylece piyasada azalan malın değeri artacak ve karaborsacılar yüksek fiyattan stoktaki mallarını satacaklar. Osmanlı Devleti'nde zahirede çok görülen bu olayı devlet narh ile önlemeye çalışmış, uymayanları da cezalandırmıştır.³⁸¹

Narh fiyatları genellikle şer'iyye sicillerinin ilk, son veya orta sayfasına kaydedilmektedir. Kayıtlı narh fiyatlarını çoğunlukla gıda fiyatları oluştururken bazen sabun, aydınlatma için mum, bazen de işçi fiyatları kaydedilmektedir.³⁸² Çankırı'ya ait 8 ve 17 numaralı şer'iyye sicilleri

³⁷⁷ M. Öztürk, a.g.m, s.847

³⁷⁸ Said Öztürk, "Osmanlı Devleti'nde Tüketicinin Korunması" **Türkler**, C.X, Ed: Hasan Celal Güzel, Cemal Çiçek, Salim Koca Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, s. 853

³⁷⁹ Genç, **a.g.e**, s.295-296

³⁸⁰ Ahmet Tabakoğlu, "Esnaf Birlikleri ve Narh Sistemi", **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.III, Ankara, 1999, s. 28-29

³⁸¹ Çankırı'da bakkalcı başının yapmış olduğu hububat iddiharına karşılık kadı inceleme yapmış ve suçlu bulunan bakkalcı başı görevinden azledilmiştir. Bkz. ÇŞS, 17/34

³⁸² T. Öztürk, a.g.m, s.867 mum fiyatları için Bkz, ÇŞS, 8/1, 276; 17/2, 3, 315, 318

defterlerin ilk kayıtları narh fiyatları ile alakalıdır.³⁸³ Her iki defterin son sayfasının da aynı şekilde narh fiyatları kayıtlıdır.³⁸⁴ Bunların dışında defterlerin içerisinde zaman zaman narh fiyatlarının da geçtiğini görüyoruz..³⁸⁵

Kadılarının ticari mallara ne kadar narh koyacağı konusunda uymaları gereken kanunnameler yapılmıştır. Dördüncü Mehmet döneminde çıkan bir kanunnamede kar oranının %10'u geçmemesi gerektiğini, ancak bazı iş kollarda işin zahmetine göre bu oranın yükseleceğinden bahsedilmektedir. Hatta işin zahmetine binaen bu oranın %40'a kadar çıkabileceğini belirtir. İşin zahmetinin belirlenmesi konusunda ehl-i hirefenin nezareti dikkate alınacak ve ürünün narhı bu şekilde verilecektir.³⁸⁶

Narha büyük önem verilmesine sık sık kontrollerin yapılmasına hatta esnaftan narha uyacaklarına dair sözler alınmasına rağmen zaman zaman narha uyulmadığı görülmüştür. Esnafın narha riayet etmelerini temin maksadı ile sürekli olarak çarşı pazar devamlı kontrol altında tutulmuştur. Günlük kontrollerin muhtesip ve ona bağlı olan kol oğlanları vasıtasıyla yapılmaktadır.³⁸⁷

II. ÇANKIRI'DA NARHLARIN KARŞILAŞTIRILMASI

İncelediğimiz 8. şer'iyye sicili defteri H.1144 yılı ile 1152 yılları arasında kapsamaktadır. Ama 1145, 1146, 1147, 1148 yıllarına ait narhlar şer'iyye sicilli defterinde mevcut değildir. Bu tarihler incelediğimiz defterde eksiktir. 8. şer'iyye sicilli defterinde 1150 yılına ait ekmek narhı sekiz defa değiştirilmiştir. Muhtemelen bu değişimin sebebi; devletin içinde bulunduğu durum ve ekonomik sıkıntılar olmalıdır. Ayrıca şer'iyye sicillindeki kayıtlardan anlaşılacağı üzere bu dönemde yapılan Şark ve Revan Seferleri devlete ayrı bir ekonomik yük getirmiştir.³⁸⁸ Bunların dışında paranın ayarı ile oynanması ve tedavüldeki paranın toplanıp yeni paralarla değiştirilmesi narhın

³⁸³ ÇŞS, 8/1,2,3 ;17/1,

³⁸⁴ ÇŞS, 8/282; 17/318

³⁸⁵ ÇŞS, 8/58, 158,

³⁸⁶ İpşirli, a.g.e, s.656

³⁸⁷ Kütükoğlu, a.g.e, s.564

³⁸⁸ ÇŞS, 8/117, 118, 144, 150, 166

değiştirilmesinde önemli etkilerdendir.³⁸⁹ 17 numaralı şer'iyye sicillinde bu şekilli sık sık narh değişimler mevcut değildir.

Her iki şer'iyye sicili defterinde ölçü birimleri aynıdır. Ağırlık ölçüsü olarak kıyyeyi³⁹⁰ ve dirhem³⁹¹ kullanmışlardır. Ekmek için dirhemi, diğer mamuller için ise kıyyeyi kullanmışlar. Fiyat yerine de meblağ kelimesini görüyoruz. Meblağ kelimesi narhlarda paraya tekabül etmektedir. Belgelerde meblağ kelimesinin yerine zaman zaman para kelimesinin de kullanıldığını görüyoruz. Osmanlı Devleti 1688 yılından itibaren akçeyi tedavülden kaldırıp yerine para ve kuruş getirmiştir. Bir kuruş kırk paraya tekabül etmektedir. Yine iki buçuk kuruş da yüz paraya karşılıktır.³⁹² Buğday için kullanılan ağırlık ölçü birimi kiledir.³⁹³ Belgelerde dirhem yerine kile kullanılmıştır.

Narh tespit edilirken kuru gıda, et, pirinç ve pekmezde iki fiyat ile karşılaşıyoruz. Et fiyatlarında kasaplar ve cambazlar; kuru gıdada, pirinçte ve pekmezde götürücüler ve bakkallar olmak üzere aynı ürün hakkında iki fiyat verilmiştir. Bu iki fiyat arasında bir ila iki para fark bulunmaktadır. Bu fark satılan ürünün fiyatına göre değişmektedir.³⁹⁴

³⁸⁹ Tedavüldeki paraların toplanması ile ilgili gönderilen ferman için. Bkz, ÇŞS, 8/195,196

³⁹⁰ Bir kıyye: 1282 gram, bkz, Elibol, a.g.t, s.289

³⁹¹ Bir dirhem: 3,207363 gram. Bkz, Elibol, a.g.t, s.291

³⁹² Mustafa Öztürk, "Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi", **Türkler**, C.X, Ed: Hasan Celal Güzel, Cemal Çiçek, Salim Koca Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, s. 809

³⁹³ İstanbul kilesi: 37 dirhemdir, bkz Elibol, a.g.t, s.284

³⁹⁴ ÇŞS, pirinci götürücüler narhı 1 kıyye/ 22 para, bakkal narhı 1 kıyye/ 24 para, 8/33, 34, 55

Tablo I: 8 Numanlı Şer'iyye Sicilleri Ekmek Narhı

Aylar	Cemaziyel Ahir /1143 ³⁹⁵				Muharrem /1444 ³⁹⁶				Zilhicce/ 1149 ³⁹⁷		Muharrem/ 1150 ³⁹⁸	
Çeşit	Dirhem			Mebl ağ	Dirhem			Mebl ağ	Dirh em	Mebl ağ	Dirh em	Meb lağ
Uzun Ekmek					80	68	80	1	100	1	87	1
Has Ekmek	75	85	67	1	75	63		1	75	1	68	1
Yağlı Ekme	45	50	40	1	35	43		1	60	1	60	1
Harç Ekmek	110	130	100	1								
Buğday Kile									3	1		

Aylar	Muharrem/ 1150 ³⁹⁹		Safer/ 1150 ⁴⁰⁰		26/Rebi'ül Evvel/1150 401		1/ Rebi'ül Ahir/1150 ⁴⁰²		6/Rebi'ül Ahir/1150 403		18/ Rebi'ül Ahir/1150 404	
Çeşit	Dirh em	Mebl ağ	Dirh em	Mebl ağ	Dirhe m	Mebl ağ	Dirh em	Mebl ağ	Dirh em	Mebl ağ	Dirh em	Meb lağ
Uzun Ekmek	87	1	75	1	80	1	100	1	90	1	100	1
Has Ekmek	68	1	60	1	65	1,5	75	1	70	1	75	1
Yağlı Ekme	60	1	60	1	60	1	60	1	60	1	60	1
Harç Ekmek						1						
Buğday Kile			100	1	100	1	2	1	90	1	2	1

³⁹⁵ ÇŞS, 8/54-1³⁹⁶ ÇŞS, 8/227³⁹⁷ ÇŞS, 8/276-4³⁹⁸ ÇŞS, 8/281-1³⁹⁹ ÇŞS, 8/281-1⁴⁰⁰ ÇŞS, 8/281-1⁴⁰¹ ÇŞS, 8/271-1⁴⁰² ÇŞS, 8/276-4⁴⁰³ ÇŞS, 8/276-2⁴⁰⁴ ÇŞS, 8/276-2

Aylar	11/Cemaziyel Evvel/ 1150 ⁴⁰⁵		Rebi'ül Evvel/ 1151 ⁴⁰⁶		16/Cemaziyel Evvel/ 1151 ⁴⁰⁷		26/Cemaziye l Evvel/ 1151 ⁴⁰⁸		Safer /1152 ⁴⁰⁹		
Çeşit	Dirhem	Meblağ	Dirhem	Meblağ	Dirhem	Meblağ	Dirhem	Meblağ	Dirhem		Meblağ
Uzun Ekmek	88	1	80	1	112	1	100	1	100	93	1
Has Ekmek	68	1,5	65	1	85	1	80	1	80	73	1
Yağlı Ekme	60	1	60	1	60	1	60	1		60	1
Harç Ekmek				1							
Buğday Kile	90	1	100	1	70	1	2	1	75	85	1

Tablo II:17 Numaralı Şer'iyye Sicilleri Ekmek Narhı

Aylar	29 Cemaziyel Ahir/1196 ⁴¹⁰		26/ Şaban /1197 ⁴¹¹		13/ Zilka'de /1197 ⁴¹²		6 /Recep /1199 ⁴¹³		6 /Şevval /1199 ⁴¹⁴	
Çeşit	Dirhem	Meblağ	Dirhem	Meblağ	Dirhem	Meblağ	Dirhem	Meblağ	Dirhem	Meblağ
Has Ekmek	50	1	57	1	78	1	80	1	70	1
Yağlı Ekme	25	1	30	1	39	1	40	1	35	1
Harç Ekmek	60	1	62	1	88	1	90	1	80	1
Buğday Bir Kile	3,5	1	3	1	2	1	2	1	2,5	1

⁴⁰⁵ ÇŞS, 8/276-2

⁴⁰⁶ ÇŞS, 8/274-1

⁴⁰⁷ ÇŞS, 8/274-1

⁴⁰⁸ ÇŞS, 8/274-1

⁴⁰⁹ ÇŞS, 8/276-2

⁴¹⁰ ÇŞS, 17/2

⁴¹¹ ÇŞS, 17/318

⁴¹² ÇŞS, 17/318

⁴¹³ ÇŞS, 17/5

⁴¹⁴ ÇŞS, 17/4

Aylar	7/Safer /1200 ⁴¹⁵		10 Safer/1200 ⁴¹⁶		27/ Rebi'ü- Ahir /1200 ⁴¹⁷		4 Şaban /1200 ⁴¹⁸	
Çeşit	Dirhem	Meblağ	Dirhem	Meblağ	Dirhem	Meblağ	Dirhem	Meblağ
Has Ekmek	90	1	85	1	80	1	60	1
Yağlı Ekme	45	1	45	1	40	1	30	1
Harç Ekmek	100	1	95	1	90	1	80	1

Gıda maddeleri içerisinde ilk sıraya gelen ekmek, narh uygulamalarında da en fazla değiştirilen mamuldür. Her iki şer'iyye sicilinde çeşidi olarak has ekmek, yağlı ekmek, harç ekmek vardır. 8 numaralı şer'iyye sicilinde olan uzun ekmeği 17 numaralı şer'iyye sicilinde rastlamıyoruz. Muhtemelen uzun ekmek, ya tüketici tarafından fazla tercih edilmediği için veya üretimden vazgeçildiği için kayıtlarda geçmemektedir.

8 numaralı şer'iyye sicili defterinde uzun ekmeğin gramajı 75 dirhem ile 112 dirhem arasındadır. Bu da ortalama ekmeğin gramında % 49'luk bir değişme demektir. Aynı ekmekten 17 numaralı şer'iyye sicili defterinde olmadığı için mukayese yapamıyoruz.

⁴¹⁵ ÇŞS, 17/15

⁴¹⁶ ÇŞS, 17/6

⁴¹⁷ ÇŞS, 17/35

⁴¹⁸ ÇŞS, 17/35

Tablo III: Ekmekçilere Verilen Narhın Mukayesesi

	8.Şer'iyye Sicili % ⁴¹⁹	17.Şer'iyye Sicili %	8.Şer'iyye Sicili Ortalama Ekmek Gramajı ⁴²⁰	17.Şer'iyye Sicili Ortalama Ekmek Gram.	Ortalama Değişimi % ⁴²¹
Has Ekmek	(60-85) %29	(50-90) %44	72	72	%0
Yağlı Ekmek	(35-60) %41	(25-40) %38	55	37	%32
Harç Ekmek	(100-130) %23	(60-90) %40	110	83	%25
Ortalama	%31	%40	79	64	%19

17 şer'iyye sicili defterinde ekmeğin ağırlığında %40 değişim olmuştur. Süresi daha uzun olmasına rağmen 8 şer'iyye sicili defterinde ekmeğin gramajında değişim daha az olmuştur. Genel olarak düşünürsek 8 şer'iyye sicili ile 17. şer'iyye sicili arasında ekmeğin dirheminde %19 luk bir azalma bulunmaktadır. Bu ise ekmekte ortalama enflasyonu vermektedir.

Yağlı ekmek 8. şer'iyye sicili defterinde 1150 yılında hiç değişmemiştir. Diğer ekmeklerin dirhemleri sürekli narh ile değişirken yağlı ekmeğin değişmemesinin sebebi muhtemelen içine katılan yağla ilgili olmalıdır. 8. şer'iyye sicili ile 17. şer'iyye sicili arasındaki en büyük fark da yağlı ekmekte görülmektedir. Yağlı ekmeğin dirheminde %32 lik bir düşüş görülmektedir. Bunun sebebi muhtemelen H. 1196 ile H.1200 yıllarında yağ fiyatlarındaki artıştır. ⁴²²

Buğdayda ölçü birimi olarak kile ve dirhem kullanılmıştır. 2,5 Kile ile 3,5 Kile arsında değişen buğdayın birim fiyatı bir paradır. Aynı şekilde 100 dirhemde bir para olarak gösterilmiştir. Buğdaydaki artışlar ve düşüşler ekmek fiyatları ile paralellik göstermektedir.

⁴¹⁹ Bu değer belirlenirken en düşük ve en yüksek değerler alınmıştır. Daha sonra aralarındaki farklardan ekmeğin zaman içerisindeki gram kaybı yüzde olarak verilmiştir.

⁴²⁰ Bu değer defterde geçen aynı ürünün tüm narhların toplamının ortalamasıdır.

⁴²¹ İki defter arasında ekmeğin gramında meydana gelen değişikliğin yüzde olarak ifadesidir.

⁴²² ÇŞS, 17/35, 318

Tablo IV: 8 Numaralı Şer'iyye Sicilleri Kasap Narhı

Tarih	Cemaziyel Evvel/ 1141 ⁴²³		Cemaziyel Ahir / 1142 ⁴²⁴		Zilhicce /1143 ⁴²⁵		17/ Şaban /1151 ⁴²⁶		20/ Şabanı /1149 ⁴²⁷	
Çeşit	Kıyye	Meblağ	Kıyye	Meblağ	Kıyye	Meblağ	Kıyye	Meblağ	Kıyye	Meblağ
Koyun Eti	1	12	1	10	1	16	1	13	1	16
Keçi Eti	1	10	1	8	1	10	1	12	1	13
İnek Eti	1	6	1	6	1	6	1	8	1	10
Kuyruk Yağı	1	15			1	16	1	24	1	24
İç Yağı	1	11			1	12	1	15	1	15
Kelle							1	6		
Ciğer							1	6		

Tarih	20/ Rebi'ül Evvel/1150 ⁴²⁸		Ahir/ Rebi'ül Evvel/1151 ⁴²⁹		25/ Rebi'ül Evvel/1152 ⁴³⁰		Gurre/ Şaban /1152 ⁴³¹	
Çeşit	Kıyye	Meblağ	Kıyye	Meblağ	Kıyye	Meblağ	Kıyye	Meblağ
Koyun Eti	1	14	1	13	1	13	1	14
Keçi Eti	1	12	1	12	1	11	1	11
İnek Eti	1	9	1	8	1	8	1	9
Kuyruk Yağı	1	24					1	8
İç Yağı	1	15					1	5

⁴²³ ÇŞS, 8/1⁴²⁴ ÇŞS, 8/1⁴²⁵ ÇŞS, 8/281-1⁴²⁶ ÇŞS, 8/273⁴²⁷ ÇŞS, 8/281⁴²⁸ ÇŞS, 8/276-2⁴²⁹ ÇŞS, 8/273⁴³⁰ ÇŞS, 8/274-1⁴³¹ ÇŞS, 8/274-1

Tablo V: 17 Numaralı Şer'iyye Sicilleri Kasap Narhıdır

Tarih	5 Recep /1196 ⁴³²		20 Rebi'u- Evvel/1197 ⁴³³		26/ Şaban /1197 ⁴³⁴		29/ Safer /1198 ⁴³⁵		Gurre/Ramazan /1198 ⁴³⁶	
Çeşit	Kıyye	Meblağ	Kıyye	Meblağ	Kıyye	Meblağ	Kıyye	Meblağ	Kıyye	Meblağ
Koyun Eti	1	18	1	22	1	19	1	22	1	20
Keçi Eti	1	16	1	20	1	17	1	20	1	18
İnek Eti	1	10	1	14	1	10	1	14	1	16
Kuyruk Yağı	1	40			1	40			1	40
İç Yağı	1	9			1	9				
Kelle					1	2				
Ciğer					1	3				

Tarih	6/ Rebi'ül Evvel/1199 ⁴³⁷		8/Şaban /1199 ⁴³⁸		Gurre/Ramazan /1199 ⁴³⁹		15 /Cemziyel Evvel /1200 ⁴⁴⁰		2/Ramazan /1200 ⁴⁴¹	
Çeşit	Kıyye	Meblağ	Kıyye	Meblağ	Kıyye	Meblağ	Kıyye	Meblağ	Kıyye	Meblağ
Koyun Eti	1	22	1	20	1	20	1	22	1	20
Keçi Eti	1	20	1	18	1	18	1	20	1	18
İnek Eti	1	14	1	12	1	12	1	14	1	16
Kuyruk Yağı	1	40	1	40	1	40	1	40	1	40
İç Yağı			1	9			1	10	1	10
Keçi Yağı	1	10			1	27				

⁴³² ÇŞS, 17/2⁴³³ ÇŞS, 17/6⁴³⁴ ÇŞS, 17/318⁴³⁵ ÇŞS, 17/318⁴³⁶ ÇŞS, 17/318⁴³⁷ ÇŞS, 17/315⁴³⁸ ÇŞS, 17/3⁴³⁹ ÇŞS, 17/315⁴⁴⁰ ÇŞS, 17/35⁴⁴¹ ÇŞS, 17/35

Kasaplara verilen narh da ölçü birimi olarak kıyye ve para kullanılmıştır. Burada ekmek narhından farklı olarak ücretler değişmektedir. Etin veya diğer hayvansal gıdaların kilosu sabit kalmaktadır.

Tablo VI: Hayvansal Gıdaların Narhının Değerlendirilmesi

	8.Şer'iyye Sicili %	17.Şer'iyye Sicili %	8.Şer'iyye Sicili Ortalama fiyatı	17.Şer'iyye Sicili Ortalama fiyatı	Ortalama Değişimi %
Koyun eti	%60	%22	14	21	%50
Keçi eti	%62	%25	11	19	%72
İnek eti	%66	%60	8	13	%62
Kuyruk yağı	%200	%0	19	40	%105
İç yağı	%200	%11	12	9,5	-%20
Ortalama	%133	%23	13	21	%54

Fiyatlar açısından bakılırsa en pahalı et türü iki şer'iyye sicilinden de koyun etidir. Ondan sonra keçi eti gelmektedir. İnek eti ise en son sırada yer almaktadır. Kasaplara verilen narhlardan kuyruk yağının fiyatının 8 şer'iyye sicili defterinde 8 para ile 24 para arasında %200' lük bir fark oluşurken, buna karşılık 17 şer'iyye sicili defterinde fiyatı hiç değişmediği gibi, et fiyatlarının da nerdeyse iki katı fiyattadır. Hayvanlardan elde edilen iç yağ ise 8. şer'iyye sicili kayıtlarında 5 para ile 15 para arsında artış ve düşüş yaşamaktadır. Ortalama değişimi kuyruk yağında olduğu gibi %200 dür. Kuyruk yağı 17. şer'iyye sicilinde kuyruk yağı aşırı bir fiyat artışı ile 40 para olurken iç yağı %20' lik bir düşüş yaşamıştır. Kuyruk yağının deri sanayisinde kullanılması muhtemelen fiyatının artmasına sebep olmuştur. Zira Çankırı'nın ve Kaleycik nahiyesinin debbağhane adında mahallesinin olması bu mesleğin yoğunlukla cra edildiğini göstermektedir.⁴⁴²

Et fiyatlarındaki değişim 8. şer'iyye sicili defterinde daha yüksektir. Bunun sebeplerinden birisi kapsadığı sürenin daha uzun olması olabilir.

⁴⁴² Kankal, a.g.t, s.203,204

Ortalama kasaplardaki fiyat değişimi 8. şer'iyye sicili defterinde et fiyatlarında %60 iken yağ fiyatları bu değişimi %133'e çıkarmaktadır. Buna karşılık 17. şer'iyye sicili defterinde kasap fiyatlarındaki değişim %23 düşmüştür. Ortalama kasap fiyatları, iki şer'iyye sicili defterindeki değişim oranı %54 tür. Genel olarak bakarsak ortalama kasap fiyatları 13 para ile 21 para arasında değişmektedir.

Tablo VII: 8 numaralı Helva Narhı

Tarih	23/Safer/ 1152 ⁴⁴³		Şaban /1133 ⁴⁴⁴		Zilhicce /1143 ⁴⁴⁵		Gurre/ Muharrem/ 1151 ⁴⁴⁶	
Çeşit	Kıyye	Meblağ	Kıyye	Meblağ	Kıyye	Meblağ	Kıyye	Meblağ
Cevizli Helva	1	20	1	20	1	18 20	1	18
Harçlı Helva	1	18	1	18	1	16	1	16
Ağda Balı	1	16	1	16	1	14 13	1	14
Pekmez			1	10	1	8 12	1	8
Tahin Helva			1	23		1 20		
Bestil						1 12		

Tablo VIII: 17 Numaralı Şer'iyye Sicilleri Helva Narhı

Tarih	27/ Rebi'ü- ahir /1200 ⁴⁴⁷	
ÇEŞİT	Kıyye	Meblağ
Cevizli Helva	1	34
Harçlı Helva		
Ağda Balı	1	26
Pekmez	1	16
Tahin Helva		
Unlu Helva	1	8

⁴⁴³ ÇŞS, 8/275

⁴⁴⁴ ÇŞS, 8/55-2

⁴⁴⁵ ÇŞS, 8/228-1

⁴⁴⁶ ÇŞS, 8/276-1

⁴⁴⁷ ÇŞS, 17/35

Tablo IX: 8 Numaralı Şer'iyye sicilleri Bakkal Narhı

Tarih	Muharrem/ 1151 ⁴⁴⁸		Şaban/ 1151 ⁴⁴⁹		Tarih	Muharrem/ /1151 ⁴⁵⁰		Şaban/ 1151 ⁴⁵¹	
ÇEŞİT	Kıyye	Para	Kıyye	Para	ÇEŞİT	Kıyye	Para	Kıyye	Para
Sade Yağ			1	16	Ceviz İçi	1	20		
Zeytin Yağı	1	16			Soğan	1	3	1	3
Şırlılgan Yağı	1	16			Nohut	1	6	1	4
Pirinç	1	13	1	13	Sarımsak	1	4	1	6
Peynir			1	22	Kuru Üzüm	1	9	1	9
Elma	1	6	1	1	Kızıl Üzüm	1	12		
Armut	1	8	1	1	Leblebi	1	8		
Gök Elma	1		1	2	Sucuk	1	6		
Yaş üzüm			1	4	Fındık	1	3		
Badem İçi	1	16	1	12	Mum	1	32		

Tablo X: 17 Numaralı Şer'iyye sicilleri Bakkal Narhı

Tarih	27/ Rebi'ü- ahir1200 ⁴⁵²		Şaban/ 1151 ⁴⁵³		26/ Şaban /1197 ⁴⁵⁴		13/ Zilka'de /1197 ⁴⁵⁵		29/ Safer /1198 ⁴⁵⁶		29/Cemazi yel ahir/1196 457	
ÇEŞİT	Kıyy	Para	Kıyy	Para	Kıyy	Para	Kıyy	Para	Kıyy	Para	Kıyy	Para
BezirYağı	1	16										
Sade Yağ					1	22	1	24				
ZeytinYağ	1	26										
Şırlılgan Yağ	1	26			1	26					1	27

⁴⁴⁸ ÇŞS, 8/276-1⁴⁴⁹ ÇŞS, 8/273⁴⁵⁰ ÇŞS, 8/276-1⁴⁵¹ ÇŞS, 8/273⁴⁵² ÇŞS, 17/35⁴⁵³ ÇŞS, 17/273⁴⁵⁴ ÇŞS, 17/318⁴⁵⁵ ÇŞS, 17/318⁴⁵⁶ ÇŞS, 17/318⁴⁵⁷ ÇŞS, 17/1

Pirinç	1	25							1	25		
Kızıl Üzüm	1	6										
Sabun	1	32			1	37						

Tablo XI: 8 Numaralı Şer'iyye sicilleri Mum Narhı

Tarih	Cemaziyel Evvel/ 1141 ⁴⁵⁸		Ramazan /1150 ⁴⁵⁹		Şaban/ 1151 ⁴⁶⁰	
Çeşit	Kıyye	Meblağ	Kıyye	Meblağ	Kıyye	Meblağ
Mum	1	28	1	36	1	32

Tablo XII: 17 Numaralı Şer'iyye sicilleri Mum Narhı

Tarih	5 Recep /1196 ⁴⁶¹		26/ Şaban /1197 ⁴⁶²		29/ Safer /1198 ⁴⁶³		Gurre/ Ramazan /1198 ⁴⁶⁴		6/ Rebi'ül evvel/ 1199 ⁴⁶⁵		8/Şaban /1199 ⁴⁶⁶		Gurre /Ramazan /1199 ⁴⁶⁷	
ÇEŞİT	Kıy.	Par.	Kıy.	Par.	Kıy.	Par.	Kıy.	Par.	Kıy.	Par.	Kıy.	Par.	Kıy.	Par.
Mum	1	18	1	18	1	20	1	18	1	20	1	20	1	18

⁴⁵⁸ ÇŞS, 8/1

⁴⁵⁹ ÇŞS, 8/276

⁴⁶⁰ ÇŞS, 8/276

⁴⁶¹ ÇŞS, 17/2

⁴⁶² ÇŞS, 17/318

⁴⁶³ ÇŞS, 17/318

⁴⁶⁴ ÇŞS, 17/318

⁴⁶⁵ ÇŞS, 17/315

⁴⁶⁶ ÇŞS, 17/3

⁴⁶⁷ ÇŞS, 17/315

İki defter arasında meydana gelen fiyat değişimleri;

Helva :
 Cevizli helva :%70
 Ağda balı :%73
 Pekmez :%30
Ortalama :%57

Bakkal fiyatları:
 Sade yağ :%44
 Zeytin yağı :%75
 Şırlıgan Yağ :%75
 Pirinç :%92
Ortalama :%72
 Mum fiyatı :-%68

8 numaralı şer'iyye sicili defteri ile 17 numaralı şer'iyye sicili defteri arasında en fazla fiyat değişiminin yağlarda olduğunu görüyoruz. Bu hem hayvanlardan elde edilen kuyruk yağı olduğu gibi yemeklerde ve muhtelif işlerde kullanılan sıvı yağlar içinde geçerlidir. Mum narhında durum biraz daha değişiktir. Zira 8. şer'iyye sicili defterinde 32 paraya kadar çıkan mumun fiyatı 17. şer'iyye sicili defterinde 18 paraya kadar düşmüştür. Bu da artışı olumsuz yönde etkilemiş ve fiyatlar %68 gerilemiştir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

8 VE 17 NUMARALI ŞER'İYYE SİCİLLERİNE GÖRE KARŞILAŞTIRMALI BELGELERİN MUHTEVİYATI

I. FERMANLAR

Fermanlar, yapılması istenen bir iş ya da görev için, Dîvân-ı Hümayûn'da alınan kararlara uygun olarak düzenlenen ve üzerinde tuğra taşıyan padişah emirlerdir. Ferman sözcüğü, Farsça "fermûden" (buyurmak) mastarından gelir ve emirnâme, irâde, buyruk anlamındadır. Padişaha ait olduğu sonuna eklenen pâdişâhî, hümâyûn, âlîşân, şerîf gibi sıfatla belirtilmiştir. Fermanla eşanlamı olarak hüküm ve emir sözcükleri de kullanılmıştır.⁴⁶⁸

Ferman kelimesi İslamiyet'in kabulünden sonra İlhanlılar tarafından kullanılmıştır. Osmanlı Devleti İlhanlılar'dan almış olduğu bu kavramın yerine Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletleri "tevkîşî" kavramını kullanmamışlardır.⁴⁶⁹

Ferman metni "lâkaplar"la başlar. Fermanın muhatabı olan kişi ya da kişilerin rütbe, sıfat ve niteliklerinin, bulundukları mevki ve taşıdıkları göreve göre övücü sözlerin yer aldığı lâkaplarda, resmi hitap formülleri, gerek yabancı devlet adamları, gerekse Osmanlı Devlet erkânı için önceden ve ayrı ayrı tespit edilmiştir. Lâkap ve adın hemen arkasında mutlaka "Allah onun şerefini arttırsın" gibi bir "dûâ" yer alır. Lâkaplarda olduğu gibi, bu dualarda fermanın yazıldığı kişinin mevkiine göre ayrı ayrıdır ve her görevli için önceden tespit edilmiştir.⁴⁷⁰

Fermanlarda dikkat çeken bir nokta sıralamanın makama göre olmasıdır. İsimler taşrada en üst rütbeden başlayarak makam sırası ile yapılır. Genellikle fermanlarda taşranın en üst görevlisine yazılıyor ise mutasarrıf ile başlar. Mutasarrıftan sonraki görevli ismi genellikle kadı olmaktadır. Kadıyı şehrin Mütesellimi onu da Kethüda, Yeniçeri ağası ve

⁴⁶⁸ Pakalın, age, C.I, s.967

⁴⁶⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Ferman" mad., İA, C.IV,s.571

⁴⁷⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nde Saray Teşkilatı**, TTK. Yay, Ankara 1988, s.281

ayan takip etmektedir.⁴⁷¹ Bunların dışında fermanın direkt taşrada bir görevliyi muhatap alması da mümkündür. Bu durumda sadece o kişinin ismi yazılmaktadır.⁴⁷²

Şer'îye Sicilleri'ne kaydedilen fermanlarda belgenin kime gönderildiği veya hangi görevliyi muhatap aldığı belirtilmiştir. Kadı, fermanları şer'îye sicilleri'ne kaydederken muhatap aldığı kimselerin ismi herkesçe malum ise boş bırakıp geçmiştir. Bu şekilli bir yazımı daha çok kadıyı muhatap alan fermanlarda görmekteyiz. Ama taşrada bulunan reayadan, bir meslek mensubundan veya öne çıkmayan bir askeri görevliden bahsedecek ise ismin belgede bir kez yazdıktan sonra tekrar gerekirse isim yerine "mezkur" ifadesini kullanmaktadır.

Yukarıda izah edilen hususlar hemen hemen iki defterde de aynı şekilde yer almaktadır. Yalnız 17 numaralı defterde isimlerin yazılmasına daha fazla dikkat edilmiştir. 8 numaralı defterde kadı ve mutasarrıfın ismi nadir olarak yazılmış, genellikle isimlerinin yerleri boş bırakılmıştır. Bu usul, muhtemelen kadı'nın kendi inisiyatifinde olan bir durumdur.

Duadan sonra fermanın çıkarılma nedeninin açıklandığı "nakil" bölümü gelir. Dua ile nakil arasında bağlayıcı olarak "tevkî-i refî-i hümâyûn vasıl olacak, ma'lûm ola ki" sözleri yer alır. Bu anlatım ve açıklamanın uzunluğu, konunun önemine veya nakledilen olayın içeriğine göre değişir. Genellikle tüm fermanlarda bir yada birkaç kez "ferman" sözcüğü geçmektedir. Bu anlamda "emir" sözcüğü de kullanılmaktadır.⁴⁷³

Fermanın çıkarılma nedeni özetlendikten sonra, bu konudaki "emir" (ya da "hüküm") belirtilir. Padişah, nakil bölümünde anlatılan konuya ilişkin görüş, tutum ve kararı, neyin doğru ve gerekli olduğundan, eskiden beri var olan uygulamadan söz edilir. Arkasından "buyurdum ki" ya da "gereklidir ki" denildikten sonra "hükâmî şerîfim mucibince" (çıkan fermanım gereğince) denilerek yerine getirilmesi istenen emre geçilir.⁴⁷⁴

⁴⁷¹ ÇŞS 8/ 35, 131, 143, 151

⁴⁷² Fermanın direkt yeniçeri ağasını muhatap almıştır, bkz, ÇŞS:8/16 yalnız kadıyı muhatap alan bir ferman bkz, ÇŞS,17/92

⁴⁷³ 8/69,71,83,85 vb. 17/68,71,105,106, vb.

⁴⁷⁴ 17/50, 54,70,72,73

Taşrada yaşayan halkı genel manada iki kısma ayırırız: Bunlardan birincisi halk anlamına gelen reaya, askeri ve idari görevi olmayan kimsedir. Diğerleri ise yürütme işi ile meşgul olan askeri gruptur. Gerek askeri nüfus gerekse çoğunluğu oluşturan reaya karşılaştıkları çeşitli konularda Divanı Hümayu'ya arzuhal yazabilmektedirler. Arzuhalde beyan edilen bilgi doğrultusunda konu hakkında cevaplar verilmektedir. Bunun gibi belgeler ser'îye sicillerinde karşımıza çıkmaktadır.⁴⁷⁵

Arzuhal üzerine yazılan belgelerde arzuhali yazan kişilerin isimleri belirtilir. Ayrıca muhatap olan kişinin görevi veya suçu özet bir şekilde verilir. Daha sonra divanın veya ilgili makamın konu üzerine verdiği karar açık bir şekilde belirtilir. Eğer verilmesi gereken hüküm evvelden uygulanan bir kanun ise "öteden beri, kanun kadim üzere, kadimce" ibareleri kullanılmaktadır.⁴⁷⁶

Emir'den sonra çoğu kez "şöyle bileler, alâmet-i şerîfe i'timâd kılalar" biçiminde açıklanan "tekîd" (pekiştirme) ve temenni (dileme) ögesi yer alır. Söz konusu iş veya görevin yerine getirilmesi hususundaki ısrar ve ihtarları içeren bölümün farklı biçimlerine rastlanır. Kimi fermanlarda, emrin yerine getirilmemesi halinde ne gibi ceza uygulanacağından söz eden "tehdîd" cümlesi de yer alırdı.

Taşraya gelen tüm belgeler çeşidine bakılsızın kadı tarafından şer'îye sicillerine kaydedilmektedir. Bu kayıt sırasında kadı fermanının içeriği hakkında kısa ön kayıt düşmektedir.⁴⁷⁷ Kısa ön bu bilgiden sonra fermanın üst kısmında kayıt tarihi vardır. Bu tarih muhtemelen belgenin kadının eline geçtiği veya kayda girdiği günü göstermektedir.

Kayıt tarihinin yazılışında 8 ve 17. defterde yeralan fermanlarda aynı usul kullanılmıştır. Genellikle gün, ay, yıl diziminde hicri takvim ile yazılmıştır.

⁴⁷⁵ Kengri, Keskin, İskilip, Çorum, Amasya, Merzifon, Tosya, Bozok kazalarında zeamet sahibi olan görevliler, reayanın muhtelif sebepler dolayısıyla iskân oldukları köyden başka bir köye veya yerleşim birimine göç ettiği, bunları geri getirilmesi konusunda neler yapabilecekleri hakkında İstanbul'a arzuhal etmişlerdir. Bu arzuhal üzerine verilen cevapta; gittikleri yerde deftere kaydolmayıp on seneyi geçmeyenler için kanunu kadim gereğince iade olunması belirtilmiştir. Gittikleri yerde avarız hanesine kaydolup on seneyi geçmiş ise onun iadesini yasaklamıştır. Bkz. ÇŞS, 17/92

⁴⁷⁶ Makt'u toplayan mültezimin merkeze yazdığı arzuhalde askerilik iddiasında bulunanların vergi vermedikleri belirtilmektedir. Bu durum üzere gelen fermana; liva-i mezbur dahilinde mevcut kuzu, koyun, keçi, oğlakların rusum-u adtet-i ağnamları kadimden ol vecihle cem'i tahsil olunagelmiş ise yine kadim üzere mir-i mumileyhin taradından cem'i tahsil eylene. Bkz, ÇŞS, 17/35

⁴⁷⁷ Deve fermanıdır. Bkz, ÇŞS, 8/50, tedavülden kalkan paraların toplanması, bkz, 8/44

Gün ve yıl yazılırken rakam; ay yazılırken, yazı kullanılmıştır. 17 numaralı defterde fermanların kayıt tarihi yazılış şekli böyle iken 8 numaralı defterde bazı belgelerde kayıt tarihinin günü mevcut değildir. Muhtemelen aynı güne ait belgelerden yalnız birine günü yazılırken diğerlerin ay ve yıl yazmayı yeterli görmüştür. Bazı fermanlarda ise hiç kayıt tarihi mevcut değildir.⁴⁷⁸

Ay isimleri yazılırken nadir de olsa tamamı yerine sadece o ayı ifade eden harfi yazmışlardır. Özellikle 8 numaralı defterde bu şekil yazım daha fazladır.

Fermanların en son satırında yazılan bir tarih de vardır. Bu tarih, hicri takvim olup tamamı Arapça olarak yazılmış, fermanın çıkış tarihidir. Ferman metninin sonunda "Tahrîren fî ..." denilerek başlamaktadır. Tarihin günü yazılırken bazı belgeler "el-yevm" ile başlarken bazıları ise doğrudan Arapça yazı ile sayıları yazarak başlamıştır. Bunların dışında günü belirtmek için "ahade, isna, salis" gibi ibarelerde kullanılmaktadır. Çoğu belgede "evail, evasıt, evahir" şeklinde günler yazılmaktadır. Bu tür ibareler her iki defterde de aynı şekilde yazılmıştır, kesinlikle rakam kullanılmamıştır.⁴⁷⁹

Sondaki tarihin ay hanesinin yazılmasında da iki defter arasında bazı farklılıklar vardır. 17 numaralı defterde güne müteakip ay yazılırken, "şehri" veya "mah" kelimeleri kullanılmıştır. Bazen de bunlar kullanılmadan doğrudan ayın ismine geçilmiştir. 8 numaralı defterde farklı olarak "şehri" yerine "mah" kelimesi kullanılmıştır. Her iki kelime de ay anlamındadır. Ay isimleri yazılırken "Ramazanı Şerif", Muharremü'l-Haram" Receb-i Şerif" "Şevvalü'l-Mükremin "gibi ilaveler yapılmıştır.⁴⁸⁰

Yıl yazımında her iki defterin fermanlarında rakam yerine yazı kullanılmıştır. Yılın yazılışı Arapça olarak verilmiştir. Yıl yazılmaya başlamadan önce "sene" kelimesinin tüm fermanlarda kullanıldığını görüyoruz.⁴⁸¹ 8 numaralı şer'iyye sicili defterinde bazı belgelerde bu yazım tarzı terk edilerek rakam kullanılmıştır.⁴⁸²

⁴⁷⁸ ÇŞS, 8/265, 291

⁴⁷⁹ ÇŞS, 8/65,71,83 17/50,72,80

⁴⁸⁰ 17/50, 92, 103

⁴⁸¹ ÇŞS, 17/20, 22, 35, 46

⁴⁸² ÇŞS, 8/150, 186, 161

Fermanlarda dikkat çeken bir nokta Fermanın sol alt köşesinde "mahall-i tahrîr" denilen, fermanın yazıldığı yerin adı bulunur. Padişahın sürekli olarak bulunduğu İstanbul'dan yazıldığı için "Kostantiniyye-i Mahruse" ibaresi kullanılmıştır. Bu ibare 17. defterde hemen hemen her fermana yazılmışken, 8. defterde nadiren kullanılmıştır.⁴⁸³ 17. defterde "Kostantiniyye-i Mahruse" ibarelerinin bazılarında sonra "İslambol" kelimesinin eklenmiştir.⁴⁸⁴ Bu tarz bir örnek 8. defterde mevcut değildir.

A. Arzuhal Üzere Yazılan Fermanlar

Fermanların bir kısmı görevli idari kadronun veya halkın, çeşitli mevzularda merkeze yazdığı arzuhallerle ilgilidir. Halkın, merkeze bazı görevlilerin davranış, tutum ve haksızlıklarını ele alan şikâyet dilekçeleri yazdığını görüyoruz. Bu dilekçeler hakkındaki malumat, gelen fermanların ilk kısmında kısaca belirtilmiştir. Bu usul ile gelen fermanlar, isme ve genellikle belirli bir görevliye gönderilmektedir. Dolayısı ile kişilere münhasır bir özellik taşımamaktadır.

Tablo:XIII, 8 Numaralı Şer'iyye Sicili Defteri Arzuhale göre

İdareci	4
Halk	13
Vakıflar Hak.	3
Toplam	20

⁴⁸³ ÇŞS8/47,48,49,vb ve 17/122,123,124,vb

⁴⁸⁴ ÇŞS 17/63,106,115,121 vb.

Tablo: XIV, 17 Numaralı Şer'iyye Sicili Defteri Arzuhale göre

İdareci	7
Halk	16
Vakıflar Hak.	1
Toplam	24

İdarecilerin merkeze sorduğu görüşler; vergi çeşitleri, vergilerin ne kadar toplanacağı vb konular hakkında olabilir.⁴⁸⁵ Bunların dışında vergi muafiyeti olanlardan hangi verginin ne kadar toplanacağı konusunda görüş sorulabilir.⁴⁸⁶ Bazen de sefer nedeni ile ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için merkez ile bilgi alışverişine dayanır.⁴⁸⁷

Halkın yazmış olduğu arzuhaller ise genelde üç noktada toplanmaktadır. Çoğunlukla görevlilerin fazla vergi toplaması veya toplarken usulsüzlük yapmaları ile alakalıdır. Bunların dışında asayiş problemlerini ve halkın devlet erkânlarından isteklerini içermektedir. Bu istekler genelde vergi yükünün hafifletilmesi ile alakalıdır.⁴⁸⁸

Vakıflarla ilgili olan arzuhaller ise işletmede görülen usulsüzlükler hakkındadır.⁴⁸⁹ Ayrıca vakıf gelirlerinin toplanması hakkında merkeze danışma şeklinde yazılan arzuhallere mukabil gönderilen fermanlar mevcuttur.⁴⁹⁰

İki defteri incelediğimizde idareciler ile halkın arzuhallerinde artış olduğunu görüyoruz. Bunun birçok sebebi olabileceği gibi, 17 numaralı şer'iyye sicili defterindeki belge sayısının 8 numaralı şer'iyye sicili defterinden daha fazla olduğunu unutmamak gerekir.

⁴⁸⁵ ÇŞS, 8/125; 17/35, 72, 90, 255

⁴⁸⁶ ÇŞS, 8/175

⁴⁸⁷ ÇŞS, 8/182, 184; 17/22, 31, 226, 231, 265

⁴⁸⁸ ÇŞS, 8/15, 21, 23, 31, 42, 48, 123, 124, 142, 181, 187, 299, 254

⁴⁸⁹ ÇŞS, 8/10, 40

⁴⁹⁰ ÇŞS, 8/30

B. Fermanların Konu Dağılımı

Tablo: XV: 8 Numaralı Şer'iyye Sicili Defterine Göre Fermanların Konu Dağılımı

ANA KONU	KONU DAĞILIMI	KONU SAYISI	TOP
Güvenlik Ve Asayiş	Eşkıyalık Hareketleri Ve Güvenlik	12	24
	İdarecilerin Halka Karşı Tutumları Ve Adalet İle İlgili Problemler	9	
	Diğer Problemler	3	
Askeri	Şark (İran) Seferi	27	30
	Yol Ve Kale Tamiri	2	
	Askerin Nakil Esnasında Kanuna Göre Hareket Etmesi	1	
Mali	Devletin Borçlarını Ve Vergilerinin Toplama İle İlgili (Avarız, Nüzül Akçesi, Malikane Gelirleri, Cizye Vb.)	23	26
	Harç Yükseltme	2	
	Malikane satışı	1	
Vakıf	Vakıflardaki Usulsüzlükler	5	7
	Vakıf Gelirlerinin Toplanması	1	
	Vakıf Tamirat	1	
İdari	Cülus Hakkında	4	9
	Tımarların Yükseltilmesi	2	
	Görevde Yükseltme	1	
	İskan	1	
	Vergi Muafiyeti	1	
Toplam			96

Tablo: XVI: 8 Numarlı Şer'iyye Sicili Defterine Göre Fermanların Konu Dağılımı

ANA KONU	KONU DAĞILIMI	KONU SAYISI	TOP.
Güvenlik Asayiş	Eşkıyalık Hareketleri Ve Güvenlik	12	28
	İdarecilerin Halka Karşı Tutumları Ve Adalet İle İlgili Problemler	9	
	Diğer Problemler	7	
Askeri	İsmailiye Tarafına kale yapımı için Asker Sevki	3	8
	Yeniçeri Askeri Sayımı	1	
	Tımar Askerlerinin Kalelerde Görevlendirilmesi	1	
	Askerlerin Alaybeyleri Komutasında Toplanması	1	
	Askeri İhtiyaçların Karşıllanması	2	
Mali	Devletin Borçlarını Ve Vergilerinin Toplama İle İlgili (Avarız, Nüzül Akçesi, Malikane Gelirleri, Cizye Vb.)	8	19
	Avarız Haneleri	5	
	Miri Mukataa Gelirlerinin Toplanması	6	
Vakıf	Vakıf Gelirleri Ve Vakıf Harcamaları	5	5
İdari	Ayan Tayinleri	2	7
	Zeamet Ve Tımar Hakkında	3	
	Varisi Olmayan Malların Devlete Kalması	1	
	Vergi Muafiyeti	1	
Diğer Konular	Tutukluların Tersanelerde Çalıştırılması	1	3
	İstanbul'a Pirinç Sevkıyatı	1	
	Miras Anlaşmazlığı Üzerine	1	
Toplam			70

8 ve 17 numaralı şer'iyye sicili defterlerinde asayiş ve güvenlik problemleri konusunda belge sayısı açısından pek fark bulunmamaktadır. 8 numaralı şer'iyye sicili defterinde eşkıyalık hareketleri için uygun bir ortam oluşturan Şark Seferi esnasında oluşan otorite boşluğu dikkate alınmalıdır.. Bu nedenle bu defterdeki fermanların çoğu eşkıyalık hareketlerinin önlenmesi ile alakalıdır. 17 numaralı defterde ise eşkıyalık hareketleri hakkında altı adet ferman vardır. Diğer altı ferman ise kalebend mahkûmları ile ilgilidir. Çevrede kalebend cezasına çarptırılan kişiler, cezalarını çekmeleri için Çankırı'daki kaleye gönderilmekteydi.

İdarecilerin halktan alacakları vergileri toplarken uyguladıkları baskı ve fazla vergi almaları gibi sorunlar halkın tepkisini çekmiştir. Halkın merkeze yazdığı arzuahaller neticesinde ilgili makamlara fermanlar gönderilmiştir. Aynı şekilde askerlerin de çeşitli huzursuzluklara sebep olduğu fermanlardan anlaşılmaktadır.

Diğerleri kısmında; hırsızlık, adam yaralama, adam öldürme, kavga gibi konularda yazılan fermanlar yer almaktadır. 17 numaralı defterde bu konulardaki ferman sayısının arttığını görüyoruz.

Devletin içinde bulunduğu siyasi ve sosyal durumların taşraya yansımalarını şer'iyye sicili defterlerinden anlamak mümkündür. Osmanlı Devleti ile İran arasında, I. Mahmut Dönemi'nde başlayan⁴⁹¹ ve III. Ahmet Dönemi'nde de devam eden savaşlar⁴⁹² taşraya gönderilen askeri konulu fermanların artmasına sebep olmuştur. Bu durum 8 ile 17 numaralı şer'iyye sicili defterlerinde barizdir. 8 numaralı şer'iyye sicili defterinde askeri intikaller, zahire temini, asker toplanması ile alakalı yirmi yedi adet ferman mevcuttur. İki ferman, yol ve kale tamirleri ile ilgilidir. Bir ferman ise intikal esnasında askerin çevreye zarar vermemesiyle alakalıdır.

17 numaralı şer'iyye sicili defterinin kapsadığı tarihte bir sefer emri olmadığı için genel konulu fermanlar hakkındadır. Sadece İsmaili tarafında kalelerin tamiri ve güvenlik amaçlı asker sevkiyle ilgili üç adet ferman vardır.

⁴⁹¹ M. Münire Aktepe, "I.Mahmut" mad, İA, C.VII, s.165-168

⁴⁹² Enver Ziya Karal, "III.Ahmet", mad. İA, C.I, S.158-165

Bu fermaların dışındakiler normal askeri mevzular ilgili belgelerdir. Toplam sekiz adet ferman bulunmaktadır.

8 ile 17 numaralı şer'iyye sicili defterlerinde mali meselelerin bazı konularında ferman sayısı bakımından bariz fark vardır. 8 numaralı şer'iyye sicilinde; devletin, vergilerini toplamak için yirmi üç adet ferman göndermesi, bu fermanlardan da yedi tanesinin daha önceden devlete borcu olanlar hakkında olması, devletin ekonomisinin sıkıntıda olduğunun işareti sayılabilir. Yine softalardan alınan mühür harçları ile kadıların baktıkları davalardan alınan harçların artırılması ekonomi hakkındaki düşüncemizi güçlendirmektedir. Zira vergi toplanması ile alakalı olarak 17 numaralı şer'iyye sicili defterinde sekiz adet ferman vardır. Bu fermanlar iki defterde de, devlete borcu olanların borçlarının tahsili; avarız, yaylak, cizye vergilerinin toplanması; nüzül akçesi ve malikane gelirleri ile alakalıdır. Bu vergilerin eksiksiz olarak kısa sürede toplanıp merkeze gönderilmesi istenmiştir.

17 numaralı şer'iyye sicili defterinde avarız hanelerinin tespitini içeren beş adet ferman vardır. Bu konuyla ilgili olarak 8 numaralı şer'iyye sicilinde kayıtlara rastlamamaktayız.

Vakıf konusunda gelen fermanlarda, 8 numaralı şer'iyye sicili defterinde usulsüzlükler ile ilgili konular; 17 numaralı şer'iyye sicili defterinde de vakıf gelirlerinin toplanıp harcanması ile ilgili konular öne çıkmaktadır.

Her iki defterde de idari konularda vergi muafiyeti konusunun müşterek olduğunu görüyoruz. Diğer bir madde, tımar ve zeamet hakkındadır. İki defterde de merkezin tımar ve zeametle ilgili aksaklıkları giderecek emirleri bulunmaktadır. 8 numaralı şer'iyye sicili defterinde taht değişikliğinden doğan cülus bahşişinden ve göçebelerin iskânından bahseden fermanlar vardır. 17 numaralı şer'iyye sicili defterinde ise problem haline gelen ayan tayinleri, merkezin ayan seçiminin nasıl yapılacağı konusundaki emirlerini içeren iki ferman bulunmaktadır.

II. BERAT

Arapça asıllı bir kelime olup, yazılı kağıt, mektup anlamlarına gelir. Bir tarih terimi olarak berât, Osmanlı Devleti'nde bazı memuriyetlere tayin

edilenlere, görevlerini ve yetkilerini belirten, padişahın tuğrasını taşıyan ve tayin emirlerini ihtiva eden belgelere denir. Aynı zamanda berâta “biti”, “berât-ı şerif”, “nişân-ı şerif” de denilir.⁴⁹³ Berat-ı hümayun verilen kişilere yetki ve ayrıcalık sağlayan ; devlet malları üzerinde tasarruf veya mülkiyet hakkı temin eden ve verilen hakları üçüncü şahıslar karşısında tasdik eden, tuğralı hükümdar buyruğudur.⁴⁹⁴

Beratlar, padişahın sadır olan, ancak umumi olmayıp şahıslara münhasır olan belgelerdir. Bir beratta, verilen görevin cinsi,⁴⁹⁵ yeri, geliri veya maaşı, verilenin ismi, niçin verildiği ve kendisinden ne istenildiği, kumandanlık, serdarlık veya diğer mühim bir vazife tevcihi için ise berât sahibinin salâhiyet derecesi belirtilirdi. Berâtlar, tımâr,⁴⁹⁶ iltizâm, muâfiyet,⁴⁹⁷ mukâtaa, mâlikâne⁴⁹⁸, imtiyâz berâtları; beylerbeyilik, nişancılık, defterdarlık, vezirlik gibi memuriyetlerin berâtları; imâmet,⁴⁹⁹ hitâbet, ferâşet ve tabâbete mezuniyeti hâvi berâtlar gibi konularına göre isimlendirilirler.⁵⁰⁰ İltizâm berâtlarında,⁵⁰¹ berâtı alanların ismi, hüviyeti, iltizâmın hangi maksatla verildiği ve hangi tarihler arasında devam edeceği, iltizâm bedelinin taksit miktarı ve müddetleri, iltizâmın ne suretle alınacağı ve idare tarzı açıkça ifade edilirdi. Muafiyet beratları ise, berat sahibinin hangi vergi ve harçlardan muaf olduğunu gösterirdi. Padişahlar değiştikçe bütün beratlar değiştirilerek yeni padişahın tuğrası ile yeni beratlar verilirdi. Bu durum, beratlarda “tecdîd-i berât” ibâresi ile belirtilirdi.⁵⁰²

Şer'iyye sicillerinde arzuhal üzere yazılan beratlarda mevcuttur. Bir caminin, vakıf mütevellisinin veya idari bir makamın, ölüm sonrası boşalması

⁴⁹³ Akgündüz, age, C.I,s.42

⁴⁹⁴ Nejdet Gök, “Osmanlı diplomatikasında berat formu ve berat anlamında kullanılan diğer terimler”, **Türkler**, C.IX, Ed: Hasan Celal Güzel, Cemal Çiçek, Salim Koca Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, s. 865

⁴⁹⁵ Kâtiplik görevine Sivaslı Mehmet ağanın tayin beratı Bkz, ÇŞS, 8/17

⁴⁹⁶ Merhum Kale Dizdarı Seyit Mehmet'in tımarlarının oğlu Ahmet'e tevzi edilmesi hakkında berat için Bkz, ÇŞS, 17/12

⁴⁹⁷ Çankırı'ya bağlı Dikenli köyünün ahalisinin öşürlerinin 1/8 yerine 1/10 vermesi hakkında öşür muafiyet belgesi. Bkz, ÇŞS, 17/226

⁴⁹⁸ Cababrzade Süleyman Paşa'nın Çankırı malikane beratı. Bkz, ÇŞS,17/52

⁴⁹⁹ Ali Bey vakfı mescidi imam ve hatipliği için Hacı Mehmet'in tayin beratı, Bkz, ÇŞS, 8/126

⁵⁰⁰ Uzunçarşılı, **Saray** , s.284

⁵⁰¹ Çankırı'nın adet-i ağnam vergisinin mart ayının başından şubat ayının sonuna kadar Ahmet ağaya iltizam edilmesi hakkında, bkz, ÇŞS,8/199

⁵⁰² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Berat” mad., **İA**, C.II, s.524

üzerine bu makamlara uygun olan kimseler tayin olabilmek için arzuhal yazmaktadırlar. Bu arzuhaller üzere uygun görülen kişiye tayin beratı gönderilmektedir.⁵⁰³ Arzuhalin yazılması, makamların hangi sebeplerle boşaldığı hakkında bizlere bilgi vermektedir. Genellikle boşalmanın sebebi vefattır. Bunların dışında hile, halka zulüm, görevini tam yapmama gibi sebeplerden dolayı da görevden azledilme kayıtlarına rastlıyoruz⁵⁰⁴

Beratların yazıldığı makam ferman ile aynı olması sebebiyle tarz olarak aynı özellikleri gösterirler. Beratların şer'iyye sicillerine kayıtları yapılırken kayıt tarihleri düşünülmektedir. beratların yazıldığı tarih ile ulaşacağı noktaya vardığı tarih arasında geçen süre, beratın varış süresidir. Dolayısıyla berat gönderildiği yere ulaşınca kayıt tarihi düşünülmektedir. Kayıt tarihinin günü yazılırken 17 numaralı şer'iyye sicilinde rakam kullanılmıştır.⁵⁰⁵ 8 numaralı şer'iyye sicilinde rakamın yerine bazen "gurre", "evasıt", "evahir" gibi ifadeler kullanılmıştır.⁵⁰⁶ Kayıt tarihinin ay isimleri her iki şer'iyye sicilinde de yazı ile yazılmıştır. Yıl yazımında da aynı şekilde rakam kullanılmıştır.⁵⁰⁷ Kayıt tarihi 17 numaralı şer'iyye sicilinde geçen bütün beratlarda kullanılırken 8 numaralı şer'iyye sicillerinin bazılarında yazılmamıştır.⁵⁰⁸

Şer'iyye sicillerine kaydedilen beratların diğer belgelerde olduğu gibi baş kısmında kısa bir açıklama yapılmaktadır. Bu tarza 17 numaralı şer'iyye sicilinde riayet edilirken 8 numaralı şer'iyye sicili defterinde pek fazla dikkat edilmemiştir.⁵⁰⁹

⁵⁰³ Çankırı'nın Kasımbeğ mahallesinin imam hatibi Ebubekir bin Hüseyin'in vefat etmesi üzerine yerine şeyh Mehmet halifenin arzuhalı üzerine tayin beratı. ÇŞS, 8/73
Dümeli camisinin imam hatibi olan Ahmet efendinin vefatı üzerine Mevlana Mustafa'nın tayin beratı. Bkz, ÇŞS, 17/100

⁵⁰⁴ Kasım Bey vefatının mütevellisi olan İsfendiyar Bey vakfı zarara uğratması ve gerekli yerleri tamir etmemesi, vakfın bazı binalarının bakımsız kalması nedeniyle görevden alınıp yerine İsmail Bey'in tayin edilmesi. Bkz, ÇŞS, 8/8; Kütahya mültezimi Abbas Ağa'nın işini layıkı ile yapamaması sebebi ile görevden azledildiği yerine Kapıcı Kethüdası Salih'in tayin olması. Bkz, ÇŞS, 17/215

⁵⁰⁵ ÇŞS, 17/100, 09, 154

⁵⁰⁶ ÇŞS, 8/140

⁵⁰⁷ ÇŞS, 8/64, 73; 17/52, 86, 109, 121

⁵⁰⁸ ÇŞS, 8/127, 179

⁵⁰⁹ ÇŞS, 8/115, 140, 127

İmamlık ve hatiplik tayinleri için verilen beratlarla “Medine-i Kengiri” şeklinde başlamaktadır. Beratlarda tayin olunacak makam, cami, mescit gibi yerlerin mevkisi, tayin olacak kişinin adı ve baba adı sicillere yazılmaktadır.⁵¹⁰

Beratların sonundaki tarih, fermanlarda olduğu gibi yazı ile Arapça olarak yazılır. 17 numaralı şer'iyye sicili defterde bu tarz yazıma riayet edilirken, 8 numaralı şer'iyye sicili defterinde yılların bazen rakam ile yazıldığına bazen de hiç yazılmadığına rastlıyoruz.⁵¹¹

Beratların sonunda fermanlarda olduğu gibi belgenin yazıldığı yeri gösteren “Kostantine-i Mahruse” ibaresi yer almaktadır. Her iki defterde de bu tarz yazıma dikkat edilmiştir.⁵¹²

A. Beratların Konu Dağılımı

Tablo: XVII: 8 Numaralı Şer'iyye Sicili Defterine Göre Beratların Konu Dağılımı

ANA KONU	KONU DAĞILIMI	KONU TOP	TOP.
Vakıf	İmam Tayini	10	28
	Mütevelli Tayini	15	
	Vaiz	1	
	Vakıf Gelirlerinin Dağıtımı İle İlgili Berat	2	
İdari	Tımar Tevcihi	4	7
	İdareci Tayini	3	
Toplam			35

⁵¹⁰ ÇŞS, 8/115, 126, 140, 206, 17/55, 86, 52

⁵¹¹ ÇŞS, 8/127, 205

⁵¹² ÇŞS, 8/113, 116, 152, 209; 17/84, 100, 103

Tablo: XVIII: 17 Numaralı Şer'iyye Sicili Defterine Göre Beratların Konu Dağılımı

ANA KONU	KONU DAĞILIMI	KONU TOP	TOP.
Vakıf	İmam Tayini	8	13
	Mütevelli Tayini	3	
	Vakıf gelirlerin toplama için cabi tayini	2	
İdari	Tımar Tevcihi	4	12
	İdareci Tayini	8	
Mali	Muktaa beratı	1	2
	Vergi toplama beratı	1	
Toplam			27

Sosyal hayatın bir parçası olan vakıf kurumları Osmanlı Devleti için önemli bir yere sahipti. Bu kurumların işleyişi, taşra idaresinin yanında merkezi idarenin onayı ile yürüyordu. İncelediğimiz şer'iyye sicilleri içinde vakıfların mütevelli ve imam tayini ile ilgili belgelerine rastlamaktayız.

8 numaralı şer'iyye sicili defterinde mütevelli tayinin çok fazla olduğunu görüyoruz. Çankırı'da görevli mütevellilerin, haklarındaki usulsüzlüklerin tespiti sonrası görevlerinden alındığını görüyoruz. Özellikle Kasım Bey vakfının mütevellilerinde yolsuzluk nedeni ile görevden alınmalar olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde tımarların dağıtımı da merkezi yönetimin kontrolü altında olmaktadır. İki defterimizde de tımar tevcihi konusunda dört adet belge vardır. Bu tımarlar Çankırı'da görevli askeri-idari sınıfa verilmektedir.

8 numaralı şer'iyye sicili defterinde merkezden gönderilen fermanların ve beratların 17 numaralı şer'iyye sicili defterine göre daha fazla olduğunu görüyoruz. 17 numaralı şer'iyye sicili defterinde de buyruldu belgelerinin diğer deftere göre daha fazla olduğunu görüyoruz. Bu durum 8 numaralı şer'iyye sicili defterinin kapsadığı dönemde merkezin taşra üzerinde daha etkili olduğunu gösterir.

III. BUYRULDU

Osmanlı Devleti padişahıktan sonra şer'i ve kanuni hükümlerin uygulayıcısı ve takipçisi olan ve padişahın bir nev'i mutlak vekili sayılan sadrazam, padişahın emirlerine dayanarak bazı hususlarda kadılara hatırlatmalar yapabilirlerdi. İşte şer'iyye sicillerinde kayıtları tutulan belgelerden bazıları da bu şekilde sadrazamın emirlerini içeren buyrultulardır. Buyruldu sadece sadrazamın emirleri ile sınırlı değildir. Vezirler, kaptanı derya, beylerbeyi kazasker gibi devlet erkanının da yazılı emirlerine buyrultu denir.⁵¹³

Buyruldular üst makamlardan alt makamlara gönderilmektedir. Gönderilen buyruldular gittikleri yerde kadılar tarafından şer'iyye sicillerine kaydedilmektedir. Kayıt esnasında belgenin baş tarafına, buyruldunun sahibi ve konusu hakkında kısa bir bilgi verilmektedir.⁵¹⁴ Diğer belgelerde olduğu gibi 8 numaralı şer'iyye sicili defterinde bazı buyruldularda, bu tarza uyulmamıştır.⁵¹⁵

Buyruldularda kısa bir açıklamadan sonra kayıt tarihi yazılmaktadır. Kayıt tarihinde, gün rakamla yazıldığı gibi "gurre", "evasıt" ve "evahir" şeklinde de yazılabilmektedir.⁵¹⁶ Ay isimleri yazı ile yıllar ise rakam ile yazılmıştır. İki şer'iyye sicilinde de buyrulduların kayıt tarihleri yazılmıştır.⁵¹⁷

Buyruldu da, kime gönderiliyor ise başlangıçta o kişi ile - genellikle kadı, mütesellim, ayan ve kethüda olarak- başlamaktadır. Buyruldunun yazılma sebebi anlamına gelen "İş bu buyruldu tahriridir muma ileyh i'ta ve irsal olunmuştur" ibaresi kullanılır.⁵¹⁸

Buyruldunun sonunda belgenin yazıldığı tarih kaydedilir. Bu tarihte kayıt tarihinde olduğu gibi gün rakam ile, ay yazı ile, yıl rakam ile yazılır. 17 numaralı şer'iyye sicili defterinde ay isimlerinin bazen kısaltmaları kullanılmıştır.⁵¹⁹

⁵¹³ Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri*, s.44

⁵¹⁴ Abdi Paşa tarafından Zeamet ve Tımar erbabı için gelen buyruldu için bkz, ÇŞS, 17/7

⁵¹⁵ ÇŞS, 8/67, 87, 89

⁵¹⁶ Ç.ŞS, 17/135

⁵¹⁷ ÇŞS, 8/25,131, 162; 17/49, 71, 79, 81

⁵¹⁸ ÇŞS, 8/68, 89, 99; 17/57, 191, 232, 238

⁵¹⁹ ÇŞS, 17/56

Buyruldukların en sonunda imza atılmaktadır. Bazılarında ise karalama şeklinde imza vardır. 17. şer'iyye sicili defterinde düzgün veya karalama şeklinde imza atılırken 8 numaralı şer'iyye sicilinde bu tarz imzaya rastlamıyoruz.⁵²⁰

Fermanların konuları üzerine valiler; sancak ve kaza idarecilerine buyrulduklar göndermektedirler. Şer'iyye sicillerinde bu tarz buyrulduklar fermana müteakip kaydedilmişlerdir.⁵²¹

Sancaklarda görev yapan mütesellimler de buyruldu ile göreve başlardı. Mütesellim buyrulduklarında kişinin adı, baba adı ayrıntılı olarak yazılır, göreve başlayacağı tarihte belirtilirdi.⁵²² Mütesellimlerin tayinleri yanında azilleri de buyruldu ile olurdu.⁵²³

8 numaralı Şer'iyye Sicili defterinde buyrulduklar iki konu üzerine yoğunlaşmaktadır. Bunlardan birincisi devletin Şark, revan ve Akkirman seferi nedeniyle istediği vergiler ile taşıma için halktan talep ettiği bargirler hakkındadır.⁵²⁴ Diğer ise Anadolu'da başlayan eşkıyalık hareketleri ile ilgili buyrulduklardır.⁵²⁵ 17 numaralı defterimizde bir mevzu üzerine yoğunlaşma olmamış hemen hemen her konuda buyrulduklar yazılmıştır.

⁵²⁰ Ç.ŞS, 17/21, 56, 71, 79, 51, 87

⁵²¹ Kürt aşiretlerinin iskanı için gelen ferman üzere Cabbarzade Süleyman Paşa, mütesellimi Mustafa Ağaya Çankırı hududunda yaşanan problemlerin giderilmesi hakkında buyruldu için bkz, Ç.ŞS, 17/191

⁵²² Mütesellim olarak Mustafa Ağanın tayini. Bkz. Ç.ŞS, 8/151

⁵²³ Çankırı Mütesellimi Mustafa Ağanın azledilip yerine Kerveti Mustafa Ağanın göreve başlaması. Merhum Mustafa Ağanın azli kutvet'ü-l emasil vel'akran Kerveti Mustafa Ağa mütesellim nasp ve tayini irsal olunmuştur. İmdi iş bu bin yüz doksan yedi senesi muharrem'ü-l haramın guresinde muna ileyh mütesellim olarak Mustafa Ağanın tayini içim bkz, Ç.ŞS, 17/57

⁵²⁴ Ç.ŞS 8/25, 43, 60, 131, 147, 162, 163, 168, 170

⁵²⁵ Ç.ŞS 8/ 160, 172, 210

A. Buyruldukların Konu Dağılımı

Tablo: XIX: 8 Numaralı Şer'iyye Sicili Defterine Göre Buyruldukların Konu Dağılımı

ANA KONU	KONU DAĞILIMI	KONU TOP	TOP.
Asayiş Ve Güvenlik	Eşkıyalık Hareketleri Ve Güvenlik	3	3
Askeri	Şark Seferi	4	4
İdari	Mütesellim Tayini	4	5
	Teftiş	1	
Mali	Devletin Vergi Gelirlerin Toplaması	5	10
	Mukataa Ve Arpalıklar	4	
	Ocakların İşletilmesi	1	
Toplam			22

Tablo:XX: 17 Numaralı Şer'iyye Sicili Defterine Göre Buyruldukların Konu Dağılımı

ANA KONU	KONU DAĞILIMI	KONU TOP	TOP.
Asayiş Ve Güvenlik	Eşkıyalık Hareketleri Ve Güvenlik	1	4
	İdareci Baskısı	1	
	Kethüda İle Mübaşir Arasındaki Problem	2	
Askeri	İsmailiye Tarafına Kale Yapımı İçin Asker Sevki	1	3
	Tımar Sahiplerinin Alay Beyi Emrinde Toplanması	2	
Mali	Devletin Vergilerinitoplama İle İlgili (Avarız, Nüzül Akçesi, Malikane Gelirleri, Cizye Vb.)	18	21
	Devletin Borçlarını Toplama İle İlgili	2	
	Menzil İçin Toplanan Gelirler	1	
İdari	Mütesellimlerin Tayin Ve Görevleri Hakkında	6	12

	Tımarlar Hakkında	3	
	Göçebe Türkmen Ve Kürt Aşiretlerinin İskanı	2	
	Şahinci Ve Çakırcıların Görevleri Hakkında	1	
Vakıf	Vakıf Topraklarının Gelirleri	1	1
Toplam			41

17 numaralı şer'iyye sicili defterinde buyruldu sayısı 8 numaralı şer'iyye sicili defterine göre iki katıdır. Ferman sayısı ise 8 numaralı şer'iyye sicilinde daha fazladır. Bu durumun temelinde 8 numaralı şer'iyye sicili defterinde geçen Şark Seferidir. Sefer dolayısıyla merkezin; taşradan askeri, mali istekleri ve emirleri olmuştur. Aynı şartlar buyruldu da devam etmesine rağmen buyruldu sayısı azalmıştır. Fakat fermanlarda geçen Şark Seferi hakkında 8 numaralı şer'iyye sicilinde dört adet buyruldu kaydı vardır. 17 numaralı şer'iyye sicili defterinde fermanlarda olduğu gibi konuların dağılımı orantılı olmuştur. Bunun da sebebi bu defterin yazıldığı dönemde herhangi bir seferin olmayışdır.

17 numaralı şer'iyye sicili defterinde mali mevzularda buyruldu sayısı diğerine göre iki katı artmıştır. Bu artışın ana konusu devletin vergi ve borçlarını tahsil konusu oluşturmaktadır. Bu amaçla taşra idarecileri görevlilere gerekli emirleri buyruldu şeklinde göndererek alacaklarını tahsile çalışmıştır. Bu durum aynı zamanda vergi tahsilinde muhtelif sıkıntıların olduğunu gösterebilir.

İdari konularda 17 numaralı defterde buyruldu sayısı diğerine göre iki kat artmıştır. Ama mütesellimlerin tayini ve görevleri ile ilgili buyruldu sayısı hemen hemen birbirine yakındır. Bu durum mütesellimlerin görevlerini icra ederken bazı sıkıntılar yaşamış olduklarının göstergesi olabilir. İdareci baskısını konu alan fermanlarda vergi toplama mevzusu üzerine olması bu tezi güçlendirmektedir.

17 numaralı şer'iyye sicili defterinde vakıf konusunda bir tane buyruldu vardır. 8 numaralı şer'iyye sicili defterinde ise bu konu ile ilgili buyrulduya

rastlamıyoruz. Bunun sebebi vakıf işleri ile daha çok kadıların görev sahasına girmesi olabilir.

IV. DİĞER BELGELER

Sözlükte bir işe sıkı tutunmak manasına gelen temessük, terim olarak bir çok manası mevcuttur. Borç için alınan senete temessük denildiği gibi devlet veya özel şahıslarla yapılan muahede sonunda verilen kâğıda da temessük denilmektedir.⁵²⁶ Anlaşma şartları kadı huzurunda ve şahitlerin önünde zikredilir. İki taraf anlaşmayı sağlarsa kadı mevzu'u şer'iyye siciline kaydeder hazırlamış olduğu mühürlü temessükü de iki tarafa verirdi.⁵²⁷ Bu şekilde zaman içerisinde anlaşmadan vazgeçme veya iptal etme gibi meselelerin önüne geçilmiş olurdu.

Ahitname dışında alım-satım, arazi tasarrufu, kefillik, borç alma karşılığında verilen kağıt vb. belgelerin hepsine temessük diyoruz. Alım-satım neticesinde tarafların elindeki malın karşıya devrinin ispatı için kadı tarafından verilen belgeye, Tanzimat'tan sonra tapu denilmeye başlanmıştır.⁵²⁸

Çankırı'ya ait iki şer'iyye sicili defterinde temessük belgelerinin konusu vakıf gelirlerinin ve çeşitli mukataaların gelirlerinin iltizam usulü ile alınması hakkındadır. Vakıflar hizmetlerinin devamını sağlamak için gerekli olan mali kaynağı kendilerine şartlı veya şartsız olarak hibe edilenlerden karşılamaktadır. Devlet, mukataalarından da iltizam usulü ile vergilerini tahsil etmektedir. Açık artırma ile iltizamı alan kişiye, kadı tarafında imzalı ve mühürlü temessük belgesi verilir. Belgenin bir örneği de şer'iyye sicili defterine kaydedilir.⁵²⁹ Bu belgede iltizamı alan kişinin toplaması gereken vergilerin neler olduğu konusunda bilgi verilmektedir.⁵³⁰ Vakıf gelirlerine ait

⁵²⁶ Akgündüz, *Şer'iyye Sicilleri* , s.48

⁵²⁷ Pakalı, a.g.e, C.III, s.453

⁵²⁸ Pakalı, a.g.e, C.III s.453

⁵²⁹ ÇŞS, 17/24, 124, 154,

⁵³⁰ Sultan Sulatan Bayezid han tab-ı şerah hazretlerinin cami şerif ve imareti amirelerinin evkafından Kengri Sancağına tabi Korgun karyesine tabi mukataaların, Rüşumattan, Aşarı Şer'iyye, Rüşumu Örfiye, Rüşumu Ganem, Rüşumu Benak, Rüşumu Kovan, Rüşumu Arus, iş bu binyüz doksan dokuz senesi Mart iptidasından, Şubat'ın gaibine değin bir seneliğine Sadık Ahmed ağaya iltizam edilmiştir. Bkz, ÇŞS, 17/189

temessüklerde vakfın adı, bulunduğu yer; vakfa kayıtlı olan mülkün adı ve yeri; iltizamı alan kişinin ismi; iltizamın geçerli olduğu süre belirtilmektedir.⁵³¹

Şer'iyye sicilindeki temessük belgelerinden bazılarında hicri bazılarında rumi takvim kullanılmıştır. Vakıflar hakkındaki temessüklerin hepsinde rumi takvim⁵³² kullanılırken bazı mukataaların temessüklerinde Hicri takvim⁵³³ kullanılmıştır.

Şer'iyye sicilindeki temessük kayıtları bu belgenin yazılmasına sebep olan anlamına gelen “vech-i tahriri huruf oldur ki” cümlesi ile başlamaktadır. Kayıt tarihi yazılırken önce rakam ile gün sonara yazı ile ay ve rakam ile yıl yazılmaktadır. Belgenin bu tarihi yazılırken hepsinde hicri takvim kullanılmıştır. Tarihin yazıldığı yer konusunda bir netlik yoktur kayıt tarihi ile belgenin yazılış tarihi aynı olduğu için belgenin altında veya üstünde olabilmektedir. Şayet belgenin başında kayıt tarihi olarak yazılırsa en sonda “fit-tarihi mezkur” veya “fit-tarihi merbut” ifadeleri kullanılmıştır.⁵³⁴ İki şer'iyye sicili defterinde temessüklerin en sonunda kadının imzası yer almaktadır.⁵³⁵

Osmanlı Devleti'nde merkez teşkilatı mensup olan Sadrazam, Yeniçeri ağası vb idarecilerin taşrada bulunan temsilcilerine gönderdikleri resmi yazılara mektup diyoruz. Çankırı şer'iyye sicillerinde üç tür mektuba rastlıyoruz. Birincisi Kethüda yeri, yeniçeri serdarlığı, gibi makamlara görevli atamak için yazılan mektuplar⁵³⁶, ikincisi, padişah tarafından taşra idarecilerine gönderilen emirlere müteakip aynı mevzu üzerine Sadrazam ve Yeniçeri ağarının yazdığı mektuplar⁵³⁷, üçüncüsü ise ilmiye sınıfına mensup

⁵³¹ Sulatan Bayezid han tab-ı şerah hazretlerinin cami şerif ve imareti amirelerinin evkafından Kengri Sancağına tabi Korgun karyesine tabi mukataaların iş bu bin yüz doksan altı senesi mart iptidasından senei mesburun şubatının gaibine değin bir sene kamilen zapt ve raptı etmek üzere kutvetü'l emasil ve'l-akran Hüseyin Ağaya deruhte ve iltizam olunup ol dahi iltizamı kabul ve deruhte etmiştir. Bkz, ÇŞS, 17/36

⁵³² ÇŞS, 8/199, 206; 17/24, 45, 133

⁵³³ Memlahane emini Mehmet Ağa memlahanedeki nısf-ı hissesini bin yüz doksan sekiz senesi Recep'in guresinden bin iki yüz senesi Cemaziye'l- ahirin gaibine değin iltizam olunmuştur. Bkz, ÇŞS, 17/33

⁵³⁴ ÇŞS, 17/189

⁵³⁵ ÇŞS, 8/199,200, 276-3; 17/24, 45, 189

⁵³⁶ Kethüdayer tayin mektubu için bkz, ÇŞS, 8/185; otuz birinci bölüm ağası Daniyel Ağa'nın yeniçeri serdarlığına tayin mektubu için bkz, ÇŞS, 17/91

⁵³⁷ ÇŞS, 8/47, 74, 92; 17/26, 51, 92, 106, 232

olan Nakibü'l Eşrafın gönderdiği mektuplardır.⁵³⁸ Peygamber soyundan gelen seyitlerden ve şeriflerden sorumlu olan Nakibü'l Eşrafın ataması da mektup ile yapılmaktadır. İncelediğimiz şer'iyye sicillerinde rastlanan mektupların çoğunluğu padişahın fermanına müteakip aynı mevzu üzerine gönderilen mektuplardır.

Kadı mektup şer'iyye siciline kaydedilirken mevzusu hakkında kısa bir kayıt düşerdi. Bu kayıtlar mektubu gönderen veya gönderilen hakkında da bilgi verirdi.⁵³⁹

Şer'iyye siciline kaydedilen mektuplarda iki tarihle karşılaşırız. Belgenin kadıya ulaştığı tarih, bu aynı zamanda şer'iyye siciline kayıt tarihidir. Bu tarih yazılırken aynı fermana görülen usul takip edilmiştir. Önce gün rakam ile sonra ay yazı ile sora tekrar rakam ile yıl yazılır. İkinci tarih belgenin sonundaki çıkış tarihidir. Bu tarih Arapça olarak, yazı ile yazılır.⁵⁴⁰ 8 numaralı şer'iyye sicilinde belgelere düşülen tarih konusunda belirli bir düzen takip edilmemiştir. Bazen kayıt tarihi düşülmüş bazen de sadece sondaki tarih yazılmıştır. Belgenin sonuna düşen tarih bazen rakam⁵⁴¹ ile bazen de tamamen Arapça⁵⁴² olarak yazılmıştır. 17 numaralı şer'iyye sicili defterinde Nakibü'l Eşraflık kaimkamlığı ile ilgili belgelere sadece kayıt tarihi düşülmüştür.⁵⁴³

Hüccet lügatta bir fiilin sabit olduğunu ispat eden delil anlamlarına gelmektedir.⁵⁴⁴ Hüccetler kadı'nın kararını içermeyen belgelerdir. Kadı'nın huzurunda taraflardan biri, söylediğini diğeri de onaylarsa, kadı iki tarafa da durumun ispatını gösteren belgeler verir. Tanzimat'tan sonra hüccet yerine senet kelimesinin kullanılmıştır.⁵⁴⁵ Hüccet ile belirlenmiş mevzularda

⁵³⁸ ÇŞS, 8/191,206 17/34, 93, 101, 134

⁵³⁹ Mektub-u Sadrazam, ÇŞS, 8/106 Hanzade esseyit Abdullah Ağa'nın nikabet mektubudur. Bkz, ÇŞS, 17/34

⁵⁴⁰ ÇŞS, 17/107

⁵⁴¹ ÇŞS, 8/92

⁵⁴² ÇŞS, 8/106, 260-1

⁵⁴³ ÇŞS, 17/34, 53, 93, 191

⁵⁴⁴ Uzunçarşılı, **ilmiye**, s.108

⁵⁴⁵ Akgündüz, **Şer'iyye Sicilleri**, s.21

herhangi bir dava açılmazdı. Şayet böyle bir dava açılırsa da kadı hükmünü hüccete göre verirdi.⁵⁴⁶

Kadılar taraflara verdikleri hüccetlerin bir örneğini de şer'iyye sicillerine kaydederlerdi. Sicillerde genelde, alım-satım, kefillik, vekillik, şahitlik, taahhüt, tereke, vakıf vb. konularda hüccet kayıtları vardır.⁵⁴⁷

Hüccetler başlarken genelde mahkemenin bulunduğu şehrin ismini içeren "Medine-i Kengride vaki" Kasım Bey vakfının mütevellisi..." veya "Hususatü'l-beyan mahallinde..." şeklinde başlarlar.⁵⁴⁸ Hüccetler içerdikleri konular hakkında ayrıntılı olarak bilgi verilir. Konuya müdahil olan tarafların lakapları isimleri baba isimleri de kaydedilirdi. Şayet taraflardan birisi başka bir şehirden gelmiş ise geldiği şehrin de ismi kaydedilirdi.⁵⁴⁹

Hüccet ve i'lam kadıların tuttukları en önemli kayıtlar olduğu için yazım tarzı olarak genel geçer esasları kullanılmıştır. Sadece tarih yazımı gibi şekil değişikliğine sebep olup muhtevayı etkilemeyen çeşitli yazım tarzları uygulanmıştır. 17 numaralı şer'iyye sicilinde tarihlerin hepsi belgenin alt tarafına yazılırken, 8 numaralı şer'iyye sicilinde bazen belgenin üst tarafına da yazılmıştır.⁵⁵⁰ Tarihin yazımında ise gün ve yıl rakam ile ay ise yazı ile kaydedilmiştir.⁵⁵¹ Bazı kayıtlar ise yazı ile tamamen Arapça olarak yazılmıştır.

Bütün hüccetlerin sonunda şahitlerin isimlerinin yazıldığı şuhud-u hal kayıtları tutulur. Bu kayıtlarda şahitlerin ismi, baba adı, varsa mesleği veya idari görevi yazılırdı.⁵⁵²

Kadı'nın kararlarını içeren belgelere i'lam denir. İ'lamın sözlükteki anlamı ise bildirmek manasına gelir.⁵⁵³ İncelediğimiz defterde şekil olarak hüccetlerle aynı özellik gösteren i'amların sonlarında şahitlerin yazılmadığını

⁵⁴⁶ Akgündüz, **Şer'iyye Sicilleri**, s.21-22

⁵⁴⁷ ÇŞS, 8/52, 56, 100, 105, 224; 17/29, 69, 78, 102,

⁵⁴⁸ ÇŞS, 8/52, 56, 171; 17/29

⁵⁴⁹ Çemişgezek'ten İstanbul'a giderken Tosya'nın garbında katledilen Mustafa bin Osman'ın ailesi işlerinin takibi için verilen kefillik hücceti için, bkz, ÇŞS, 17/141

⁵⁵⁰ 8/105, 169, 171

⁵⁵¹ 8/53, 178, 169; 17/ 184, 196, 208

⁵⁵² Serdar İbrahim Paşa vakfının su yolu için ayrılan tahsisatın harcanması konusunda seyyit Ahmet ve seyyit Mehmet'in görevlendirilmesi konusunda tutulan hüccetin şuhud-u hali: Faziletli Osman efendi, Müftü zade seyyit Mehmet Sadık efendi, Karama zade Esseyit Ali efendi, Müderris Elhac Ahmet efendi, Resaül zade Hasan efendi, Müftü zade Mehmet efendi, Atlık (?) zade Esseyit Ahmet efendi, bkz, ÇŞS, 17/102

⁵⁵³ Akgündüz, **Şer'iyye Sicilleri**, s.29

görüyoruz. Şekil olarak iki defterde gerek il'am gerekse hüccette pek fazla farklılığa rastlamıyoruz.

A. Diğer Belgelerin Konu Dağılımı

Tablo: XXI: 8 Numaralı Şer'iyye Sicili Defterine Göre Diğer Belgelerin Konu Dağılımı

ANA KONU	KONU DAĞILIMI	KONU TOP	TOP
İl'am Ve Hüccetler	Senet	23	36
	Alım Satım, Kefillik, Nikah, Tereke, Katl, Vb	13	
Mektup	Nakib'ül Eşraflık Mektubu	5	11
	Sadrazam Mektubu	4	
	Kethüdayeri Mektubu	1	
	Yeniçeri Ağası Mektubu	1	
Mali	İmdat-I Hazariye- Seferiye, Maktu'u Evvel-Sani, Nüzül Akçesi	23	36
	Yaylak Vergisi	3	
	Narh	8	
	Menzil	2	
Toplam			83

Tablo: XXII,17 Numaralı Şer'iyye Sicili Defterine Göre Diğer Belgelerin Konu Dağılımı

ANA KONU	KONU DAĞILIMI	KONU TOP	TOP
İl'am Ve Huccet	Senet	13	59
	Vakıf Tamir Ve İşleyisi İle Vakfiye	6	
	Kefillik, Vekillik, Alım Satım, Nikah, Boşanma, Miras.	14	
	Hırsızlık, Gasp, Kavga, Vb. Asayiş Problemleri	20	
	İdareciler Hakkında Şikayet	6	
Mali	İmdat-I Hazariye- Seferiye, Maktu'u Evvel-Sani, Nüzül Akçesi	36	57
	Narh	13	
	Avarız, Tımar	4	
	Menzil	4	
Mektup	Nakib'ül Eşraflık Mektubu	9	17
	Sadrazam Mektubu	4	
	Kethüdayeri Mektubu	1	
	Yeniçeri Ağası Mektubu	2	
	Vali	1	
Toplam			123

17 numaralı şer'iyye sicili defterinde belge sayısı diğer defterden fazladır. 17 numaralı defterimizde imdat-ı seferiye ve hazariye vergileri ile makt'u evvel ve sani vergilerinin kayıtları üç ayrı belge şeklinde tutulmuştur. Bunlar, mali konulara ait belge sayısını artırmıştır. 8 numaralı şer'iyye sicili defterinin eksik sayfalarının olması, belge sayısının azalmasına sebep olacaktır.

SONUÇ

Çalışmamız zaman ve mekan olarak sınırlandırılmıştır. Mekan olarak sınırimız aynı zamanda adli sorumluluk sahasıdır. Siciller konusu bu saha içerisindeki mevzularla alakalıdır. Belirlenen bu mekanda Çankırı merkez ve merkeze bağlı köylerde vardır. İlçeler bu adli sınırın dışında kalmıştır.

Mekan sınırlaması idari sınırlamayı da belirlemiştir. Defterlerde Çankırı'ya bağlı ilçeler verilirken bu ilçelerin köyleri hakkında kayıt tutulmamıştır. Fakat Çankırı merkeze bağlı köylerin isimleri listeler halinde verilmiştir.

İki defter arasında ortalama elli yıllık bir zaman farkı vardır. Bu süreç içerisinde Çankırı'ya bağlı ilçe ve mahalle isimlerinde bir değişim olmamıştır. Köy isimlerinden ise beş tanesinin ismine 8 numaralı şer'iyye sicili defterinde rastlanmazken, 17 numaralı şer'iyye sicili defterinde bu köylerin isimleri kayıtlıdır. Bu köyler sonradan kurulmuş olabilir.

Çankırı'da ilmiye sınıfına dahil görevlilerden dikkat çeken nakibü'l-eşraflardır. Peygamberimizin neslinden gelenlerin soy kütüklerini tutan ve bunların işleri ile uğraşan görevliye nakibü'l-eşraf denir. İki defter arasında en önemli fark nakibü'l-eşrafın sorumlu olduğu alandır. 8 ile 17 numaralı şer'iyye sicili defterlerinde nakibü'l-eşrafın sorumlu olduğu görev alanı değişmektedir. H.1441 ile 1152 yılları arasında nakibü'l-eşraf Çankırı, Tosya, Tuht, Gülyenicesi, Bucura, Koçhisar, ve Kargu İlçeleri'ni kapsarken, 1196 ile 1201 yılları arasında sadece Çankırı ve Tuht yerleşim merkezlerini kapsamaktadır

Çankırı Türker'in Anadolu'ya geldikleri zaman fethettiği ilk yerlerden olmuştur. Aynı zamanda fethetme müteakip yoğun bir Türkmen topluluğunun yerleştiği bir coğrafyadır. Buna rağmen Çankırı'ya ait bazı köy isimleri Türkçe değildir. Bu köyler muhtemelen Türklerin yerleşip ismini değiştirme ihtiyacı hissetmediği köylerdir. Türklerin kurduğu köy isimlerinin bazıları yirmi dört Oğuz Boylarının isimlerindendir.

Çankırı'ya ait şer'iyye sicilleri incelenirken köylerin bazılarında cami ve mescit kayıtlarına rastlanmaz. Bu durum ismi geçen köylerde cami veya

mescit olmadığı anlamına gelmez. Buralardaki ibadet yerleri, incelediğimiz şer'iyye sicili kayıtlarında geçmemiş olabilir.

Zaman içerisinde ekmek narhında değişim fiyatında değil gramajında olmuştur. Ekmeğin gramajında 8 numaralı şer'iyye sicili defterindeki ile 17 numaralı şer'iyye sicili defteri arasında % 19 luk bir azalma olmuştur. Bu da iki defter arasındaki enflasyon oranını verir.

Et fiyatlarında kuyruk yağının tüm et çeşitlerine göre daha pahalı olduğunu görüyoruz. 8 numaralı şer'iyye sicili defterindeki ile 17 numaralı şer'iyye sicili defterindeki et fiyatları karşılaştırıldığında; koyun etinde %50, keçi etinde %72, İnek etinde %62, kuyruk yağında %105 lik bir artış olmuştur. Kuyruk yağının et fiyatlarına göre iki katı pahalı olmasının sebebi muhtemelen bu yağın sanayide de kullanılmasıdır.

Genel olarak değerlendirirsek iki defter arasında idari sosyal alanda fazla bir değişimden bahsedemeyiz. En önemli farkın fiyatlarda olduğunu görüyoruz. Bunun sebebini devletin genel ekonomisinde aramak daha mantıklı olacaktır. Zira dönem olarak XVIII yy'la tekabül etmektedir. Bu yüzyıl ekonomik sıkıntıların yaşandığı bir denemidir. Bu durumun taşraya yansımalarının bir sonucu, Çankırı da görülen fiyat değişimleridir.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV KAYNAKLARI

- 8 Numaralı Şer'iyye Sicili H. 1141-1152 (M. 1728-1739)
 17 Numaralı Şer'iyye Sicili H.1196-1201 (M. 1782-1786)

B. ARAŞTIRMA VE İNCELEME

- AKTEPE, M. Münire "I.Mahmut" mad, **İA**, C.VII, s.165-168
 AKGÜNDÜZ; Ahmet; "İslam Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki Şer'iyye Mahkemeleri Ve Şer'iyye Sicilleri" **Türkler**, C.X, Ed: Hasan Celal Güzel, Cemal Çiçek, Salim Koca Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, s54-69
 AKGÜNDÜZ; Ahmet; "Osmanlı Hukukunda Vakıflar Hükümleri Ve Çeşitleri", **Türkler**, C.X, Ed: Hasan Celal Güzel, Cemal Çiçek, Salim Koca Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, s.447-461
 AKGÜNDÜZ; Ahmet; Heyet; **Şer'iyye Sicilleri** , C.I, İstanbul, Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, 1989
 AKGÜNDÜZ; Ahmet; **Osmanlı Kanunnameleri**, C.II, İstanbul, Osav yay, 1990
 ANTONOV, Aleksandır; "Bulgar Topraklarında Kurulan Menzil Sisteminin Organizasyonu", Çev. Zeynep Zafer, **Türkler**, C.X, Ed: Hasan Celal Güzel, Cemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, s.927-934
 ARIKBOĞA, Erbay ; "Yerel Yönetim Açısından Mahalle Muhtarlığına Bir Bakış" **Çağdaş Yerel Yönetimler**, C.VIII, S. III, Temmuz 2006, s103-125
 ARSLAN, Yüksel "Çankırı Darüs-Siyade Zaviyesi"**Çankırı Araştırmaları Dergisi**, Sayı. 8, Ağustos 2007, s.43-49
 AYDIN, M. Akif; "Osmanlı'da Hukuk", **Osmanlı Devleti Tarihi**, C.II, Ed: E. İhsanoğlu, İstanbul, Zaman Gaz. Yay, 1999, s.375-429
 AYDIN, M. Akif; "Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı Ve İşleyişi", **Türkler**, C.X, Ed:Hasan Celal Güzel, Hasan Çiçek,Sami Koca, Ankara, Yeni Türkiye Yay. 2002, s.15-21

- AYHAN, Bahattin; “Türklerden Önce Çankırı’nın Genel Tarihçesi”, **Çankırı Valiliği III. Çankırı Kültür Bilgi Şöleni, Geçmişten Geleceğe Çankırı, 28-29 Eylül 2005**, s.329-339
- AYHAN, Bahattin; **Çankırı Tarih Kültür Turizm**, Ankara, Mayıs 2007
- CİN, Halil Halil, AKYILMAZ, Gül; **Feodalite ve Osmanlı Düzeni**, Çağ Üniv yay, 2000
- ÇINAR, Hüseyin, GÜMÜŞ, Osman; **Osmanlıdan Cumhuriyete Çubuk Kazası**, Ankara, Çubuk Belediyesi Yayınları, 2002
- DENY, J.; “Sancak” mad., **İA**, C.X, s.186-188
- DUMAN, Hasan; **Osmanlı Salnameleri Ve Nevsaller**, C.I, İstanbul, Enformasyon ve Döküasyon Hizmetleri Vakfı Yay
- ELİBOL, Ahmet; **Yakın Çağ Başlarından Tanzimata Kadar Çankırı, (1789-1839)**, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doklara tezi), Ankara 2005
- ERDOĞAN, Emine; “Tahrir Defterlerine Göre Ankara Şehri Yerleşimleri “ **Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi**, C.VI, 2005, S.I, s.249-262
- GENÇ, Mehmet; **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Ve Ekonemi**, İstanbul, Ötüken yay, 2005
- GÖK, Nejd; “Osmanlı diplomatikasında berat formu ve berat anlamında kullanılan diğer terimler”, **Türkler**, C.IX, Ed: Hasan Celal Güzel, Cemal Çiçek, Salim Koca Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, s. 865-875
- GÖKBİLGİN, M.Tayyib; “ Nahiye” , **İ.A**. C.IX, s. 37-39
- GÖVÜNÇ, Nejat; “Osmanlı Devletinde Taşra Teşkilatı” (Tazimata kadar), **Yeni Türkiye Dergisi Osmanlı 701 Özel Sayısı**, Ankara 2000, Sayı. 31 s. 430-441
- GÜNDÖĞDU, Abdullah; “Danişmentli Çağında Çankırı”, **Çankırı Valiliği III. Çankırı Kültür Bilgi Şöleni, Geçmişten Geleceğe Çankırı, 28-29 Eylül 2005**, s.217-227
- HACIŞEYHOĞLU, Ahmet Kemal; **Ana hatları ile Çankırı Tarihi**, Vilayet Matbaası, 1930

- HALAÇOĞLU, Yusuf; **XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Ankara, TTK Yay , 1998
- İNALCIK, Halil ;“Eyalet” mad, **TDVİA**, C.XI s. 546-549
- İNALCIK, Halil; “Mahkeme” mad., **İA**, C.VII, s.149-151
- İPŞİRLİ, Mehmet; ‘Beylerbeyi’ mad, **TDVİA**, C.VI, s.68-71
- İPŞİRLİ, Mehmet; “Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı” **Osmanlı Devleti Tarihi**, C.I, Ed. E. İhsanoğlu, İstanbul , Zaman yay, 1999 s.139-227
- KANKAL, Ahmet, İbrahim Özcoşar, Hüseyin H. Güneş, vd, **183 Nolu Mardin Şer’iyye Sicili Belge Özetleri Ve Mardin**, Editör: Ahmet Kankal, İstanbul, Mardin İhtisas Kütüphaneleri Yay. 2006,
- KANKAL, Ahmet; “1650-1740yılları Arasında Esnafa Ve Ticarete Genel Bakış (şer’iyye sicillerine göre)” **Çankırı Araştırmaları Dergisi**, S. 2, Ağustos 2007, s, 17-31
- KANKAL, Ahmet; **Tapu Tahrir Defterlerine Göre 16. Yüzyılda Çankırı Sancağı**, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim dalı Basılmamış Doklara tezi), Ankara 1993
- KARAL, Enver Ziya “III.Ahmet”, mad. **İA**, C.I, S.158-165
- KILIÇ, Orhan; “XVIII. Yüzyılın İlk Yarisında Osmanlı Devleti’nin Eyalet Ve Sancak Teşkilatı”, **Yeni Türkiye Dergisi Osmanlı 701 Özel Sayısı**, Sayı. 31, Ankara 2000, s.442-459
- KILIÇ, Orhan; “Klasik Dönemde Osmalı Taşra Teşkilatlı: Beylerbeyilikleri/ Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvadalıklar, Meliklikler (1362-1799)” **Türkler**, C.IX, Ed: Hasan Celal Güzel, Cemal Çiçek, Salim Koca Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, s.887-898
- KINAL, Fűrüzan; **Eski Anadolu Tarih**, Ankara, TTK yayınevi, 1962
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S.; “Osmanlı İktisadi Yapısı” **Osmanlı Devleti Tarihi**, C.II, Ed. E. İhsanoğlu, Zaman yay, İstanbul 1999, s.513-649
- MARDİN, Ebül’ula; “Kadı” mad, **İA**, C.VI, s.42-46
- MORDTMANN,J.H.; “Çankırı” mad., **İA**, C.III, S. 357-359
- ORHONLU,Cengiz; **Osmanlı İmparatorluğu’nda Derbend Teşkilâtı**, İstanbul 1990 (2. baskı),

- ORTAYLI, İlber; **Türkiye Teşkilat Ve İdare Tarihi**, Ankara, Cedid Neşriyat, 2007, s.252
- OSTROGORSKY,Georg; **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. Fikret Işıltan, Ankara, TTK yay., 1995
- ÖZKAYA, Yücel **Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık**,Ankara, TTK yay., 1994, s. 141
- ÖZSOY, Osman; "Osmanlı Toplumunda Mahalleler Arası Münasebetler", **Tarih Araştırmaları Vakfı, Tarih Dergisi**, Aralık 1998, s.59-62
- ÖZTÜRK, Mustafa; "Osmanlı dönemi fiyat politikası ve fiyatların tahlili" **Türkler**, C.X, Ed: Hasan Celal Güzel, Cemal Çiçek, Salim Koca Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, s.802-823
- ÖZTÜRK, Said; "Osmanlı Devleti'nde Tüketicinin Korunması" **Türkler**, C.X, Ed: Hasan Celal Güzel, Cemal Çiçek, Salim Koca Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, s.850-861
- ÖZTÜRK, Temel; "Osmanlılarda narh sistemi" **Türkler**, C.X, Ed: Hasan Celal Güzel, Cemal Çiçek, Salim Koca Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, s.861-872
- PAKALIN, Mehmet Zeki; **Osmanlı Tarih Deyimlerive Terimleri Sözlüğü**, C.I,II, III, İstanbul, MEB yay, 1993,
- RECEP, Fuat; "Osmanlı Tahriri Ve Nüfus Kayıtlarına Göre Çankırı' nın Merkezine (Nefs) Ait Mahlle İsimleri" **Çankırı Araştırmaları Dergisi**, Ağustos 2007, S.2, S.113-119
- ŞAHİN, İlhan; "Çankırı" mad., **TDVİA**, C.VIII, s.216-218
- ŞAHİN, Kamil; "Emeviler Döneminden (714,715) Anadolu Selçukluları Dönemine Kadar Çankırı'nın Rolü", **Çankırı Valiliği III. Çankırı Kültür Bilgi Şöleni, Geçmişten Geleceğe Çankırı, 28-29 Eylül 2005**, s.323-329
- TABAKOĞLU, Ahmet; " Esnaf Birlikleri ve Narh Sistemi", **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.III, Ankara, 1999,
- TOK, Özen; "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında mahalle Ahalisinin Rolü (XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Kayseri Örneği), **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2005/1, S.18, s.155-173
- TURAN,Osman; **Selçuklular Zamanında Türkiye**, İstanbul, 1993
- Türk Dil Kurumu Sözlüğü, (8. Baskı), Ankara, TDK. Yay, 1988, C. II

- UÇOK, Ahmet Kemal; **Çankırı Coğrafyası**, Ankara Okuyan Adam Yayınları, 1941
- UZUNÇARŞILI; İsmail Hakkı **Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı**, C.I Ankara, TTK yay, 1988
- UZUNÇARŞILI; İsmail Hakkı; "Ferman" mad., **İA**, C.IV, s.571-572
- 1UZUNÇARŞILI; İsmail Hakkı; **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devleti**, Ankara, TTK. Yay. (4. Baskı), 1988
- UZUNÇARŞILI; İsmail Hakkı; **Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları Acemi ocağı ve Yeniçeri ocağı**, C.1, Ankara, TTK yay, 1988,
- UZUNÇARŞILI; İsmail Hakkı; **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı**, Ankara, TTK. Yay, 1988
- UZUNÇARŞILI; İsmail Hakkı; , "Ayan" mad, **İA**, C.II, s.40
- UZUNÇARŞILI; İsmail Hakkı; **Osmanlı Devleti'nde Saray Teşkilatı**, TTK. Yay, Ankara 1988,
- UZUNÇARŞILI; İsmail Hakkı; **Osmanlı Tarihi**, C. II, Ankara 1995, TTK Yayınları,
- ÜNAL, Mehmet Ali; **Osmanlı Müesseseleri Tarihi**, Isparta, Kardelen Kitapevi yay, 1999
- VARLIK, M. Çetin; "Anadolu Eyaleti" mad. **TDVİA**, C.III, s140-144
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin "vakıf", **İA**, C.XIII, s.153-172
- YILDIZ, İsmail; "Osmanlı Devleti'nde Şehzade Sancağı Ve Çankırı", **Çankırı Araştırmaları Dergisi**, Sayı. 8, Ağustos 2007, s.119-129
- YİNANÇ, Mükremin Halil; "Danişmendliler" mad. **İA**, C.III, s. 468-479
- Yurt Ansiklopedisi** Türkiye İl, İl Dünyü Bugünü Yarını, "Çankırı." mad, C.III, İstanbul, Anadolu Yayıncılık, 1982, s, 1934-1958
- YÜKSEL, Hasan; "Türk Toplumunda Vakıf Aile İlişkisi", **Türkler**, C.X, Ed: Hasan Celal Güzel, Cemal Çiçek, Salim Koca Yeni Türkiye Yay, Ankara 2002, s.461-470

ÖZET

YILDIZ İsmail, XVIII. yüzyılın İlk ve Son Çeyreğinde Çankırı (Şer'iyye Sicillerine Dayalı Bir Karşılaştırma Denemesi), Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2008

Yaptığımız bu çalışmamız genel olarak Çankırı'ya ait olan şer'iyye sicillerinden iki tanesinin incelenmesinden oluşmaktadır. Bu iki defter 18. yy'a ait olup aralarında 47 yıl 8 ay bulunmaktadır. Çalışmanın esas noktası bu iki tarih ve iki defter arasında meydana gelen şekil farklılıkları ile Çankırı'nın idari taksimatı, idarecileri, iktisadi hayatında meydana gelen değişikliklerinin karşılaştırmalı olarak incelemesidir.

Çalışmamız giriş ve beraberindeki dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde şer'iyye sicillerinin önemi mahiyeti ve çalışma esnasında karşılaştığımız güçlükler hakkında bilgi vermektedir. İkinci bölümde Çankırı'nın adının menşei ile günümüze kadar kısa tarihçesi anlatılmaktadır. İkinci bölümde Osmanlı Devleti ve Çankırı'nın idari taksimatı hakkında bilgi vermektedir. Üçüncü bölümde ise Osmanlı Devleti devletindeki idari makamlar hakkında bilgi verildikten sonra idarecilerinin isimleri incelenmiştir. Dördüncü bölümde iki şer'iyye sicili defterinde geçen narhların karşılaştırılması yapılmıştır. Beşinci bölümde ise iki defterde kayıtlı belge çeşitlerinin mukayesesidir. Fiyatları çıkarıp iki defterdeki değişimi belirlemeye çalıştık. Çalışmamız Çankırı'nın idari ve iktisadi tarihi hakkında yapılan çalışmalara ışık tutacaktır.

Anahtar kelimeler:

1. Şer'iyye Sicili,
2. Vali,
3. Kadı,
4. Ferman,
5. Mahkeme

ABSTRACT

YILDIZ İsmail, Çankırı At The First And At The End Quarter Of 18th Century (An Essay Of Comparison According To Şer'iyye Registers) High Licence Thesis Ankara 2008

This study consists the search of two 'Şer'iyye' registers of Çankırı. These two registers are related to 18th century and they are 47 years 8 months different from each other. The fundamental target of this study is to search the differences of the shape of the administrative division of Çankırı, its administrators and the changes about the economic status comparatively. We try to make the common and different sides clear in this study.

Our study has four parts in addition to introduction. Introduction part informs the importance and true nature of 'Şer'iyye' registers and also the difficulties that we have met. First part informs the origin of Çankırı name and short history of its reformation process. Second part informs the administrative division of Ottoman Empire and Çankırı. Third part informs administrative offices of Ottoman Empires and the names of administrators. And fourth part informs the comparison of different documents in two 'Şer'iyye' registers. And the other comparison is the comparison of officially fixed prices. We tried to determine the changes. This study helps the other administrative and financial studies of Çankırı's history.

KEY WORDS:

1. Şer'iyye' registers
2. Judge
3. Governor
4. Imperial Order
5. Foundation